

Bécsi élményeim

írta:

Frankenburg Adolf

Első kötet.

Sopron,
nyomatott Reichard & Litfassnál.
1880.

Falk Miksa

barátomnak,
az ő és kedves családja körébe
Bécsben töltött
kedélyes vasárnapi esték
emlékeül

Mondanivalóm.

A jelen két kötet folytatása az „Őszinte valomások“ és „Emlékirataim“-nak.

Tartalmát több eddig ismeretlen adat képezi azon viszontagságos korszakból, melyre az, a ki átélte, oly érzéssel tekint vissza, mint az utas a viharos tengerre, melynek hullámai közül szerencsésen partra menekült.

Ha a kegyes olvasó, a ki némi figyelemre méltatta előbbi műveimet, azt találja, hogy néze-
teim a világról és az emberekről időközben nagyon megváltoztak: ezt ne agg-koromnak, hanem az események hatalmának tulajdonítsa, melyek kiragadtak a szűk gözkörből, melyben mozogtam, s belesodortak a nagy áramlatba, hol az egymást követő tarka jelenségek gondolkozásmódomnak új irányt adtak.

Nem tartozom azon veteránhősök (?) közé, a kik mitsem találnak jónak, csak a régi időt, s midőn körülöttük minden forr és pezseg, mozog és halad: ü l v e maradnak. Nincs meg bennem az öregségnek az a sajátsága, azoknak véleményét, a kik fiatalabbak nálamnál, ignorálni, s a tehetetlenséget, mely nem engedi a fiatalság hibáit és dőreségeit követni, a föllázadt szív győzelmének hirdetni a nyugalmas vérmérséklet föllött — magyarán mondva: erény-nek tartani, hogy — e r é n y t e l e n e k nem lehetünk!

Ez az igyekezet, lépést tartani a korrallal, a kábító zaj és lárma, mely körülöttem tombolt, s kivetkőztetett saját éneemből, okozta azt, hogy egészen más szempontból kezdém a dolgok rohamos folyamát tekinteni, mint a hogy' azokat csendesebb viszonyok közt megítéltem. Az izgatott kedély a könnyű mosolyt keserű gúnynyá, az ártalmatlan iróniát metsző szárkászmuassá változtatta, s véleményem az emberekről és a tárgyakról ma már nagyon különbözik attól, melyet azokról évek előtt tápláltam.

Innen magyarázható meg a modor, melyet élményeim leírásánál követtem. Lehet, hogy bizonyos körök azt gyöngédtelennek fogják találni; miután azonban magamat sem kíméltem, nem látom át, miért tapogassam a mások gyöngéit — glacé-kezttyűvel?! Nem szoktam sem magamat, sem másokat megcsalni, más színt adni mások és magam előtt annak, a mit irántuk és magam iránt érzek. — Különös dolog, ha az embernek barátja van, a ki nyíltszívűnek mutatkozik, s mégis éppen azt titkolja el előtte, a mit ő és a világ felőle tart, s a minek tudása őt mások irányában tán igazságosabbá, s tulajdon személye megítélésében elfogulatlanabbá tenné: mennyivel különösebb az emberi szív, mely a pillanat hatalmának engedve önmagát csalja meg, eltagadja jellemét, s kigúnyolja az érzést, mely valaha életörömét képezte, s melynek most minél hamisabb kifejezést akar adni! — —

Azt a frázist, hogy kímélettel kell lennünk a még élő személyek iránt, az a másik frázis, hogy a holtakról csak jót kell mondani, tökéletesen elidálja, magyarázva mondva: kijátsza. E szerint sohasem lehetne megtudni az emberekről az igazat! A mi engem illet, én sokkal lovagiasabbnak tartom, a még élő személyekről, ha már bonczkés alá veszem működésüket, tartózkodás

nélkül nyilatkozni, mórt főnmarad joguk netalán téves véleményemet helyreigazítani, vagy, ha az igazságtól eltérnék, engem felelősségre vonni; mint ha ez eljárást a holtak ellen követem, a kik a rovásukra mért cselekvények megczáfolásába nem bocsátkozhatnak, s az igaztalan megtámadások ellen magokat többé nem védhetik.

Különben pedig az a hatvannyolcz év melyet átéltem, s melynek nagyobb részét, őszintén megvallva, igen szeretném még egyszer átélni, nem rontotta meg minden keserű tapasztalásom daczára annyira jó kedvemet, hogy azt a csekély örömet és élvezetet, a mi a világ zajából megmaradt, jelenleg bonczkés alá vegyem, s addig szemlélgessem és vizsgáljam nagyító üvegen át, míg annak fanyar alkatrészeit fölhaláltam. — Nem, nem; bár mennyire viseltek meg a mostoha sorsnak gonosz szeszélyei, s tették tönkre terveimet és kilátásaimat, szívemet mégsem voltak képesek elhidegíteni, s érzelmeimet közömbössé tenni oly benyomások iránt, melyek valaha egész lényemet jótékonyan megrázkódtaták. S ha vannak is órák és napok, melyek a növekedő korról gyorsabban követik egymást, hol a világot optikai színpadnak tekintem, ha a gyertyák elaluszna, s a napnak sugara a péppapiros-dicsőséget megvilágítja: engem e komédia, melynek végétől nem félek, de ' bekövetkezését sem nagyon várom, mégis mulattat, miután még mindig nem tartom idején, az unalmas lakomától fölkelni, s Lukréziussal fölkiáltani: „Cur non ut plenus vitae conviva recedis? —

Mily tetemes része csak egy nap is az oly ember életének, a ki azon hetven, vagy hetvenöt évből, melyet a természet számára kimért, hatvannyolcat már betöltött! Nem volnék-e tehát legnagyobb ellenségem, ha nem sietnék minden órát élvezni, a helyett, hogy azt az üreslét óráihoz

vetem, melyek vesztesége kipótolhatlan! Még elég ingerrel bír reám nézve az élet: minden fa, minden bokor megörvendezett, s ha körülöttem mindent virulni és tenyészni látok, jó emberek kezemet szorítják, s nyájas szemek tekintenek reám, szívem újra fölnyílik; élvezek és nem tépelődöm azon, meddig tart boldogságom, hanem leszakasztom a virágokat, a hol és a mikor azokat találok, s minden adományt hálásan fogadok el, melyet a jötevő sorsnak keze nyújt, kárpótlásul életem alkonyán azon örömekért, melyeket előbb makacsul megtagadott tőlem. A ki velünk jót tesz, az iránt háladatosnak kell lennünk, ha jótéteményeiben későn is részesülünk, s mikép' bizonyíthatjuk be jobban hálánkat, mint ha e jótéteményre magunkat érdemessé teszszük?!

Ennyit azon kedélyhangulatról, melyben jelen „Élményeim“-et írtam. Ez magyarázza meg a különbséget, mely előbbi és mai nézeteim közt ugyanazon tárgy fölött néha előfordul, s engem önmagammal ellentétbe kever. A kegyes olvasó jószívűségétől várom, hogy e gyarlóságért megbocsát annak, a ki még mindig szeretné a múltat a jelenben föltalálni, ámbár jól tudja, s még jobban érzi: hol rejlik a hiba, mely őt arra kényszeríti, hogy vágyait és kívánságait a teljesülhetés legkisebb mértékére szorítsa?!

Hagyjátok öregségem tavaszát élvezni, s ne irigyeljétek álmomat azon szép időkről, midőn azt, a mit az egyik perez megtagadott tőlem, a másik kétszeresen kipótolta, s azok, a kik megháboríták nyugalmamat, birtokában voltak egyszerűsmind azon bűvös szernek is, mely azt ismét helyreállította! —

S o p r o n , 1880-ik évi februárban.

Frankenburg Adolf.

A nap tikkasztó-melegen sütött az égről, s sugarai égő nyilakkint pattantak vissza a világosszínű épületekről, midőn június végén 1847-ben négy tagból álló családommal Bécsbe érkeztem. Gözhajón úsztunk fel áldott másfél napig; mert akkor vasút még nem járt, mely a budapesti embert most hat óra alatt szállítja fel a modern phaeákok e tejes-mézes fővárosába.

„Sopron városá“ba szálltunk a „Wieden“-en. Nem volt oly elegáns hotel, s még ma sem az, mint a többi, de az ember kényelmesen érezte magát falai közt, s már azért is szerettem oda betérni, mert oly magyar városnak viselte a nevét, melyhez engem gyermekéveim legszebb emlékei kötöttek, s a hová hajlott koromban épen ezen emlékek kedvéért visszahúzódtam, azon reményben, hogy azokat újra föleleveníthetni fogom.

Másnap, július 1-jén, nevemet már a „Fremdenblatt“-ban találtam, mely e napon jelent meg először, s a bécsiek által esemény gyanánt üd-

vözöltetett. Tartalmát a Bécsbe érkezett idegnek jegyzéke, szerkesztve a különféle vendéglők szobapinczéireitől, s egypár apró „kedélyes“ újdonság a „Schánzl“ és „Naschmarkt“ kofavilágából, öszszetákolva az ottan naphoszzzat ólálkodó zsidófiúk pletykáiból, képezte. Később rövid színbírálókat is közölt oly ős-naiv ragyogó irányban, hogy még S e d l n i c z l e y policzáj-minister úr sem talált azokban valami törülni valót. Gyönyörű mákvirág volt ez az excellenciás úr a vízözön előtti reakció posványáiban! Azt, hogy létezhetett és zsarnokoskodhatott, csakis az örökös gyámság alatt nyögött bécsi népnek kénytelen indolenciája magyarázhatá meg. Az 1848-diki márcziusi szelek elfújták ugyan őt is több érdemes collegájával együtt, de magvuk nem fült egészen a földbe, s utóbb elég bőven burjándzott föl ismét a szabadság vérrel itatott virányain.

A „Fremdenblatt“ szerkesztője, annak mostani tulajdonosa, Heine Gusztáv volt, az ellentéket szerető sorsnak különös szeszélyéből Heine Henriknek, a híres írónak fivére, világos példája annak, mennyire viheti az embert a szerencse! Ez a jó úr (tapasztalásból mondom) soha életében nem irt két sort helyesírási hiba nélkül, s lapja jelenleg „kis hatalom“-má nőtte ki magát, s tiszta hatvanezer forintot jövedelmez tulajdonosának. Igaz, hogy másutt is találni ily vadon termett szerkesztőket; de az ismeretes közmondás, melyet udvariságból a szentírás ama szavaival, hogy „egy-ügyüeké a menyország“ akarok transzkribálni, eddig legalább egyiknél sem bizonyult be oly kirívó

módon, mint ezen „érdemes“ collegájuknál. Ily csodanövények csak a bécsi granitkövezet hasadékai közt bujkálnak ki.

Harmadnap Stettner udvari tanácsos installált engem „transzlator“-i minőségben a magyar udvari kancellariánál. A „regisztrans“-i címet csak ráadásul kaptam, miután a regisztraturával oly kevés bajom volt, mint az ansari és skutari címzetes püspököknek „in partibus infidelium“ fekvő megyéikkel. Hivatalom kellemes oldalához a kevés dolog, a kellemetlenhez az az üres foglalatosság tartozott, hogy a megyei és városi hatóságok végtelenig nyújtott barbár irányu fölterjesztéseit *n é m e t r e* kellett fordítanom a „Staatsrath“ és a „Cabinet“ számára, a hol elegenden voltak, a kik szintoly jól beszéltek magyarul, mint a kancellaria tanácsosai, de a kiknek „hivatalból“ tiltva volt, hogy magyarul értsenek. Az 1867-ben rövid élet után másodszer kimúlt udvari kancellária szintén *n é m e t* „Vortrag“-okkal gyötörte magát és másokat, a kiknek azokat elolvasni kellett, s — ha nem hibázom — a mostani alkotmányos ministerium Bécsben szinte kénytelen ezt az „usus“-t megtartani, nehogy a magyar ember idegen „ingerálás“ nélkül beszélhessen királyával.

Hónapokig voltunk már az osztrák fővárosban, s még mindig oly magánosan s elhagyatva éreztük magunkat e lármás háztengerben, mint az alföld akármelyik kietlen pusztáján. Hogy is tudtunk volna megszokni e rántottsirkés Ninivében, melynek népe oly könnyen felejté, a mi őt

kellemetlenül érinté, s mintha tudta volna, hogy jövődjé nincs, mohó vágygál élvezte, a mit a jelen tarka sorozata nyújtott. S háromnegyed év múlva e faj a barrikádokon s csapszéki padokon szabadságról, egyenlőségről s testvériségről deklamált, egy éjen át lehorzsolta eredeti jellegét, s gyámnokainak oly vakító világot gyújtott, hogy nem volt oly hosszú koppantó valamennyi kormánypalotában s jezsuitazárdában, melyet azt többé eloltani lehetett volna. Igenis, sokat vesztett e nép eredeti jellegéből, de e veszteség által sokat nyert: tőle függ, még többet veszteni, hogy még többet nyerjen.

Ha tehetők volna, már az első hétben megszökünk Bécsből. Egyelőre összeültünk, s jó magyar szokáskint hangosan sopánkodtunk. Volt ugyan, vagyis inkább lett volna egy pár hely, hová az unalom elűzése végett eljárhattam volna; de a jól terített asztal, meg a patschouli-szagú népség, mely azt körülülte, nem bírt reám annyi vonzerővel, hogy érte áldott kényelmemet enyéim körében feláldozzam. Ezek nélkül lenni és mulatni sehohsem akartam, de különben sem illettek a mi csiszolatlan képeink ezen aranyozott rámákba.

Gróf Széchenyi Lajos, Zsófia főhercegaszszony főudvarmestere, ez időben nagy házat tartott Bécsben, s termeiben a főváros legelőkelőbb (crème de la crème) társaságát lehetett találni — azoknak t. i., a kiknek azt keresni igényük és kedvük volt. Csinos házi szinpadján majdnem minden héten egyszer kétszer főrangú dilettánsok

szerepeltek, a kik közt a háziúr egyik fija, Dénes, a komikus szerepekben oly kitűnő tehetséget tanúsított, hogy a „Burg“-színház akkori koriphaeusai: Costenoble, Herczfeld, Löwe, Korn, nem egyszer sajnálatukat fejezték ki a fölött, hogy „az, a kiből oly jeles színész válhatott volna, grófnak született.“ — E szinpadocskán adták először elő a később oly nagy kedveltségre jutott „Das Versprechen hinter'm Herd“ című alpesi életképet, melyben „Nand'l“ szerepét az akkori szalonok és — boudoire-ok kedvence, Wildauer kisasszony, s „Lois'l“ kedvesét maga a szerző, Baumann játszotta. Jelen volt ezen előadásokon gyakran Zsófia főhercegaszszony, férjével és a főhercegekkel is, egy sereg csillagos mellű főúr s ragyogó szemű delnő kíséretében, a kik a közép-nagyságú terem minden zugát elfoglalták, arczokon ama bizonyos büszke kifejezésével a megelégedésnek a fölött, hogy egészen maguk közt lehettek, s nem kellett e mulatságot a közönséges színházi „canaille“-al megosztani, mely — hallatlan szemtelenség — szintoly jogot „arrogál“ magának az élvezetre, mint a páholyos „société“, s többnyire jobban is mulatja magát, mint emez. Hja, ha tudták volna, hogy az egyik ablakfülkében oly ember ólálkodik, a ki épp' oly keveset illik e fényes társaságba, mint a légy a tejfölbe: ugyancsak megbotránkoztak volna a háziúr idétlen liberalismusán, hogy csekély személyemet, melynél az ember nemhogy a bárónál, de még a nemesembernél sem kezdődik, ide becsem-pészte!

Hogy' megváltozott itt is minden egyetlen rövid év múlva! A pompás lak üresen állott, a grófi család visszavonult Horpácsra, s a főudvarmesteri hivatal Széchenyi Lajosról Széchenyi Miklóstra, volt magyar kincstári elnökre, egy igazolatlan gőgje s horvát rokonszenveiről ismeretes noviczius-mágnásra szállott. Kora volna még e hirtelen változás okát fölfödözni; variációja volt azon themának: hogy minden múlandó, legmúlandóbb pedig az udvari kegy, melyet a legkisebb szellő is elfújhat, hát még az oly orkán, mely keresztüljárta az aranyozott szobákat, s az egész palotát megrázta. Széchenyi Lajos megjövendölte ezt az orkánt; pedig tudhatta volna, hogy az oly udvaroknál, hol a világ folyamát csak azzal a pápaszemmel szabad nézni, melyet az uralkodó használ, a rász idők profétáit nem szívesen látják.

Sajnálatraméltó magasrangúak, a kik nagyobb dicsőséget nem ismertek, mint az udvarok fényében sütkérezni! Oly vakító-e ez a fény, hogy nem látjátok, mily kiáltó ellentétet képeztek itt, és őseitek birtokán? Otthon oly kényelmesen s nyugalmasan éltek, mindenütt a tisztelet és hódolat jeleivel találkoztok, s hiúságokat untig kielégíthetné a sok födetlen fő, mely parancsaitokra vár; de ti megunjátok szabadságtokat, mint az egészséges ember az egészséget, elhagyjátok őseitek fészket, s fölsiettek az udvarhoz, hogy rabságtokat bámultassátok. Mily büszkék vagytok arra, hogy görnyedve hordhatjátok az etiquette és természetlenség jármát, s hogy' örültök annak,

hogy többi társaitokat is meghajolva láthatjátok körülöttek lánczaik terhe alatt!

Midőn később néhány vizontagságos év után az egykori fődvarmestert mint rehabilitált „grand seigneur“-t tisztelhettem horpácsi kastélyában, s beszédünk a tömérdek költségébe került bécsi életre tért, ő maga a legélesebb szarkaszmussal ostromozta főrangú társainak azon kitüntetés utáni szomját, mely nem érezteti velők a vere séget, melyet gőgjük és büszkeségük szenved, midőn s z o l g á k k á alacsonyítják le magukat, a kik csak akkor parancsolhatnak, ha ezt „Urok“ nevében teszik, s a kiket a legutolsó udvari lakáj is magához hasonlóknak szeret tekinteni, mert vele együtt ők is a Hofstaat-hoz tartoznak! —

Egy gyermekéveimből ismert úrhölgy által, a ki utóbb Becsbe ment lakni, s az udvari körökben is megfordult, bemutatva lettünk az anyacsászárné egyik udvarhölgye, Sturmfeder bárónénál. Azelőtt mostani királyunk mellett „ája“ volt; valaha szép aszszony lehetett, de őt is csak úgy megviselte az idő, mint azt a közönséges halandónál tenni szokta. Az udvarnál korántsem gyakorolt oly veszedelmes befolyást, mint a minőt neki 1848-ban a nép tulajdonított, midőn nevét a gyűlölt „kamarilla“ tagjai közé sorolta, s mohón olvasta az ocsmány pamphleteket, melyek ellene s a főherczegaszszony hírhedt komornája, Cibini né ellen, kinek leányát utóbb Inkey tábornok vette nőül, majdnem mindennap a s z a b a d s a j t ó alól kikerültek, s az utczákon kikiáltás útján árultattak. — A bárónő (környezete g r ó f n é v á

avanzséroztatta, hihetőleg mert a „Hoffahigkeit“-nél a bárót még nem számították az egész emberek közé) közönséges míveltségű, csöndes, bigott aszszony volt; szeretett imádkozni, nem ostentációból, hanem szokásból, s ha felebarátja ellen nem vétett, ennek oka nem annyira szívjóságában, mint azon félelemben rejlett, hogy ez által csak kellemetlenséget szerezhetne magának. Már ilyen szokott a mi felsőbb köreinknek v a l l á s a lenni: nem ők csinálták, hanem tradícióból maradt rájuk.

A két főherczeg, mostani uralkodónk s szerencsétlen öcscse Miksa, majdnem mindennap benyitottak kedves „ájá“-jukhoz, a kit közönségesen „amie“-nak szólítottak. Éppen szobáik fölött lakott a „Burg“-nak azon részében, mely a külső „Burgplatz“-ra néz, hol most Károly és a savoyeni herczeg elkontárkodott ércszobrai emelkednek. A véletlen többször megengedte, hogy a felséges testvérpárt láthassam, kiknek természete, a mennyire ezt illő távolságban észlelhetém, nem igen hasonlított egymáshoz. Urunk már akkor is komolyabbnak tetszett, mint fiatal éveitől várni lehetett, midőn Miksa főherczeg igen nyájas, könnyen megközelíthető, s mosolygó kedvű volt. Nem volt az udvari nép közt senki, a kit, ha a „Burg“-nak labyrinth folyosóin találkozott vele, meg ne szólított, s családi viszonyai- vagy a nap eseményeiről ne kérdezett volna. Egy alkalommal, midőn Sturmfeder bárónő kávéskonyhája mellett elment, s az abban foglalkozó komornától hallá, hogy az ozsonnát úrnéja vendégeinek t. i. a m i számunkra készíti, a kávéskannát

vízzel feltöltvén, meghagyta a komornának, mondja meg oda benn, hogy „Max“ főherceg is segítette a főzésnél; tán jobban fog az „amié“ vendégeinek ízleni a kávé. — Máskor meg hosszabb ideig állván István főherceg lovasképe előtt, melyet a bárónőnek kedveskedtem, s a melyet ez, miután a főherceg akkor még nem volt „persona ingrata“ az udvarnál, nappali szobájában („szalonénak ez alacson tetejű, kis ablaké, szűk helyiséget, daczára az illatárnak, mely azt átözönlé, s az abban ízletesen elrendezett drága bútoroknak, nem lehetett nevezni) fölakasztott, e szavakat mondá: „Jól van találva; irigylem tőle, hogy Magyarorszáiban oly nagyon szeretik.“

Mostani fejedelmünk, mint főnebb említém, Miksa fivérénel sokkal komolyabb volt, ámbár ő is kedvelte a kedélyes mulatságot, melynél néha a főszerepet vitte. Egy dilettáns előadás alkalmával a császári termekben Koczebue „Wirrwarr“ című vígjátékában mint Fritz Hurlebusch oly jeles tehetséget s színi jártasságot fejtett ki, a minőt valóságos színpadokon is ritkán láthatni, s e tekintetben gróf Széchenyi Dénesnek, a ki, mint a főhercegek, kivált Miksa kedvence, ez előadásokban is részt vett, méltó vetélytársa volt. Persze hogy másfél év múlva, midőn a gróf, mint Moga tábornok szárnysegéde, a viszontagságos schwechati „affaire“-nél sebet kapott, s atyja által Spanyolországba küldetett — „kurá“-ra, mindennek vége lett, s az előbbi kegyencz nem jelent meg többé az udvarnál.

Tíz évvel ezelőtt Sturfeder bárónő szíves-

ségéből még bírtam, s Pulszky fölszólítására a nemzeti múzeumnak engedtem át azon képes táblákat, melyekből uralkodónk a harminczas évek másodfelében az „abéczé“-t tanulta, s ezeken kívül még több levélkét is, melyeket különféle alkalommal gyermekkori játszótársaihoz intézett, így a többi közt egy névnapi köszöntőt atyja, Ferencz Károly főherczeghez, s egy pár kedélyes sort Sternberg grófhoz, melyekkel ennek tudtára adja, hogy az nap egész délelőtt a lovardában versenyt lovagolt és győztes maradt. „Ich, der Fránczi!“ írja a végén.— Apró, de jellemző vonások! Gyakran a gyermekek is férfiakká válnak, s elárulják, mily tulajdonok fognak egykor tetteikre irányadók lenni, mielőtt még Ítéző tehetséggel bírnak.

Október elején volt, midőn d'Estei Ferdinánd boldogult József nádorunk tizenhétéves leányával, Erzsébet főherczegnővel, menyekzőjét ülte a schönbrunni kastélyban. Ismét a bárónő szívességének köszönhetem, hogy ez ünnepnek, valamint négy hónappal később a „revoluczio“ előtti utolsó udvari bálnak szemtanúja lehettem. Részletes leírásába egyikének sem bocsátkozhatom, nemcsak azért, mert legkisebb hivatást sem érzek magamban a „Hofhistoriograf“-i tisztség elvállalására, hanem mert azóta már sokkal több idő múlt el, semhogy oly híven tudnék mindenre emlékezni, a hogy ezt, főleg a nászünnepeknél, a császári udvarnak „tu felix Austria nube“-féle hagyományos föladatánál fogva nagy fontosságúvá vált esemény pontos leírása megkívánja.

A bárónő nekem és családomnak a császári

szobákba vezető egyik külterem ablakfülkéjében mutatott helyet, honnan a nászmenetet legjobban láthattuk, s hol a legmagasabb uraságokkal oly közeli érintkezésbe jöttünk, mintha e fényes társaság kiegészítő részét képeztük volna. Senkisémmel ütközött meg jelenlétünkön, s még kevésbé jutott valakinek eszébe kérdezni, hogy' jöttünk ide? s ez annak tulajdonítható, hogy a bécsi udvarnál, daczára a múlt század elején behozott spanyol etiquette merev követelményeinek, megtartottak mégis bizonyos patriarchalis szokásokat, s ezekhez tartozott az udvari szertartások s egyéb ünnepélyek minél nagyobb körre számított kiterjesztése is, úgy hogy azokban egyszerű bejelentés mellett vagy személyes ismeretségeknél fogva minden tisztességes ember, mint néző résztvehetett. E szép viszonynak az uralkodóház és népe között II. József császár volt teremtménye, midőn az utóbbinak multságára az „Augarten“-t megnyitotta, s általában a könnyebb érintkezést megszorító formalitásokat beszüntette. Mai napig is szabadon járhatni a fejedelmi palota és nyaralók helyiségeiben, a hol nem ritkán vagy a fejedelemmel, vagy a császári család egyik vagy másik tagjával lehet találkozni; nyitva állnak közmegetekintésre a nagyszerű gyűjtemények, a mű- és ritkasági tárlatok, a pompás könyvtár, stb.; s mindezek megtekintése egy fillér költségbe sem kerül, miután az illető öröknek szigorúan meg van tiltva, akár mily szín alatt ajándékot elfogadni. E fejedelmi munificenzia különös ellentétet képez a szomszéd udvaroknál dívó szokáshoz, hol minden látni való-

nak árt szabnak, melyet kül- és belföldinek egyiránt kell fizetnie. Így a drezdai képgyűjtemény s az úgynevezett „grünes Gewölbe“ megtekintése két, három tallérba kerül, szintannyit kérnek Berlinben is a császári paloták és műcsarnokok megmutatásáért, legújabb időben pedig még „passus“-t is követelnek. — Jól emlékezem, mily különösnek tetszett, midőn a hatvanas évek elején a porosz királynak Rajna melletti nyaralóját, a paradicsomi fekvésű Stolczenfels-et meglátogatván a bemenetnél fekete táblára fehér betűkkel írt hirdetést olvastam, hogy e kéjhely megtekintéséért egyesek e g y, több tagból álló családok két tallért fizetnek; de még különösebbnek, hogy ne mondjam nevetségesnek találtam, midőn — mielőtt bennünket a királyi szobákba bocsátottak — szőrbotosokat húzattak föl csizmáinkra, hogy a padolaton, melynél különbet akármelyik pesti vagy bécsi kis bankár házában találhatni, özsze ne karczoljuk. Schönbrunnban és Laxenburgban ily óvó szereket nem tartanak szükségesnek, s bajosan hiszem, hogy az akkor társaságomban volt hölgyek, a kik szinte kénytelenek voltak sylphid lábacskaikat ily durva botosokba dugni, a féltett padolaton azt a tallér-árú kárt csinálták volna, melyet ennek eshetősége fejében a „Hofmarschallamt“ előre kiszabott.

De térjünk vissza a nászünnephez.

Oly fényes volt ez, melyhez hasonlót akkoriban a pompát és fényűzést nem igen kedvelő császári udvarnál alig lehetett látni. A főséges ara, szépsége s fiatalsága teljes üde bájában, igen

kedves jelenség volt. Arcza ragyogott örömeiben, mert a deli férfiú, a ki őt ma oltárhoz vezeti, szíve választotta volt. A terem, melyben voltunk, e napon gyűlhelyül szolgált a császári család tagjainak, a kik a császár megjelenésére vártak, s oly fesztelenül társalogtak egymással, mintha „egészen maguk közt“ lettek volna.

Egy udvari lakáj hétéves fiamat karjára vette, hogy a menetet jobban láthassa. Az anyacsászárné, a ki Zsófia főhercegnővel pár lépésre állott tőlünk, a báméskodó fiúnak állat megcsípve, tudakolta tőle, hogy' hívják? Fiam akkor még egy árva szót sem értve németül, visszanezett reám, s hangosan kérdezett: „apám te, mit mond?“ A császárné mosolygott, s a szintén közelálló István főhercegnek, a fiúra mutatván, enyelegve mondá: „Ein kleiner Landsmann!“ — A főherceg felém fordulván magyarul szólított meg, s nevemet megtudván, valamint azt is (nehogy tolakodónak látszani) hogy Sturmfeder bárónő szívességéből jutottam ide, visszament a császárnéhoz, kinek hihetőleg megmondta, kik vagyunk, mert rövid idő múlva a felséges asszony e szavakat hallatván: „Ich habe schon gehört von ihm!“ kegyes mosolylyal intett felénk.

Annak, hogy csekély nevem a legmagasabb körök tudomására jött, igen egyszerű oka volt. Azon évi szeptember hóban, tehát néhány héttel ezen ünnepély előtt, mostani fejedelmünk István főherceget lelkes magyar beszéddel igatá be Pestmegye termében nádori méltóságába, mely alkalommal a fiatal trónörökös oly nagyszerű, s

a mi több, szívből fakadó ovációkban részesült, melyek már akkor meggyőződhatték őt e derék nemzet törhetlen dinasztikus érzelmeiről s hű ragaszkodásáról az uralkodóházhoz. Kossuth Lajos meleg szavakkal üdvözlé Őt, mint Magyarország jövő királyát, s fényes beszéde végén az első volt azok közül, a kik a szeretet és hűség annyi őszinte jeleitől mélyen meghatott tizenhétéves királyfiút vállalkra emelték, s dörgő „éljen“-ek közt a teremben körülhordták. Én akkor némely ügyeim elintézése végett Pesten mulatván, s e szép nemzeti ünnepélynek tanúja lévén, ennek részleteiről nőmet rögtön tudósítom, a ki azokat Sturmfeder bárónővel közölte, tudván mily kedves meglepetést szerez neki, ha értesíti őt a lelkesült fogadtatásról, melyben kedvencz növendéke a magyarok fővárosában részesült. A levelet még az nap este Wartensleben grófnő az anyacsászárné termeiben fölolvasta, s ez alkalommal annak írójáról is említés tétetett.

E nászünnepeken láttam Napóleon özvegyét, Mária Luizát is. Az udvarnál közönségesen főhercegnőnek nevezték. Annyira el volt borítva arany és gyémánt ékszerekkel, hogy a káprázató fénytől alig lehetett ránézni. — Az időnek az a tulajdonsága van, hogy mint a purgatórium megtisztítja az embert minden hibától, s mind közelebb viszi őt a menyország kapujához. Mily nagynak kellett ez úrhölgy férjének lenni, a ki Ilona szigetén egy magános csermely partján örök nyugalomra hajtá fejét, miután alig néhány év múlva neve hangos, majdnem az imádással

határos tisztelet tárgya lett. A nagy emlékek nagy hatást szülnek; s voltak nekünk is nagy embereink, a kik csak hullájukat ajándékozták a haza földjének, de mauzóleumok az egész világ. S míg az ember emlékezni tud, míg a történet be nem csukja a száját, s míg az igazságra nem süti rá rút bélyegét a hazugság: e mauzóleumot nemzedékről nemzedék megújítani és kiékesíteni fogja. S mert ez így van, hiában rágódnak a kajánlelkűek a hallhatatlanok dicsóságán; a hatalmas kényúr eltépheti képmásukat, melyet a szeretet és kegyelet állított oltáraikra: a hálás utónemzedék fölszedi a foszlányokat, s drága ereklye gyanánt hordozza azokat kebelén.

Három hónap múlva e nászünnepegy után tartották meg az utolsó udvari bált a — *revoluczió* előtt. A „Rittersaal“ karzataról néztem azt egy grófnő társaságában, kinek férje lent a tánczosok közt volt, ő pedig a tizenhatpróbás ösök hiánya miatt a karzatra szorult. Csupa fesz és hidegség, a madridi udvar hagyománya, melyet még a későbbi idők sem bírtak — daczára a mindent nivellírozni törekvő korszellemnek, — tökéletesen kiirtani, uralkodott itten, s érezteté nyomasztó típusát a jelenvolt patschouli közönséggel. — A bál hét órakor este kezdődött s éjfélig tartott. Február közepe táján 1848-ban tartották; néhány nap múlva kiütött a francia forradalom. Lehet, hogy ennek előérzete, nagy események nagy árnyékot szokván előre vetni, okozá azt a mély csendet, mely a zeneszó elhallgatása után mindenkor beállott, s a terem fényes vendégeit

mozgó gépeknek tünteté föl. Különben a terem tündérszépségű volt; márvány falaiban százszorosán visszatükrözé magát az óriási csillárok fénye, s az alattam hullámzó tarka sokaság arany- és ékszerekkel rakott gazdag öltözéke épp' oly szokatlan mint kápráztató látványt nyújtott a szemnek. Fény és hatalom párosult egymással; a születés előjoga brillant kivilágításban ragyogott; az isten válogatott népe nagyszerű légyottra gyűlt össze a széles birodalom minden tájékáról.

A teremnek délre eső részén a Strausz hangszkara volt felállítva. Közelében emelkedettebb helyen a császár, az alacsonyabb ülések körülötte a császárné s a császári család tagjai számára voltak föntartva. Strausz és emberei vörös frakk- és fehér nadrágba voltak bújtatva, a mi kissé komikus színben tünteté föl őket, s az ünnepély nagyszerűségét nem igen emelte.

A császár pontban hét órakor lépett a terembe s harsány trombitatussal fogadtatott. Falja felől, néhány lépéssel hátrább, a császárné ment, szemeit többnyire lesütve tartván, mintha azokat a világi pompa bántaná. Érdekes arcának minden vonása elárulá, hogy ez ünnepélyen kénytelen jelenik meg, s hogy sajnosan nélkülozi oldala mellett a — gyóntatóatyát. Az udvarnagyk „spalier“-t képeztek az emelvényig. A császár mindegyikkel pár nyájas szót váltott, mire ezek emelkedett fővel néztek körül, váljon észrevettek-e a többiek, hogy ő felsége „jó estét“ mondott nekik! Egy jó negyedig tartott, míg az uralkodó székéhez jutott, a honnan jelt adott, hogy a bál

kezdetét veheti. A császári család tagjain kívül igen kevés kegyeltnek jutott a szerencse, a császár vagy a császárné különös fölhívására a még üresen álló székeken helyet foglalhatni; a többinek állani vagy táncolni kellett, a mi a hölgyekre nézve kissé alkalmatlan volt; de azzal vigasztalták magokat, hogy a „Hofetiquette“ ezt úgy parancsolja. Három vagy négy colonne-ban táncoltak; a legválogatottabb párok a császár közelében lejtők a keringőt vagy a francia négyest. Mostani uralkodónk so^it és kitűnő „grace“-szal táncolt gróf Széchenyi Pál nagyszépségű leányával, a ki llunyady comtesse-el (később, ha nem csalatkozom, Szei'bia főhercegaszszonyával) az udvari bál legbájosabb alakjel volt. A táncosok közt kedvesen tűntek fel a magyar testőrök; sok főnemesi kebel dobogott itt is másutt is hangosabban e deli, életvig ifjak láttára, a kik akkor még alig sejtek, mily hamar fog ez édes mámor elmúlni, s boldogságuk menyje leszakadni. A forradalom sok virágzó életet rabolt el ezek közül is.

Az anyacsászárné külön páholyból szemlélte udvarhölgyeivel a vigalmat (?).

A meghívott, vagy az udvarnál dívott kifejezés szerint: beparancsolt vendégek igen szigorú választás alá estek. E kitüntetésben olyanok részesültek csak, a kiknek nemzetségi fáján, mint mondám, legalább tizenhat kékvérű ős virított. Említett szomszédnóm a grófnő, egy bécsi bankárnak leánya, s igen beszédes nőcske, több szép hölgyet mutatott a karzaton, a kik az

ősök meghatározott számával nem bírván, ide lettek utasítva, míg férjeik, kétségtelen telivérőségük dicsőséges érzetében a terem koczkás pallóin csúszkálván, néhány pillantatot válthattak csak az udvari etikett által a karzatra száműzött nejeikkel. Különös multság!

Néhány nap múlva aztán kitört a francia forradalom, mely nemcsak az osztrák fővárost, hanem majdnem egész Európát megrázkódtatá, s annyi gyökeres reformoknak üdvös indító oka volt. Sok, igen sok megváltozott, megsemmisült, elenyészett. A régi feudális harlekinádok le-söpörtettek a világ színpadjáról, a cím és születési gög kijátszotta szerepét; ész, érdem és humanitás lépett a cselekvés terére, s e szent háromság előtt leomlottak a választófalak, melyek eddig az embereket elkülönítették, s mindazon vaskoru emlékek, melyek az emberi méltóságot lábbal tiporták, s a buta önkénynek s nagyságos bornirtságnak a legégbekiáltóbb visszaólésekre nyújtottak alkalmat.

Szép, édes álom, ugyan meddig tartottál!

No, de annyi mégis bizonyos, hogy az előbbi és mostani udvari szertartások közt nagy különbség van. Engednek ám itt is, mint másutt is, a tizenhat ősök által szerzett előjogokból s a hochtorycomtesse vagy herczegnő ugyancsak járja a négyest vagy keringőt azzal is, a kit nem a szerencsés véletlen, hanem az érdem-nemesség hozott körébe. Vájjon ki fújta el egyszerre e szép, de hideg márványvonásokon örökre honolni látszó szánakozó, lenéző mosolyt, mely oly gúnyosan érez-

tété azzal, a kit e mosoly illetett, hogy nem grófi vagy hercegi koronával kivarrt pólyákba takar-
tatok? Ringassuk magunkat azon boldog hitben,
hogy fölülről kezdik a reformot: hátha hitünk
beteljesül!!

II.

Igen jól esett, hogy budapesti barátim és ismerősim nem felejtettek el engem a távolban. Gyakran leveleztem velők, részint mert szükségét éreztem annak, hogy magamat nyíltan és szabadon kibeszéljem, a mit azon körökben, hol eddig megfordultam, tenni nem igen tanácsos, még kevésbé ildomos lett volna, részint mert elég időm volt rá, miután munkával nem igen terheltek. Úgy vettem észre, hogy nincs nagy bizalmuk hozzám. Megszokták ők a titkosabb dolgokat szépen maguk közt elvégezni, s oly nem „koscher“-féle laikusokat, milyenek engem is tartottak, távol állítani működésük tűzhelyétől. — Fontosabb ügyek holmi jelentéktelen megyei és helytartósági fölterjesztéseknél nem kerültek kezeim közé; a mi érdekesebb és kényesebb tárgy volt, azt elődeim Frenreisz és Gaszner, s az elnöki titkár Pazzi (a „Hitel“ fordítója) dolgozták föl. E három úri ember vezette Wirkner tanácsos kommandója alatt az egész udvari kancellariát (ide értve a kancellárokat is); térítgette a makacs opposíciót az országgyűlésen, s könyökig markolt a „Dispositionsfond“-ba, melyet Metternich uram folyvást töltve tartott akkori mamelukjainak számára az — ország zsebéből. Zsedényi Ede kisebb szerepet játszott, mint a minőt játszani látszott. Jártas-

ságánál fogva a közjogi dolgokban, s mint jeles szónoknak is jó hasznát vehették az országgyűlésen; s néha bűnbakul is előretolhatták, a mi a márcziusi napokban (1848-ban) majdnem életébe került, melyet a „kamarilla“ szolgálatában fölládozni ugyancsak nem nagy dicsőség lett volna.

Minden önérettel bíró emberfia belátni fogja, miszerint ily körülmények közt anyagi jólétem előmozdítása végett lépést sem tehettem a nélkül, hogy a függetlenségnek ama kis árnyékát is, melyet mostohai sorsom meghagyott, ne koczkáztassam, s magamat szükség nélkül compromittáljam. Ha a világ most vagy holtom után érdemesnek találja csekély személyemmel bíbelődni, szólhat és Ítélni rólam, a mint tetszik; azzal azonban, sohasem fog vádolhatni, hogy valaha olyasmi után vágytam, a mit elveim és meggyőződésem megtagadásával lehetett volna csak elérni. S ezt szükség kinyilatkoztatnom azon irigy- és roszelelkűek ellenében, a kikkel életpályámon oly gyakran találkoztam, hogy elhigyjék, ha felebarátjaikról egyáltalában jót hinni tudnak, miszerint azt a csekély falatot, melyet öreg napjaimban számba dugok, senki másnak kenyeréről le nem szegtem, s hogy tetteim rugója sohasem volt úgy mint azoké, a kik testüknek feláldozták a lelket, az undok haszonlesés s önzésteli kímeletlenség.

Különben a szerény embereket, hacsak nem voltak alázatosíik is, szintoly ritkán keresték föl akkor is, mint azelőtt, meg később. Az udvari kancelláriának személyzete majdnem mind

pártfogolt egyénekből, s olyan amphibiium-féle teremtésekből állott, a kik addig lármáztak és opponáltak otthon, míg ide nem hozták őket udvari titkároknak vagy referendáriusoknak. Itt aztán oly némák lettek egyszerre, mint Merkuczio „Romeo“-ban, s akinek a lélekvándorlásról (majdnem „lélekvásárlás“-nak mondtam) még nem volt világos fogalma, az a „Vordere Schenkenstrasse“ palotájában mindennap láthatta, hogy’ változik át egy éjen a legdühösebb pessimista — Minden-váró Adámmá!

Ez a pártfogói szenvedély akkor is, később is, a legújabb időkig sok pénzébe s sok derék fiába került az országnak. Nem ritkán egyesek rovására történtek (magasabb államtekintetknél fogva) ily kegy osztogatások, valamint ezt a sok közül a meghalt gróf Pálffy Ferencz esete is bizonyítja. Elbeszélte ő ezt sokszor nekem is, másoknak is, úgy hogy nem követek el indiszkrecziót annak közlésével, a mi amúgy is nyílt titok volt. Fiatal nemzetgazdászaink tanulhatnak valamit e nem annyira geniális, mint furfangos fináncoperációból.

Volt ugyanis Sopronmegyének egy híres követe, Nagy Pál, kinek dörgő philippikái a kormányrendszer ellen 1825-ben szintoly kellemtelen benyomást okoztak a felsőbb régiókban a milyen hálás érzettel fogadta ugyanakkor a nemzet e megye egyik másik fiának, gróf Szechenyi Istvánnak a magyar akadémiára tett nagyszerű ajánlatát. A követ úrnak ugyan többször adták értékére, hogy erős kifakadásai

kellemetlen viszhangra találnak a bécsi minorita-templom közelében; de Nagy Pál nem tágított, s e „monitorium“-okból, mint Antaeus a talajból, csak új erőt látszott nyerni az ellentállásra. Végre mégis megsokalták a dolgot, fölczitálták a Burgba „ad audiendum verbum regium.“ Képzeltetni, hogy a fogadás nem volt igen nyájas. Ferencz császár szemére lobbantá a követnek, hogy nem viseltetik köteles tisztelettel uralkodója iránt, s őt minden alkalommal vakmerő sérelmekkel illeti; s midőn erre Nagy Pál megjegyzé, hogy a királynak személye előtte úgy, mint valamennyi magyar ember előtt szent, s azért távolról sem lehetett szándéka azt megtámadni, ha a kormányt vétkei miatt ostromolja: a fejedelem boszankodva mondá:

— Et was; a ki kormányomat bántja, az engem is bánt, s ezt nem fogom tűrni.

S ezzel közelebb lépvén a mozdulatlanul álló követhoz újjával ennek mellére tipegett s szelidebb hangon (németül adom, mert magyarra fordítani a szójáték miatt nem lehet) folytatá:

— Na, was war's denn, wenn ich Ihnen, weil Sie mir immer etwas a n h a n g e n, hier auch etwas a n h a n g e n möchte?

Nagy Pál mélyen meghajtván magát azt felelte:

— Nagy kitüntetés, felséges uram; de — nem hoz semmit (es tragt nichts).

A császár e naiv őszinteség fölött elmosolyogta magát, s a követet azon kegyes biztatással bocsátá el, miszerint lesz gondja, hogy a „titulus“-sal járjon a „vitulus“ is.

Nemsokára aztán Nagy Pál „legfelsőbb elhatározás“ folytán gróf Pálffy Ferencz zárgondnokává neveztetett ki hatezer ezüst forint évi fizetéssel s tömérdek deputátummal. Képzeltetni, mily kellemesen lepte meg e kinevezés a grófot, kinek gazdag jövedelme (mintegy háromszázezer forint) bőven fődözte adósságainak kamatját, s mily érzékenyen bántotta a büszke olygarchát az a (mondjuk ki igazán) cinikus mód, melyet „róla nélküle“ határoztak, s a mely ellen protestálni nem lehetett, mert oly örv alatt követték el, melyről a nyilak az ellenszegülőre pattannak vissza. Enfin, Nagy Pálból, kinek dörgő szónoklata tegnap megizzasztotta még a paróka alatti bécsi koponyákat, ma már hallgatag ember lett, s gróf Pálffy ezen esetnek elbeszélését mindig azon keserű megjegyzéssel végzé:

— A száját becsukták, de a lakatot nekem kellett megfizetni!

Eleget iparkodott ő méltósága az évek folyama alatt ez igazságtalan tehertől megszabadulni, de törekvéseinek mindig a „legfelsőbb elhatározás“ állott útjában, melyet megváltoztatni a bürokratizmus akkori arany korában még csak megkísérteni sem lehetett. Végre ő is beleunt e hasztalan fáradozásba, s miután ő maga eleget boszankodott miatta, kezdett másokat is boszantani vele, a mi annál nagyobb mulatságot szerzett neki, minél jobban nehezelt meg érte az, a kit megtréfált, így egy zordon téli éjen kiküldé komornyikját báró Remckházy udvari tanácsoshoz a „Wieden“-re azon sürgős kéréssel, jönne el tüstént hozzá, mi-

után baráti tanácsára egy igen fontos ügyben múlhatlanul szüksége van. A báró, éjfél felé járván az idő, már az ágyban feküdt, de mivel a gróf azt is üzente, hogy kérésének teljesítése őt a legnagyobb hálára fogja kötelezni, az ügyet csakugyan fontosnak hitte, újra felöltözött, s besietett a városba. A gróf elérékenyedve ment elibe, meleg szavakkal köszönte meg barátjának megbecsülhetetlen készségét, s aztán a legnagyobb titok alatt közölte vele, hogy — zárgondnoka ellen újra folyamodik legfelsőbb helyre. A báró, ismervén a grófnak e rögeszméjét, majdnem félóráig kapacitálgatta őt a már annyiszor megkísértett, s oly sok kellemetlenséggel járó lépés sikertelensége fölül, s iparkodott őt minden további haszontalan költsékezéstől lebeszélni. — Az öreg úr példás nyugalommal hallgatta végig barátjának előadását, s mialatt ez a sok beszédől kiizzadt homlokáról a verejtéket letörlé, megszorító gonosz mosolylyal kezét s hálálkodva monda:

— Köszönöm, kedves barátom, a jó tanácsot, de a folyamodást ma reggel már benyújtottam.

Sajnálom, hogy e szavak után nem látthattam a tanácsadó képét; méltó lehetett Hogarth ecsetjére. Annyit hallottam, hogy baráti készségéért nyolcnapos náthahuruttal lakolt.

Egyébiránt az ily esetek, mint a főnebbi, ma már ritkábban fordulnak elő, miután a „paritás“ elvénél fogva a kegyosztogatások most többnyire — közös kontóra történnek.

Elmondtam már, mily kevés munkát adtak, s mily rátartóságok voltak az illető körökben irán-

tam. Megelégedve látszottak, hogy pártom előtt kompromittáltak, s a kuczkóba dobtak a többi összevásárolt lomhoz. Úgy kellett! Miért nem bírtam függetlenségemet családom éhenhalásával megmenteni, s azon magaslatára emelkedni az önmegtágadásnak, a hol a lelkes hazafi, a nemzet hálás elismerésére számítván, hőiesen küzd meg a nyomorral és inséggel, s végre dicsőségesen diadalmaskodik mostoha sorsán — a síró n t ú l !

Azonban, ha nem is hagyták úgy, a mint akartam volna, ha már fizettek érte, az államszeretertolni, vigasztalásomra szolgált, hogy nem igen tolták a többiek sem. De kerekai azért mégis forogtak, s ha valahol, úgy az udvari kancellariánál igazolva lehetett találni a deák közmondást: „mundus se expediet!“ Hogyis lehetett volna a teins viczispán vagy országgyűlési követ úrtól, a kit „loyalis“ érzelmei jutalmául ide felhoztak, kívánni, hogy előbbi elvei feláldozásán kívül még táblabírói természetét is megtagadja, és dolgozzék? Mirevaló volt a nyomorult subalternus személyzet öt-hatszáz forint fényes fizetésével, melyet tízévi ingyenpraxis után elnyerni szerencsés volt? Dolgozott az eleget, ha dolgozott; legalább megfordult mindennap a hivatalban midőn a bürofőnököt, ha panaszos ügyedben vele személyesen értekezni feljöttél meszsze Magyarországból, fölkereshetted Badenban, Reichenauban, vagy a szeloviczi erdőben, a hol ő méltósága vagy exczellenciája a tavaszi, nyári és őszi idényt tölteni, s büroját innen meglátogatni

csak akkor szokta, ha valami fontosabb ülés volt, a mikor aztán órákig ácsoroghattál a lépcsőkön vagy a kapus ketrecében, míg kabátja szárnyát megcsíphetted, s beszélhettél vele éppen annyi ideig, a meddig szivarára gyújtott. Velem is megtörtént, hogy Bécsbe jövetelemkor két egész napig vártam a német libériába bűjtatott, magyarul egy szót sem tudó kapus füstös szobájában az illető tanácsos úrra, kihez az eskületétel végett utasítva voltam, s egész két hétig anti-chambriroztam a kancellár előszobáiban, míg magamat nála bemutatni szerencsés lehettem. —

Azt mondja valahol Juvenal: „*Duas tantum res anxius optat: panem et Circenses.*“ Ha az államot tápintézetnek tekintjük, nem lehet, hogy ebből különféle hátrányok ne támadjanak. A hivatalvadászok száma ugyanis aránytalanul növekszik, s mihelyest valaki a közpénztárból rendes fizetést húz, megszűnik többnyire törekvéseit folytatni, melyek őt hivatalképessé tették; mert elérte azt, a mit akart. Mily meszszeesünk a rómaiak gondolkozásmódjától, a kik a köztársaság idejében az államszolgálatot büszke áldozatnak tartották, melyet családi boldogságuknak hoztak, s a mely nem volt egyéb, mint forrása a becsületnek, hogy a haza jólétéért elfelejték tulajdon javukat. Akkoriban mindenki iparkodott magának jó nevet szerezni, melyet az állam, mint elidegeníthetlen tulajdont, az örökösökre szállított, gondoskodván arról, hogy támaszok hiánya miatt kárt ne szenvedjen. E gondoskodást azonban sohasem terjeszté ki oly minden képességnélküli

egyénekre, a kikkel gyámoltalanságuk s — g y o m r u k mindent megpróbáltat, hogy tető alá jussanak. Fájdalom, hogy ezek száma ma sem kevesebb, mint azelőtt volt. Az ily állapot pedig sok bajt szokott szülni, s ezt késő unokáink tán jobban fogják megsínleni, mint mi. Oly élet ez, kérem, mely elvesztette támaszát; mert ha az ember nem képes a maga lábán állani, természetes, hogy elveszti minden önállóságát s ingó talapra építi jövődjét. Az isten tudja, honnét vegye az állam a sok hivatalt, melyre azok, a kik annak elnyerése reményében más életpálya választását elmulasztották, napestig várakoznak, s a melyhez csak szerencsés véletlenből vagy oly úton jutnak, melyet ők maguknak is restéinek bevallani. Akadnak a hivatalkeresők közt oly érdemes férfiak is, a kik jogosan várják az államtól, hogy a szolgálatot, melyet neki tettek, megjutalmazza; s ha azok közé azokat sorolom, a kik családi boldogságukat, egészségüket, kitűzött élettervüket föláldozták, szívesen elismerem, hogy teljes joguk van a haza hálájára számítani, a mely amúgysem szokott pazar-mértékű lenni. Igaz, hogy ily áldozatnak jutalmát már a küzdelem nyújtja (igen szép és dicső dolog lévén, a szabadságért és függetlenségért harcolni); de a haza könnyen a feledékenség hírébe jöhet, ha a jogos igényeket teljesületlenül hagyja, s a jutalmat csak „ideálisának kívánja tekintetni, mely még a nemesebb lelkűeknél is megszűnik azzá lenni, mihelyest ezeket az élet mindennapi szükségéi nyomják. — Azt mondtam,

hogy a mai nemzedék távolról sem osztja azon magasztos érzelmeket, melyek a régi rómaiak tetteit vezérelték, s ez állításomat nehéz lesz, a mai életviszonyokat tekintve, megczáfolni. Mert míg valaki az áldozatokat s kiállott veszélyeket magának megfizetteti, míg más jutalmat is követel, mint a mit neki hazafias önérzete nyújt: addig nem fog visszatérni azon idő, hol kész lenne ezen áldozatokat újra hozni; s az oly küzdelemnek, melynek harmincz és néhány év előtt tanúi voltunk, dicsfénye csak egy nemzedék fejét fogja körülsugározni. Nem mondom, hogy a haza ezért veszedelemben forog, de hiányzik belső nagysága; s azt sem merném feszegetni, hogy' lehetne ezt megváltoztatni? elég az hozzá, hogy úgy van.

III.

Az „Életképek“, melyet Jókai tőlem átvett s nagy buzgalommal folytatott, tartalom és előfizetők dolgában mind dicsőségesebben megállt vetélytársai közt. A kiadóval és szerkesztővel kötött szerződésnél fogva tisztességes jövedelmet hozott, melyet azonban csak félévig élvezhettem, miután a márcziusi szelek ezt és sok egyebet is szépen elsöpörtek. Nem panaszkodtam, mert mások még többet vesztek, s e mellett tulajdon szemeikkel kellett hazájuk nyomorúságát nézni, a mi sokkal keservesebb volt, mint mikor azt csak távolról tekinti az ember, hol a sötétebb színek elmosódní, s a valóságtól elmaradó képzelet priz-májában megtörni szoktak.

Hogy Jókainak a mézeshetek nem nagy győ-

nyörúséget okoztak, sőt erősen megpróbálták jó kedvét és türelmét, mutatja a következő levél melyet 1847-nek nyarán utánam írt Bécsbe, s melyben valóságos és képzelt bajait oly ép és eredeti humorral festi, hogy annak közlésével olvasóimnak bizonyosan kedves időtöltést fogok szerezni. Barátom ez indiskrecziómat meg fogja bocsátani, annál inkább, mert levelének közlése által régibb hírlapirodalmunk ismertetése néhány érdekes adattal szaporodik.

A levél így szól:

„Édes Adolfom! Nem tudom elgondolni, meghaltál-e, vagy a postát rabolták ki? harmadszor írok rád levelet, sűrűt, mint az egyiptomi zsidófutás, s azokban tett kéréseimre sem szó, sem tartomány tetőled. Kértem, eszközöld ki, hogy István herceg arczképét adhassuk eredeti díszkiadásban. Ezt kell tennünk, hogy Vahot fogását ellensúlyozzuk, a ki Kossuthot ígéri az első szám mellett, s furorét csinál vele. Rubintom Adolfom, ez a mi dolgunk ördögöt ér; mi mellékletek dolgában szörnyen háta mögött vagyunk a tekintetes kollegának. Arczképeink infámisak. kapunk későn expediálódik, oka a sok menkő politikai lap, mely daczára annak, hogy a mi lapunk már csütörtökön délben szedve van, mégis másik keddre szorítja annak szétküldését; így a menkő út bennünket agyon, meg az előfizetők zápor panasza. Adolfkám, segíts a dolgon, káromkodjál egyet közbe, s a képekkel ne fősvénykedjél, mert úgy a földhöz találsz ütni, hogy sohasem kelek föl többet.“

Mór barátom tévedett, midőn nekem a lap technikai kiállítására nézve döntő befolyást tulajdonított. Ez, valamint a műmelléletek is, a Landerer és Heckenast cégét illető; engem csak a lap tartalmaért vonhattak idefönt felelőségre, a mit azonban, bár az „Életképek“ gyakran átcsapott (persze, hogy a cenzor kegyes engedelmével) a korlátolt szabadság határain, Apponyi dicséretére legyen mondva, egyszer sem cselekedtek. Csak Vahot Imrét tréfálta meg egyszer a kancellár, midőn arra kérte őt, ne támadja meg annyira a kormányt, különben a gróf kénytelen lesz lemondani, s az egész terhet Vahot vállaira rakni. A legfurcsább az volt a dologban, hogy kollegánk elhitte, hogy ő csakugyan veszedelmes ember.

„Legutóbbi leveledet — folytatja Jókai — vettem. Önálló műveidért egyezésünk szerint egy nyomtatott ívért 40 forintot fizetek; de levelekért pénzt ne kérj tőlem nagy férfiak hazámnak, mert eddig is „schwarz“ vagyok mint egy kéményseprő, hát még jövő évre (1848), mikor rendes dolgozótársaimon fölül Aranyt, Petőfit, Lemouton Emíliát, Tompát, s tudja a manó még kit nem kell honorálnom. Érdd be öcsém (?) havonkinti ötven pengőddel, s ha írsz levelet, a mit kiadatni kívánsz, tehetsz mindegyik mellé vagy öt forintot (ha tíz lesz, sem bánom), az ellen semmi kifogásom; de én ugyan meg nem sértlek azzal az illoyális gyöngédtelenséggel, hogy bécsi leveleidért a postabéren kívül egyebet fizessek, annyival is inkább, mert Bécsből van már rendes levele-

zóm, kinek egy ingyenlappal majd kiszúrom a szemét, s még kezét is csókol érte. Tanulj tőlem takarékos lenni, fiam; majd hasznát veszed, ha úgy megőszülsz, mint én megőszültem félesztendő alatt. — Tehát a teendőkről tégy, a lemondandókról pedig lemondj; nevezetesen én neked küldj jövő évre szóló kontraktust, mert engem megint a daemonok hurkáinak. Hazucha kibőftette, hogy veled a lap iránt alkuban van, vagy volt, vagy lesz; szóval lehet. Ez neked nem kóser. Miután félévi kontraktusom lejárt, az ellen semmi kifogásom, hogy te lapodat oda tedd, a honnét több jövedelmet kaphatsz; de az ellen igen, hogy egyszer vagy másszor, időközben Hazucha, vagy akárki a sárga ördög ki ne keressen a szerkesztésből, ha nem legalább negyed-évet kénytelen legyen végigvárni. Különben én Hazuchának hiszek is nem is; ezek mindent elkövetnek (úgy mint Erdélyi, Hazucha stb.), hogy engem a szerkesztéstől elkedvetlenítsenek; pedig láthatod, hogy az meglehetősen elkedvetleníti az embert, ha attól kénytelen tartani, hogy minden perczen lemaradhat a lóról, melyet én ugyan szerencsétlenségnek nem tartanék, de dolgozó-társaimmal való szerződésem miatt mégis gonosz tréfa volna az! Hogy tehát az ellenkezőről meggyőzz, küldj neked szerződést, fölmondási határidővel ellátottat, pediglen mindjárt, s aztán csinálj neked még vagy tíz ingyen példányt, hadd legyen kerekszám; eddig is már a fölösleges példányokat fizetem, pedig még több is kell: különben majd saját lapodra találsz velem együtt előfizetni.“

Természetes, hogy a dologban, melyet Jókai Hazuchára nézve előhozott, egy szó sem volt igaz. Csak elkedvetleníteni akarták Jókait az ily pletykákkal a szerkesztéstől, a mi nekik, mint hitték, oly „süldő-szerkesztő“-nél könnyen fog sikerülni. A „Magyar irodalmi szemle,“ mely engem, mint „Emlékirataim“ harmadik kötetében elmondtam, üldözéseivel különösen megtisztelt, Jókainak sem hagyott békét, főként midőn látta, hogy az előfizetők, a kiket tőlem elhesselni akart, az új szerkesztőnél is mind egy szálig megmaradtak, s doronggal sem lehetett őket elriasztani, miután az értelmes közönség a „verébijesztők“-et kinevette. Voltak főemberei közt olyanok, a kik barátságomat és erszényemet évekig igénybe vették, s később elleneim lettek, mert az „Életképeket nem hagytam rájuk örökségül. Annyira mentek, hogy házi és családi viszonyaimat is nyilvánosságra czipelték, s egyike közülök, a ki éveken át mindennapi vendég volt asztalomnál, azt lobbantá szememre, hogy német szakácsnót tartok, s enyéimmal otthon németül beszélek. Pedig ő tudta legjobban, mily ízletesen főzött jászberényi születésű szakácsnőm; Emil fiam pedig nyolczéves korában még egy árva német szót sem tudott, s Gyöngyösről származott anyósom inkább szeretett jól magyarul, mint roszul németül beszélni. Az ily badar beszédekre azonban persze hogy legjobb volt nem felelni, a mi e jó urakat inkább bántotta, mintha a sárban fetrengtem volna velük, a hol teljesen elemükben voltak!

Már e tekintetben Vahot Imre sokkal őszintébb ellenünk volt. Nyíltan és nem alattomosan dolgozott kollegái ellen, s ezt néha oly őszinven komikus modorban tette, hogy lehetetlen volt érte megboszankodni. Mikor látta, hogy az írók lassankint elszakadnak tőle s Jókai táborába mennek, azt hányta szemükre: csak addig voltak jó barátai, míg drágalátos pofáikat Barabás ónja által levétette; s elegikus panaszokra fakadt, hogy „hová lettek a barátság azon aczélkapcsai, melyek századunk első tizedében több rokonszellemű íróink keblét oly dicsőn forraszták egybe?“ Persze nem tudta, hogy Csokonaival e „barátságos“ viszony egyszer ilyesmit mondatott: „De én bizony nem bánom már, akárki mit beszéljen; sokszor rúgást ejt a szamárra becsületes személynem.“ Aztán azért is neheztelt, hogy az írókat már nem az önzés nélküli tiszta ügyszeretet, hanem a haszonleső „önösség“ vezeti; hogy a tatár sem akar többé ingyen robotolni a szerkesztő uraknak, s hogy író társai csak addig barátai, míg pénzt tudnak tőle csikarni, s mihelyest egyszer becsukja vagy összehúzza előttük fogytig ostromlott erszényét, halálos ellenségivé válnak, s iparüzési cikkelyekké aljasított irataikat fegyverül használják ellene. — S végre, miután még illő pathoszszal eldeklímálta, hogy e „drága szökevények“ közt olyanok is vannak, a kiken az erkölcsi romlottság jeleit is már észrevenni lehet, a kik nyakig úsznak a bűn és jellemtelenség sárfertőjében, a kik fertőztetett ajkaikon szabad szellemet, német elleni gyűlöletet, s több ily „jóhangzású“ szavakat

hordanak, csakhogy a hiszékeny közönséget részükre hódítva elámíthassák, dörgő philippikáját kövér „Rozinante“-ja hátáról azzal végzé be: hogy az összes íróseréget szibaritáknak, sima kígyóknak, háttérbe szorítóknak, mesterembereknek, írástudóknak, farizaeusoknak, fehérkoporsóknak, harlekineknek, álmartyroknak, csaljásoknak, kinevetikeknek, fertelmeknek, tintaszatócsoknak, csináltvirágkészítőknak, áspisoknak és tönkreteszienek nevezé; mire Jókai egy tele humorral és szatírával írt replikában fölkiáltott: „Szent Habakuk! ha nem tudná az ember, hogy Imre öcsénk tréfál, félre kellene verni minden harangot, s egyenesre verni minden harangozót.“

S így hadonázott bajtársunk lapjának majdnem minden számában — tulajdon árnyékával: a dolog tragikomikus oldala pedig az volt, hogy míg a tisztelt kolléga keservesen panaszkodott, hogy az íróknak „tehetetlen önzéseiket hizlalnia“ kell, s hogy ezeket csak az „auri sacra fames“ lelkesíti, ő maga valamennyi társai közt az egyetlen volt, a ki meghízott és meggazdagodott. Nem irigyeltük tőle, hanem bámultuk egészségét, melyet ily kezelábatlanul szült dikciók meg nem nyomorítottak.

Különben, a mint már említem, Imre öcsénk korántsem volt oly ártalmas ellenség, mint azok voltak, a kik a nyilvános küzdterét elkerülve, hátunk mögött csikorgatták fogaikat. így cselekedett a „Honderű“ érdemes szerkesztője is, a ki — miután a kormány s a „kékvérű“ atyafiak minden pártfogása mellett még félezerre sem

vihette előfizetőinek számát — oly gonosz taktikához folyamodott néha, melyet a legelkeseredettebb ellenség szokott csak vctélytársa iránt használni. — Sokat fordult meg ő és Vahot ez időben a fővárosban. Mindegyik napilapot szorgalmazott a kancelláriánál, azt hívén, hogy ez által az „Életképek“-nek mihamarább nyakát szeghetik. Megírta ezt nekem Jókai; azonban sem neki, sem nekem, mint minden privilégium esküdt ellenségének, nem volt legkisebb kedvünk, a kolléga urakat ez úton követni azért, hogy vesztünkre irányzott törekvéseiket némileg paralizáljuk. Pedig bizton tehettük volna, miután a kormány már sokkal kényesebb helyzetben érezte magát akkor a nyilvános vélemény ellenében, semhogy meg merte volna tőlünk tagadni, a mit Vahot Imrének vagy Horváth Lázinak engedélyezni hajlandó volt. A keresett szabadalmat azonban — nem tudom, mily titkos szelek ellenkező fuvalma miatt — egyik sem nyerte el. Lázi azzal kárpótolta magát, hogy Apponyinak hat álló hétig asztalvendége maradt, s később a „Dispositionsfond“-ot ötezer forinttal megkönnyítette; Imre öcsénket pedig azon büszke öntudat vigasztalta, hogy — a mint főnebb említém — a kancellárra rettenetesen ráijesztett, midőn azzal fenyegette, hogy ezentúl keményen fog ellene agitálni, nem ad „pardon“-t, s az egész kormányrendszert tönkreteszi. Majdsaknem elhitte később a rász világ, hogy az 1848-iki forradalmat ő csinálta!

A legfurcsább az volt, hogy a két kollega

ittmulatásuk első idejében egyenkint ellátogatott hozzám a büróba, s mindegyik oly naiv volt fölteni rólam, hogy — Jókai ellen fogok velők konspirálni. így jár az ember, ha Becsbe kerül: m i n d e n r e képesnek tartják!

Mintegy tizenöt év után ehhez majdnem hasonló ügyben szinte megfordult minden két, három hónapban egy pár hírneves szerkesztő a bécsi kancelláriában, s meglátogatott rendesen engeinet is, hogy elpanaszolja, mikép lopja ki az a másik a falatot (értsd a szubvencziót) a szájából, s hogy fárasztja ki folytonos koldulgatásaival a kancellár türelmét, s meríti ki a kormány érdekét védő hírlapszerkesztők számára oly gazdagon dotált „Dispositionsfond“ feneketlen ládáját! Lehet, hogy még viszatérek e „dioscurus“-párra!

Kedélyes levelét azon szomorú hírrel végző Jókai barátom, hogy C z a k ó m e g h a l t. „Holnap (december 16-dikán) — így ír — temetjük Czakót. Képzeld, ez a fiú tegnap agyonlőtte magát Csengerinél, ennek és Emődynek jelenlétében. Hal lottál már ilyen esetet? Ha Pákkal özszejössz, mondd meg neki, hogy Czakónál maradt holmiéről rendelkezék, mert úgy elkótyavetyélik, mintha sohasem lettek volna az övéi. No ez aztán szép história; éppen mikor nekem megígéri, hogy lapomba dolgozni fog, akkor lövi magát föbe. Inkább valamennyi — — — követte volna ezt az eklatáns viczet. Egyébiránt az én kedélyemet egy hétig semmivé tette e fatális katasztrófa. Ha tehát azt nem akarod, hogy jövő levelemben azt írjam meg, hogy én is tarkón löttem magamat,

tégy — mint már mondtam — a teendőkről, s mondj le a lemondandókról; a mi pedig leveleidet illeti, azokat csak írd nyakra-főre; ne bánd, hogy ingyen Írod; az téged éppen ne genirozzon: majd boldogabb időben visszaszolgáljuk mi azt egymásnak, hanem az idén nagyon rosziul fizetett a krumpliszüret. Tartsd meg azonban szíves barátságodban stb. stb.“

Szegény Czakó! Engem is igen meghatott e szerencsétlen esemény, s annyi sok mindénfélét juttatott eszembe annak indító okairól, hogy önkénytelenül soroztam ezek közé még azon keserű vitát is, mely közte és Egressi Gábor közt a nemzeti színház igazgatási rendszere miatt támadt s melyet a két ellenfél utóbb a „Pesti Hírlap“-ból az „Életképekébe vitt át. Szóltam erről „Emlékirataiméban, s okát adtam, miért voltam kénytelen e vitának véget vetni, melyet már nem lehetett többé a fogalmak, hanem a személyek harcának nevezni, s melyben csak egy harmadik faktornak — a német színháznak — nyújtottunk volna alkalmat kárörvendésre. Mindkét fél tiszta meggyőződését fejezte ki, midőn az egyik a színházi reformok szükségét, a másik azok szükségtelenségét bizonyítgatta; de mindegyik túlságos modort követett el, midőn Czakó az egész rendszert hibásnak és rosznak, Egressi pedig azt alapjában és lényegében a lehető legjobb és legczélszerűebbek egyikének nyilvánítá „az egész világon.“ Persze hogy a dolog az akkori igazgatót, gróf Rádayt csak annyiban illette, a mennyiben a végrehajtás egyes ágazataiban s az elvek alkal-

mazásában sok hibát hagyott elkövetni, melyekért az illetőket sem felelőssé nem tette, sem szigorú ellenőrség alá nem állította. Czakó a kabát alatt Fáncsyt ütötte, a kinek akkori befolyását „káros“-nak és „veszélyesének tartotta — alaposamé vagy nem? azt maga Egressi sem merte kutatni. Azzal azonban ez utóbbi az igazgatóságot nem igen védte, hogy Czakó föllépését bizonyos „kis klubb“ enuncziációjának mondta, melyet régóta bántott az a körülmény, hogy a színház igazgatására befolyást nem gyakorolhat. E „kis klubb“ alatt Bajzát, Vörösmartyt, Csengerit s még két vagy három ünnepelebb írónkat értette, s megígérte, hogy erről még bővebb fölvilágítással is szolgál; de az Ígérettel adós maradt. Általában gyakran megtörtént Gábor barátommal, hogy az „irodalmi napszamosok“-kal hajba kapván, hevében e névkalap alá az egész irodalmat vette, melynek tagjai közt pedig szinte igen sok oly derék ember volt, a milyennek magát Egressi barátom joggal tartotta. Másik gyöngéje meg az a kellemetlen polemizáló modor volt, mely által, ha igazsága volt is, sem maga, sem az ügy iránt, melyet védett, nem tudott kellő rokonszenvet gerjeszteni, s melynek a főnforgó esetben is tulajdonítható volt, hogy a közönség Czakó részére hajolt, a kit a „táblabírói mindentudóság“ s „dölyfős tárgyavatatlanság“ mártírrá emelt szemében; midőn Egressytől, a ki annyiszor elmondá, hogy „ő az igazgatóságok irányában sem félni, sem remélni nem szokott, pályája olyan leven, hol szerencséje vagy balsorsa, reménye és félelme

okál egyedül benne, és nem rajta kívül vannak“ e független érzetű szavaknak megfelelőbb eljárást várt, mint ama szüntelen dicsőítgetések voltak, mikkel minden színházi igazgatónak tömjénezett, még az olyannak „is, a ki fölött a közvélemény régen pálczát tört.

Különös szeszélye a sorsnak, mely e két ellenfél közül az egyiket hivatása túlbuzgó teljesítése közben, a másikat meg fájdalomában, hogy abban meggátoltatott, hagyta e világból kimúlni!

IV.

Úgy augusztus közepe felé lehetett, midőn Pák B é r c z i barátom beköszöntött hozzánk. Grafenbergből jött, hol a vízi kúrát használta, melyet most Láábon Bécs mellett, az ottani vizgyógyintézetben lolytatott. Kissé meghökkenünk beteges kinézésén. Fiam, a kit még tavaly ölében hordott, s példás türelemmel tanítgatott magyar népdalokra, nem ismert a „kedves bácsi“-ra, s nőm, ez az áldott jó lélek, alig titkolható el könnyeit, midőn látta, hogy' változott meg a szegény fiú egy rövid év alatt. Mindamellet még mindig jókedvű volt, hősiezen küzdött a betegség bajai ellen, s biztosan hitte meggyógyulását a víznek csodatevő erejétől. — Szegény barátom, hányszor juttattad te és mások, a kiket orvosaik, ha tőlük jó szerével megszabadulni akartak, rendszeren a fürdőkbe küldtek, a somogyvári plébánost, Paál bátyámat, eszembe, a ki, midőn egyszer megkérdeztem, miért engedi meg, hogy a falu népe a legnagyobb dolog idejében búcsút

járjon az osztopáni csodakúthoz, ahonnan babonás hitében a szűz Márki képét látja kikandikálni, azt válaszolta: „hagyd el öcsém, a míg a nép ily buta, szénánk a legjobb rendben áll!”

Nem bánom, ha idiótának tartanak is az orvos urak, de kimondom, hogy az oly tudományra, melynek a különféle hideg és meleg fürdők, s a víznek akószámra itatása épp’ oly „ultima ratio“-ja, mint a hatalmas kényúré az ágyuk és szuronyok, csöppel sem adok többet, mint a tíz, tizenkét év előtti csodára a leveleket hajtó pipaszárról. — Pák, Tompa, Kisznyay, Nagy Ignác barátim, s még vagy két-három tuzat ismerősöm élő tanúi, vagy inkább „martir“-jai voltak azon állítás igazságának, hogy az a csodatevő erő, melyet a gráfenbergi vízgyógyomódnak tulajdonítanak, csak a — „reclam“-okban rejlik, s ha a nyájas olvasó azt hiszi, hogy az orvosi tudomány oly biztos és csalhatatlan, mint a mathezis, s hogy egy kis hidegtelelésen vagy náthahuruton kívül még egyéb bajok is vannak, melyeket az orvos, és nem a természet gyógyít meg, igen kár, hogy azon szép, sötét századokban nem született, mikor még csodák történtek, s akadtak jámbor lelkek, a kik azokat elhitték.

Oh ti gyönyörű, semmiféle syllabus és konczilium által többé vissza nem imádkozható idők, midőn még Würzburg környékén az almafák karácson éjén kivirágoztak s reggelre gyümölcsöt termettek; Hohen-Aschbergben a tölgyfákról érett szőlőket szedtek; Augsburgban szent Albert a patkányokat elimádkozta; Trierben a Krisztus

köntösével sántákat és vakokat gyógyítottak; s két mairichi püspök, hogy az aacheni templom fölszentelésére Nagy Károly által megkívánt 365 püspöknek számát betöltse, halottaiból föltámadt, az ünnepélynél „functionált,” s annak végével ismét visszasetált sírjába; mily nagyszerűek voltak ti e mostani nyomorult századhoz képest, hol a felvilágosodás emberei leveledző pipaszákkal, lourdes-i szűzekkel s vért izzadó egyes szentekkel debutiroznak, hogy a csodák megcsökkent hitelét némileg helyreállítsák. Mulasanak, ha tetszik, s szerezzenek minél több hívőt azon sötét eszméknek, melyek a múlt századok fénypontjait képezték. Hisz’ elegen találkoznak, a kik mindent elhisznek, s nem oly Tamások, minők mi, én és Beke Kálmán barátom voltunk, midőn a máriacelli kincstárban egy konyhakést mutattak, melyet egy három napos csecsemő lenyelt, s a Mária könyörgésére ismét kiakadtott. „Hisz’ azért csuda;” mondá a magyarázó páter, midőn hitetlen képünket látta.

Nem szokásom valamit állítani, a mit nem tudok példákkal illusztrálni, s azért tessék megengedni, hogy a magamon és másokon történtek nyomán egypár tragikomikus voltuknál fogva igen mulatságos adattal szolgálhassak annak bebizonyítására, mily gyöngye alapja van azon tudományoknak, melyre testi jólétünket bízunk, s menyire igaza volt azon elmés német írónak, a ki azt mondá: „Die Heilkunde ist keine Kunst der Heils.“

Hogy ismert szerénységemnél fogva, maga-

mon kezdjem: nem tudnám hamarjában elmondani, hány bécsi orvos urat „konzultáltam“ azon öt-hat év alatt, a meddig szédeléssel párosult főfájásom tartott, s hány egymással homlokegyenest ellenkező tanácsot kellett nem követni, hány pilulát az ablakon kidobni, s hány tuczat ásványvizes palaczkot földugaszolatlanul hagyni, míg ezt a soproni levegőt praeskribáltam magamnak, s e bajtól, melyet az egyik „krónikusának, a másik az aranyértől, melyben hál’ isten sohasem szenvedtem, származottnak, a harmadik, negyedik, és a többi nem tudom minek mondott, tulajdon emberségemből valahára megszabadultam. — Egy igen jó barátomnak neje, a ki folyvást viruló egészségnek örvendett, úgy érezte magát egyszerre, mintha „érdekes“ állapotba jutna. Férje egy „híres“ orvoshoz fordult, a ki a nőnek és a bábának minden ellenzése daczára azt a szomorú tapasztalást tette, hogy ama bizonyos „érdekes“ állapot helyett a — vízkórság jelei mutatkoznak. A nő csak kényszerítve engedett férje unszolásainak s alávetette magát a — „kúra“-nak. Egy-más után vette be az orvosságot, a nélkül hogy állapotában valami változást érzett volna, míg végre az erős szerek meghozták a „crisis“-t. A mesterségesen beteggé erőszakolt nő iszonyú fájdalmak közt — holt gyermeket szült, s ép, egészséges természetének köszönhetően csak, hogy nem lett ő is a „híres“ orvos áldozatja. Még most is él, s ha valakinek a fiatal hölgyek közül kedve volna e híres embert konzultálni, szolgálhatok annak adreszszével. — Egy harmadik esetnek

magamon kívül még több, most is élő tanúi vannak. Gróf Pálffy Ferenczcel történt, kiről a második fejezetben is megemlékeztem. A gróf folyvást betegeskedett, a minek egyik s tán legfőbb oka az volt, hogy őt orvos látogatta meg őt naponként. Ezen urak (Oppolczer, Seeburger, Jäger, a másik kettőnek nevét elfelejtettem) a főváros leghíresebb orvosai voltak, s minden látogatásért öt forinttól tízig menő honoráriumot „húztak.“ S mert Bécs (legalább e tekintetben) nem volt China, a hol a nagyurak csak akkor fizetik orvosait, ha egészségesek, nem volt csoda, hogy a gróf e drágalátos látogatóktól éltetőfogytáig nem tudott megszabadulni. Néhány héttel halála előtt első komornyikja, Hoffmann, a ki most udvari szolgálatban áll, úgy találta egy reggel, mintha a grófnak jobbik karja megmerevült volna, s ő azt nem bírná többé mozdítani. Észrevételét azonnal közölte az egymást föl-váltó orvosokkal, kiknek mindegyike végig tapogatóván a kérdéses kart, igazat adott a komornyiknak, s azon szomorú hírrel lepte meg a belépő ifjú grófot, Jánost, hogy a „Lähmung“ már beállt (magyarul nem adhatom, mert az akadémiai szótárban annak megfelelő kifejezést nem találtam, orvost pedig azon respektusból, melylyel akármi néven nevezendő „konzultatio“ ellen viseltetem, megkérdezni nem akarok). A gróf odalépett velem a beteg ágyához, a ki mélyen lehunyt szemekkel utolsó álmát látszott aludni. Az egyik orvos (a kit még ma is igen híres orvosnak tartanak Bécsben) az elfásult karra

mutatván, midőn ezt, hihetőleg rövid pathologiai praelekcziót szándékozván nekünk a „Lahmung“-ról tartani, megérinteni akarta: az öreg gróf fölnyitá szemeit, s elszibbadtnak mondott karját fölemelvén, újjával orrát piszkálgatta. Nem adom sokért, hogy e tragikomikus jelenetnek tanúja lehettem, s azon hüle képeket láhattam, mikkel Aeszkuláp tanítványai egymásra néztek. Csak a helyzet komolysága tartóztatott vissza, hogy szemük közé nem nevetek. Az orvos urak szép csöndesen osontak ki egymás után az ajtón, s nem is mutatták többé magokat, úgy hogy a betegnek, a ki őket nevetésesen megtréfálta, aszszisztenciájuk nélkül kellett meghalnia.

Ugyanazon időben nagyon divatozott Bécsben a magnetizmus, melyet egy fiatal csinos orvos, Schoder-nek hívták, kizárólag s nagy szerencsével gyakorolt. A nők szinte búcsút jártak hozzá a „Braunerstrasse“-ba, a hol őket elkülönített szobákban egyenkint megdelejezte, s valóságos vagy képzelt betegségeiből többnyire szerencsésen kigyógyította. Könnyű volt neki, midőn delejes állapotukban megmondták neki, mibajuk? s csak a „recept“-et kellett leírnia, a melyet neki diktáltak. — Sebődért megelőzte néhány évvel egyik hazánkfia, gróf Szapári Ferencz, a kiről a világ előbb mitsem tudott, mint hogy igen szép neje volt (Almássy Róza). Első kúrája a bájos Roggendorf komtesse-nél annyira sikerült (!), hogy a hálátlan Pestet, mely őt illeleg méltányolni nem tudta, elhagyva, Drezdába ment, hol mesterségét nagyban folytatá, később

azonban különféle ármányok (?) miatt kénytelen volt azt félbenhagyni. Követte őt egy másik hazánkfia, gróf Majláth János, a ki tapasztalatait az állati magnetizmusról sajtó útján közzétevéen, ugyancsak megpróbálta az embert, hogy elhiggye mindazon csodákat, melyeket ő e téren véghez vitt, s számos tanú által bebizonyítani késznek nyilatkozott. Betegei közt ismertem egy fiatal nőt (még most is él, s egy magasrangú államférfi anyósa), a kivel a gróf delejes viszonyban állott, s a ki maga mondá el nekem, hogy egyszer táncz közben oly erős fájdalmat érzett bal lábában, hogy a „négyes“-t kénytelen volt abbahagyni; ennek oka pedig, a mit később megtudott, az volt, mert a gróf ugyanakkor otthon megbotlott, s bal lábát tetemesen megsérté. „Oh ez még semmi, válaszolok szarkasztikus mosolylyal, tudok én sokkal nevezetesebb esetet, a mely egy színésznő ismerősömmel történt. Az „Orleansi szűz“-ben éppen javában szavalta az ismeretes monologot, midőn egyszerre oly erős náthát kapott hogy minden versszaknál zsebkendőjét kellett használnia, s végre kénytelen volt a színpadról lelépni. Csak utóbb tűnt ki, hogy az igazgató ugyanazon időben lábvizet vett hálósobájában, mitől a vele delejes összeköttetésben álló színésznő meghűtötte magát.“ Azt gondoltam, hogy szomszédném szemem közé nevet; dehogy tette: úgy hitte e csodákat, hogy e tekintetben sem gúnyra sem okos szóra nem hajtott, s midőn később a gróf a starembergi tóba ölte magát, egész komolysággal állítá, hogy nem mehet el

azóta egyszer sem a „stadtpark“-i tó mellett a nélkül, hogy kedvet ne érezne, abba beleugrani.

Bécsben akkor majdnem minden házban találkoztak delejes személyek, a kiket a divat és nyegleség jósnőkké tett. A magnetizálás oly közönséges mulatsággá fajult, mint néhány évvel később az asztalok tánczoltatása s a kopogó lelkék idézése. Az ifjú urak rendben magnetizáltak fiatal barátnőiket, hogy megtudják, mit remélhetnek tőlük? s Ámornak a diagnosis ez újabb kipuhatólási rendszere által meggyült a baja Aeszkuláp urammal, a kinek azóta nem volt egyéb dolga, mint a lazult Vagy eltépett kötelékeket újra összefűzni, úgy ismeretes orvos, a ki minden újításnak ellensége volt, úgy nyilatkozott egyszer jelenlétében egy nagyobb társaságban, hogy — ha a magnetizmus lábra kap — ő föbe lövi magát: mire egy gonosz elméncz azt mondta, hogy ez által legalább nyílt fejhez (a német szójátékot „offener Kopf“ nem lehet helyesen lefordítani) jutna, a minek betegei igen megörülnének!

Megemlítésre méltó, hogy a delejes személyek a meszszelátáson kívül még a meszsze-hallás tulajdonával is bírtak. E tulajdon többnyire a nőknél szokott nagyobb mérvben mutatkozni, a minek okát abban keresték, hogy a nő ingerlékenyebb idegrendszerénél fogva nagyobb fogékonysággal bír a magnetizmus hatása iránt, s a csodatevő hit — kivált korosabb hölgyeknél — mindig erősebb szokott lenni, mint a férfiaknál. Nem mesét mondok, ha főlemlítem, hogy

az akkori kormánykörökben szóba hozták, nem lehetne-e az érintett tulajdonokat az állam érdekében érvényesíteni, s ezentúl háború alkalmával az ellenséges hadsereg állásait és erejét ily messze l á t ó, s az idegen kabinetek titkait ily messze halló nők által kipuhatolni? Érintkeztek is ez iránt, mint híre volt, Schoder úrral, a kinek betegei (!) közt nemcsak olyanok voltak, a kik a közvetlenül őket érdeklő viszonyokat, hanem olyanok is, a kik a másokon megtörténendő dolgokat is képesek voltak megjövendölni. Így a „lichtensteg“-en egy igen szép és szellemdús nő lakott, a ki a diplomatákat különösen szemügyre vette, s a kit nem kellett éppen elaltatni, hogy a czopfos urakat el áltassa. Megjövendölte, hogy egyike tisztelői közül vízbe fog fúlni, s három év múlva az illető csakugyan vízkórságban halt meg; egy fiatal ladyt azzal ijesztett meg, hogy rövid idő múlva hat gyermeke s tizenöt unokája lesz, s alig múlt el néhány hónap, hogy a komtesse férjhez ment egy éltes emberhez, kinek hat teljeskorú fia, s ezek mindegyikének egy sereg gyermeke volt; s végre — mert „omne trinum perfectum“ — egy hozzá belépő dandynak azt tanácsolta, menjen haza, mert a guta környezi; s nem sokára csakugyan megütötte a dandy — erszényét a lapos guta. Nem tudom, igénybe vette-e a „vén róka“ (így hívták akkor más néven Metternich bácsit) ennek az Anti-Cassandrának jövendölő tehetségét? ha igen, úgy ő herczegsége az 1848-ik évi márczius 13-án történt események után, mikről előtte való napon még

senkisémet álmodott a „Reichskanzlei“-ban, aligha nem penzionálta volna a tudatlan prófétát, ha azalatt őt magát is nem penzionálták volna.

Kár, hogy a magnetizmus is, úgymint minden divat, kiment a divatból. Tán megjósolhatta volna valaki a chlumi ködöt, meg a szadovai „malheur“-t is, s nem lett volna a sok áldozatra, megerőltetésre, s utóbb a porosz barátságára szükség. Mert ha előre tudjuk, hogy baj lesz, az ellentállás mitsem használ, ha pedig az ellenkezőről győződünk meg, hiábavaló minden erőlködésünk. A minnek az isteni végzés szerint meg kell történnie, az be fog következni az ember hozzájárulása nélkül is. Örüljünk, hogy oly korban élünk, melyben a fölvilágosodás oly sebesen terjed, hogy vigyáznunk kell, nehogy a napfénytől megvakuljunk. Nem sokára majd az ellenlábásokkal is szövetkezni fogunk, s látni fogjuk a föld gyomrában az érczet nőlni, s megtudjuk a „modus procedendo“-t, hogy' készíti a természet azt a drágalátos fehér és sárga érczet, a mely után e boldog finanziaális korszakban mindnyájan oly hő vágygyal sóvárgunk! Egyébiránt ha a magnetizmusnak absurdumra vitt kultusa egyéb jót nem szült volna is, mint hogy bennünket a veszni készült egészséges emberi észszel ismét öszszeköttetésbe hozott, szívesen meghagyhatjuk neki a halhatatlanság anticzipált jutalmát.

V.

Gyakran kirándultunk Láábra P á k h o z , s vittünk neki újdonságokat a székvárosi életből,

meg a távol hazából, mely nekünk akkoriban még távolabbnak tetszett.

A láábi vízgyógyintézet az időben Viszanik hazánkfia, a bécsi közönséges kórház főorvosának igazgatása alatt állott. Az épület, hol barátunk s még vagy tíz, tizenkét beteg lakott, nem tűnt fel sem fény, sem valami különös ízlés által, de elég kényelmes volt, s rendeltetésének mérsekelt igények mellett tökéletesen megfelelt. Jóformán magas dombon állott, mely alatt festőleg terültek el a helység alacsony viskói. Különös szépnak tetszett itt az a friss zöld, mely a réteket és erdőhátaikat ékesíté, s oly jól esett a szemnek, mintha ez egy havasi hegynek hideg forrásában fürödne. — Fákra igen jótékonyan hatott az itteni üde levegő; a szép természetben, a csöndes magányban, s — a mint gyakran mondá — „kedves baráti társaságunkban“ felejté baját, mely aggasztó voltát lassankint csakugyan elveszté. S valóban ha e kies helyről letekintettünk a viruló völgybe s az erdőkoszorúzott magaslatokra, melyek azt körülövezték, meg voltunk győződve, miszerint nem szükség az embernek meszsze távolságot bejárni szemével, hogy boldognak érezze magát. Nem igaz, hogy a belső szemnek kiterjedtebb látköre nagyobb élvez nyújt, mint a keskenyebb tér, melyet egyszerre át lehet pillantani. A kilátás nagyságával emelkedik a nyomor is, melyen végig tekintünk. Valamint a látkör, ködbe burkolva, mind szőkébb lesz, s néha csak azon pontocskát ismerheted meg, a melyen állsz: úgy az élet végén özsze-

húzódik az ember látköre is, s a csodált bajnok, a ki tegnap még szikrázó szemekkel méregette a félvilágot, végre négy deszkaoldalból álló keskeny tért talál; s még ez is tág lesz neki!

Mily friss és üdítő levegő, mily fűszeres lehellete a mezei virágok és fenyvesek illatjának, mily vadon sarjadozó szabadság köröskörül, s mily meglepő szépségek ezerféle formában, melyek majd a nyúlánk ágakban, majd a puha fű közt bújkáló növényekben, majd a legyezőféle levelekben, s bájos virágokban tűnnek föl az örömtias szemnek: s mégis mily kevesen látogatják meg a fővárosiak közül e félreeső gyönyörű helyet; mily ritkán téved ide a természetbarát is, a ki a szemnek nagyobb szerű élvei fölött, melyeket Becsnek paradicsomi környéke nyújt, felejtí e csöndes, de azért nem kevésbé ígézö magányt fölkeresni.

A valódi bécsi, a kit az isten egészséggel és jó gyomorral áldott meg, akkor is úgy mint most, nagyon félreesőnek tartotta e kis édent. A mit a vasúton és tramway-n öt perez alatt el nem érhet, az nem szerez neki gyönyörúséget, s még ezt is csak akkor élvezí tökéletesen, ha a hosszú (!) utazástól kifáradt tagjait a legközelebbi korcsma zöld tetejű párkánya alatt megpihentetheti. — Napokig barangoltam néha a hegyek közt, s élveztem a szebbnél szebb vidéknek bájait, a nélkül, hogy egyetlen élő lénynyel, a melyet embernek neveznek, találkoztam volna. S ha akadtam egy-kettőre, bizonyos lehettem, hogy a közelben — korcsma volt. Egy pukkadt

képű, vörös orrú sógor mellett ültem egyszer a lerchenfeldi nyilvános kertek egyikében. Szomszédom sokat evett ugyan, de annál többet ivott. Adja isten egészségére, gondoltam magamban, legalább nem fészkelődik, s békét hagy másnak. Úgyis volt, de csak addig, a meddig jól nem lakott; okkor aztán nekem esett, s mivel szerencsémre rántott csirke nem voltam, nyelve hegyével igyekezett türelmem minden porcikáját semmivé tenni. Az időről beszélt; hogy ez átkozott egy idő, nem lehet kísétálni a s z a b a d b a (körültekintett, nincs-e közelében „policzáj,“ a ki fülhegyre vehetné a „s zab a d“ szót), mert mindjárt eléri az embert a zápor, meg a haragos menkő: pedig ő igen szeret „nagy commóció“-t tenni — a máriahilfi lineától idáig, mert jobban esik az evés, s aztán a gyomor is jobban emészt. Ezelőtt — folytatá — sok baja volt a gyomrával: ha sokat evett, baj volt; ha keveset evett, az is baj volt: s azért mert a baj már megvolt, inkább sokat evett. Rendkívül szereti a „Lungenbrätel“-t; nem akarta a pinczért sokat fárasztani, s azért két adagot szokott mindjárt rendelni. De gyomra mindig rázonnirozott. Nem bírt meg egyszerre két adagot. De miképpen segítsen ő a bajon, mikor annyira szereti a „Eungenbrätel“-t? Hát úgy, hogy adatott magának először egy adagot, azt megette gyomorhaj nélkül; aztán sonkás paczelt rendelt, s erre megint egy adag „Lungenbrätel“-t hozatott, s gyomrát „richtig“ megcsalta: a két adag vesepecsenye közé a sonkapaczelt toltá, s azóta „nincs többé gyomorgörcs!“ —

Ajánlotta nekem is e csalhatatlan eljárást, ha valami kedvencz ételéből gyomrom nem bírja meg a dupla porciót. Megköszöntem a jó tanácsot, s midőn gúnyos mosolylyal távozván hagytam a második adag „Lungenbrätel“ kérődzési proceszszusát bevégezni a sógornak, nem mondhatnám, hogy különösen örültem volna e népfajjal együtt lakni, s hogy ne kívántam volna e kénytelen száműzetéséből mielőbb megszabadulni!

De térjünk vissza Láábra.

A mint mondám, az itteni gyógy intézet sem pompásan, sem valami különös ízléssel nem volt építve. De tiszta és kényelmes volt, s a léghuzam, mely a legtöbb fürdőnek alattomos ellensége szokott lenni, itt nem volt érezhető, a mit, nem tudom, az építész ügyességének, vagy a véletlennek lehetett-e köszönni? A jókora vízmedenczét, melyben a betegnek fürödtek, könnyü tető födé; a napvilág a tető nyílásain kandikált be, s különös világításban tüntető föl a fürödőket, a kiknek csak fejeik látszottak ki a vízből, mint Noé bárkája a vízözön árjából, mely lemosta a világ minden bűnét. — A „vízkára,“ akkor mikor Pák ott volt, abból állott, hogy a beteg eleinte egy, aztán egész nyolcz órát ült, járkált, úszott vagy eviczkált a vízben, közben hideg „touche“-t használt, s az unalmat vagy fürödőtársaival, vagy a látogatóba jött vendégekkel beszélgetve iparkodott bon gré mai gré elüzni vagy agyonütöni. Az utóbbiak igen gyéren szoktak megjelenni, s így a betegek az egymás közti társalgásra voltak utalva, mely a kevés változatosság miatt csakhamar elvesztő érdekét,

s bizonyos körülményeknél fogva, melyekre később fogok visszatérni, még oly kellemetlen benyomást is okozott, melyet sem az idő, sem a megszokás nem volt képes megszüntetni.

Már a badeni fürdők, melyeket csak „kuriozitás“ kedvéért használtam, mert közösfürdőt még nem láttam, egészen ellenkezőjét képezték a l á á b i-nak. Eleinte, az igaz, kissé szokatlanul éreztem magamat e tág vízmedenczében, s visszatevett az a fesztelenség, mely az együtt fürdő nők és férfiak közt uralkodott, nem barátkozhatván meg azon intézkedésekkel, melyek az embert a konvencionális kényszer békéiből föloldják. S csakugyan le kell az öltözéssel együtt a nevelés és szokás valamennyi beoltott betegségét vetni, hogy e közös fürdést valami nagyon kellemesnek találjuk; mintegy vissza kell térni az ember természeti állapotához, hogy a finomított szokás e különös élvezet elfogulatlanul kószolhasuk. Mily villámul mosolyg a sok kék, barna és fekete szem, melyet a betegség baja el nem homályosított; mily édesen és élénken cseveg a nyelv, mely nem ismeri a társalgás egyéb békéit, mint az illemét; mily könnyű és fesztelen a mozdulat, ha a tagok nincsenek a ruhák csavaré rúdjába feszítve; s mily általános az öröm és a jókedv, mely egymásra ragad, ingerel, csábít és bátorít! Nem gondoltam volna, hogy akadjon hölgy, a ki rászánja magát a közös fürdők használatára, nem azért, mintha félnének a hullámokba szállni, hanem mert nem tulajdonítottam nekik annyi ön megtagadást, hogy föláldozzák mindazon

ingerlő eszközöket, melyeket öltözet és pipere nyújtanak. Pedig éppen a hölgyek az elsők, a kiket már korán reggel a fürdőkben lehet találni; úgy látszik, hogy a nők előbb térnek vissza a természethez, mint a férfiak, de előbb és könnyebben is távoznak el ismét attól. Hogy' nevetnék ki, a kinek eszébe jutna a hiúság sugallatát követni, s fodorított fővel jelenni meg a vízben, s mily hahotával fogadnák a férfit, a kinek hajáról a pomádé-szagot éreznék! Itt minden mesterség a vízbe fül, s a ki nem bír testi vagy szellemi kecsesei, az senkit sem fog idegen vagy kölcsönzött cziczoma által elcsábítani. A mi engemet illet, már megvallom, hogy — minden puritán gondolkozásom mellett — nézeteim és előítéleteim, melyeket a közös fürdők ellen tápláltam, e helyütt hatalmasan devalválódtak. Különös és édes érzés biz' az, kérem szépen, mikor ugyanaz a hullám ölel engem a kedves lényvel körül, s a tiszta víz csintalanul árulja el a szép tormákat, mint a festész, a ki Diánna tagjaira átlátszó fátyolt borít. Az ember visszaképzeli magát a paradicsomi korba, csak-hogy itt a fügefalevelet a finom batiszt pótolja!

Azt mondtam fölebb, hogy bizonyos kellemetlen benyomást okozó körülmények nem tették oly vonzóvá a láábi tartózkodást, mint a természetbarátnak első látásra tetszett. Oly filozofi megtagadás, s oly föltétien alárendelése saját akaratunknak az orvosi utasítások alá, a mint azt Páknál tapasztaltam, kellett ahhoz, hogy az ember — nem a „kurá“-tól, hanem a társalgás élvezetől meg ne szokjék.

Eleinte, míg barátunkkal mulattunk, s bejártuk vele az erdőket és hegyeket, mitsem találtunk, a mi e kies magányt kevésbé vonzóvá tette volna előttünk. Egy nap azonban Bézezi ebédre marasztalt bennünket, hogy, mint gúnyosan hangsúlyozá, a többi fürdő vendéggel is megismerkedjünk. Magunk is kíváncsiak voltunk azokkal, a kiknek eddig csak fejüket láttuk a vízből kibukni, közelebb érintkezésbe jutni, s barátunk fölhívásának szívesen engedtünk. Nem sokára megkondukt a fürdőharang, s az ebédlő terembe mentünk, a hol nőm Pák és fiam, én meg két borotvált arcú, szikár úri ember közt foglaltunk helyet. Darab ideig csend volt, mint az első ételnél lenni szokott, kivált ha ismeretlennel ebédelünk; de csak hamar azután élénkebb társalgás kezdődött. Szomszédim igen beszédek voltak; alig győztem egymást gyorsan követő kérdéseikre felelni, a mit heves beszélgetésük közben amúgy sem volt türelmük bevárni. Lassanként figyelmemet egyes szokatlan észrevételek, s a beszéd tárgyától hirtelen eltérő megjegyzések kezdék felkölteni, mire asztaltársaimat szorosabb szemügyre vettem. Az egyik természettudósnak mondta magát, a ki jelenleg a gyíkok és békák szelidítésével foglalkozik, s e végre gyöpszínű öltönyt készítettett magának, melyben egész nap a fűben heverész, azon reményben, hogy a nevezett állatok őt magukhoz hasonlóknak fogják tartani, s annál hamarább megszeliődülni. — A másik meg a főváros leghíresebb „ruhaművészeül“ mutatta be magát, s a ruhakészítés mes-

társaságáról oly eredeti előadást tartott, milyent még az országgyűlésen sem hallottam, ha például valamelyik tiszaháti honatya „maiden speech“-ét tartotta a magasabb államgazdászati titkairól. Elmondta, hogy a frakknak és a nadrágnak először önmagukkal, s aztán egymással kell magát „polárizálni“-ok, s mindkettőt öszhangzó szellemnek átlengni; hogy a frakknak komor szeszélyét a mellény vig rythmusának kell emelnie, a nadrágnak meg gimnasztikát és erőteljes életet kifejeznie; hogy az emberi test „meridián“-jának a csípőkön kell átmennie, melyek a gondolkozó szabóra nézve a legfontosabb tárgyat képezik, miután a frakknak ez adja meg a jellemét, s jelöli meg az öltöny legalsóbb gomblyukaiban mind a két „pólusának“ indifferens pontjait; s végre hogy a búskomoly személyeknél szükséges, hogy a frakk alsó része a mellény hasonló részén domináljon, midőn a vérmes természetünkön éppen az ellenkező konjekturának van helye.

Képzeltetni, mint hosszabbodott meg arcom e filozófiai fejtegetések alatt, s mily tragikomikus helyzetben éreztem magamat, midőn szomszédodom, nagyobb nyomatékot kívánván szavainak adni, a késsel és villával szüntelen orrom körül hadonászott, s életem biztonságára nézve nem kis aggodalomba ejtett. Nem szükség mondanom, hogy egy falat sem esett jóízűen, s hogy alig vártam az ebéd végét, hogy e veszedelmes szomszédságtól megmeneküljek.

Midőn aztán később Pákot interpelláltam, csodálkozva kérdezett, nem tudom-e, hogy az itteni

hideg vizet többnyire oly elmebetegek használják, a kiket csöndes természetük- s ártalmatlanságuknál fogva szabadon szoktak hagyni? s egy kis malicziósus mosolylyal megjegyzé, miszerint ő ezek közt csak olyan biztosnak érzi magát, mint a hogy' mi érezzük magunkat a fővárosi nép között, a hol egyébiránt sokkal több és nagyobb bolond van, mint itt Láábon.

Barátomnak igaza volt; de nekünk sem lehetett rózsz néven venni, hogy a természet élvezetéről ritkábban kerestük föl Láábon, mint m á s u t t !

VI.

S ugyancsak mohó vágygyal kerestük föl az élvezeteket, melyeket Bécsnek gyönyörű környéke a természetbarátnak pazarul nyújt. Mintha nem siethettünk volna eleget a jelennek élni, ajkainkhoz szorítani az örömkelyhet, s azt fenéig kiüríteni! Minden ily boldogul átélt napot veres tintával jegyeztem föl naplómban, s ha e jegyzetek a nagy közönséget nem érdekelnék is, reám nézve mindig emlékezetesek maradnak.

Sokszor gondolkoztam már a fölött, váljon a naplóvezetés képes-e az észet művelni, az értelmet növelni, s ismételt elolvasása által a legkisebb hasznot is hajtani? Ki törődik azzal: eső, esett-e ma egy év előtt, vagy tiszta nap sütött-e az égen? Bármily befolyással bírjanak e külsőségek, akkor, midőn írtak, a hangulatra, s akár mily víg vagy komoly irányt adtak legyen is azon perczben gondolatainknak: lényegtelenekké válnak, mihelyest ezekkel össze nem függőleg lép-

nek élőkbe, s életünknek, egy oly elmúlt időszakát idézik vissza, melynek fájdalmai- s örömeihez, tusái- és győzelmeihez többé hozzá nem szólhatunk. — S mégis különös gyönyörűséget okoz nekem még ma is naplóm olvasása, mert átmelegül annál keblem, habár rövid perczekre is, azon érzelmektől, melyek azt akkor dagaszták, midőn az olvasott sorokat írtam. Ilyenkor aztán még a múlt nehéz napok emléke is fájdalom helyett gyönyörűséget kelt, hasonlót azon utaséhoz, a ki könnyült szívvel néz vissza a viharos tengerre, s a kiállott veszély után újabb ösztönt érez, azzal ismét — me g p r ó b á l k o z n i !

Augusztus közepén meszszebb kirándulást tettünk Ischlbe, Salzburgba, s innen Bajorországba. Megnéztük Tegernseet is, a bajor király nyaralóját, mely magas hegyek közé szorítva rejtett édent képez. A korcsmában alig kaptunk helyet a számos vendégek miatt, a kik az ide közel eső Oberammergauban évszakonkint tartani szokott úgynevezett „passiójátékok“-at megnézni jöttek. — E játékok rövid ideig bő anyagot nyújtottak a némethírlapi tárczáíróknak sok épületes, s nem annyira mulatságos, mint unalmas elmélkedések- és leírásokra. Úgy szóltak azokról, mint valami újdönúj jelenségről, mely a katolikus vallásnak az érzékekre számított csillogó külsőségeit egygyel többel szaporító. Pedig a kik a népek történetét olvassák, tudni fogják, hogy az efféle „játékok“ már a középkorban is léteztek, s hogy az akkori szokásból, mely a templomot színházzá változtatta s a bibliai történetek-

ből komédiát gyártott, fejlődött ki a németek drámai költészete. Majdnem ehhez hasonló eredete volt a görög tragoediának is, csak hogy ennek indokát a bor-istent dicsőítő dalok és dythirambusok éneklése közben fölládozott bakkecskének mekegése képezte. Különös, hogy Sophocles idejében alig lehetett már a görög tragoedia eredetére ismerni, midőn a németekére a tizenkilencedik században majd nem évenként emlékezünk. Az előbbinek nyomai hamar eltűntek, s a művészet elfelejtető nemsokára anyját: a vallást; de a görögnek azért mégsem jutott eszébe, a teremő lángész művét szentségtelennek tekinteni. A németeknél ez máskép' volt és van! Papjaik nem látogatják meg a színházakat, nehogy a komédiásoktól valahol eltanulják az előadás mesterségét a szószéken, de eltűrik, hogy a világ „legfenségesebb tragoediájá“-t néhány élehetetlen parasztsuhancz a helységnek ideiglenes színházzá összetákolt egyik pajtájában oly közönység előtt, mely a míveltség első stádiumát még túl nem haladta, s a mely közé a látkorság néhány blazírt turistát s hyperélv-íncnczet is szokott vegyíteni, undorító torzképpé alacsonyítsa; vagy hogy azt az isten tiszteletére szentelt egyházban ügyetlen iskolásgyermek fülhasító visítássaikkal lerikácsolják. Ezen ellentétek úgy tet-szenek nekem, mint egyik tévvéleménynek a másik általi megsemmisítése a chaldaeusok és egyptomianál. Azok a tüz-nek, a világ istenének, s annak az elemnek, a mely teremt és emészt, lángoló oltárokat emeltek, s „bölcs“-eik,

segítségül híván a képzelet minden sugalmát, iparkodtak a szomszéd népeket tanjaik igazságáról meggyőzni, s minden egyéb tant együgyűnek vagy szentségtelennek föltüntetni: mígnem egy kanopei pap, a ki az egyetem lelkét a Nilus vizében tisztelé, azon ötletre jött, hogy a bölcsek tanát megszegyenítve tulajdon véleményének diadalt szerezzen. E végből istenének képét viaszkból formálta, s a belső üreget vízzel tölté meg. A bölcsek nevelték e balgaságot, s a képet az égő oltárra állították. A lángok felemészték a viaszanyagot, de a kicsurgó víz eloltá a tüzet. Az egyiptomiak fényes győzelmet ünnepeltek, s papjuk kihirdető a világnak, hogy az ő istenük a leghatalmasbik, mert a többit semmivé teheti. (Eusebii historia ecclesiastica II. 26). Ha a virginiaiak istene, Kurasa, dohányzott, s a régi kaffaiaknak legmagasabb lénye egy 1) o g á r volt, nem kérdezhetné-e a dévaj vallásigényelő, miért ne teljék a miénknek gyönyörűsége egy magasztos tragoedia rész előadásán? Nem szükség mondanom, hogy ez alatt Jézus kinszenvedésének történetét értem.

S e minden valódi ájtatos érzést elfojtó, néhol a trágársággal határos előadások divatban voltak, és vannak még tán ma is, hazánkban is. Jól emlékezem gyermekkoromból azon botrányosságig nevetséges jelenetekre, a melyek az efféle játékoknál (!) előfordulni szoktak, s a dolog komolyságát a sárba hurczolták. Mily hahotát idézett például elő, midőn a Krisztust jelmező kiliti molnár egyikre a körülállók közül, a ki őt

„lisztlopó“-nak gúnyolta, dühösen ráfermedt: „no várj gazember, csak ne legyek Krisztus, majd megtanítlak emberségre“; vagy mikor egy másik suhancz, a kit a keresztfára kötöttek, s alája egy duzzadtkeblű Magdolnát állítottak, a tömegre lekiáltott: „vigyétek el ezt a Magdolnát, különben leszálok a keresztről“, stb. — Egerben, Sopronban s más egyéb helyeken a katolikus legényegyletek, mint hallom, minden évben szoktak ily szent harlekinációkat előadni; de hírlapjaink nem sokat törődnek velők, részint mert nem tartoznak úgy, mint Bajorországban, a pénzkereső nyilvános multságok közé, másrészt meg a magyar tárczairók sokkal érdekesebb tárgyakat lelnek a közönség időtöltésére, mint az ily, német kollégáiktól „jó honorárium“ fejében világeseménynyé fölfújt gyermekes silányságokat.

Nagy hibája az a vallási szertartásnak, ha a tömeget kényszerítik, sokat látni, és keveset gondolkodni, miután a közönséges észnek csak egy gondolatja szokott lenni, a mikor ajkát mozgatja, s nyelve az ihletés helyét pótolja. Ki tudja, váljon — eltekintve a drámai megtestesülés ingerlő misztériumaitól — nem indító oka-e ez annak, hogy nagypénteken, nemcsak nálunk, hanem a protestáns Németországban is, sokkal több hívő látogatja az istenek házáat, mint ez más ünnepnapokon történik? En legalább úgy tapasztaltam ezt mindenütt, a hol megfordultam. — A harangok, melyeket a költők az égnyelvének szoktak mondani, elnémulnak. ünnepélyes csend vonul át a termő-

szeten, titokteljes susogás hallatszik a légben, hogy ma valami rendkívüli történt, melyet mindenki tud, de újra hallani kíván; egész teste megborxad az iszonyú tett miatt, s mégis mohó kíváncsisággal várja annak újabb elregél és ét; jajgat és panaszkodik az „isten fia“ kínszenvedése fölött, s még sem szeretné, ha annuk csak legkisebb részletét is elhallgatnák előtte! Az a divatos keresztény részvét és — ájtatosság!

Mily elevenen emlékezem még gyermekkoromból e nagy p é n t e k r e ! Apám kipólyázta fekete köcsögét a „katulyá“-ból, a mint ezt ily rendkívüli napokon mindig tenni szokta, mikor a falusi magyar ember még frakkot és pantalonot húzott föl az isten tiszteletére; anyám selyem „viganó“-ja s „pipi“-kalapja után nyúlt az almáriomba; reám, meg húgomra újdónúj ruhát öltöttek, mely ez ünnepélyes napot különösen érdekessé tette előttünk; aztán bekopogtattak szinte válogatott „toilette“-ben az ispán úr, meg az ispánná asszony, az Íródeák, meg a pajtabíró, s kisvártatva a főerdész két fiatal nővérel, a kik Sopronból látogatóba jöttek, s újdivatú öltözékük által az ispánné asszony irigységét nem kis mértékben felköltötték. S megindult az egész tiszteességes „caravanna“, követve az őszes cselédségtől a templom felé, melynek rozszant tornyáról hatalmas kolompolások hirdetek, hogy mindjárt kezdődik — a k o m é d i a ! Senkisésem maradt otthon, minden munka megszűnt, az ebédet is csak este főzték, a mit az „ájtatos lelkek“ annál nagyobb érdemül kívántak maguknak a túlvilági örömök

kontójára betudatni, minél ritkábban történik, hogy az emberek testi szükségleteiket az istennek föláldozzák. — A templomhoz érve seregünk megoszlott. Az urak a sekrestye felé tartottak, a hölgyek a számukra rezervált padokban, közel a mellékoltárhoz, a hol hétköznapokban a káplán, vagy egy koledáló francziskánus-barát szokott misézni, foglaltak helyet. Mély csend a „zsúfolt“ házban, melyet csak néha szakítottak félbe egyes köhécselések, vagy hangos sóhajok. Az ájtatos érzelmek közé, melyek a hívek kebleit megszállták, világi kíváncsiság is vegyült a dráma kifejlődése iránt, miután nem egy szülőnek édes magzatja szerepelt e napon fön a „kórus“-on, s adta jelét, jó vagy rász komédiássá lön-e „rnestr’ uram“ által dreszszírozva? Valahára tizet ütött az óra. Még nem kondult el utolsó ütése, midön a hosszúszerű iskolazsarnok a keze markára bízott csemetéket, a hová az én apróságom is tartozott, hangjuk mivolta szerint glédába állította, szerepüket kezükbe nyomta, s a borzas „praeceptor“ urat hátuk mögé posztírozván, egyik rekedthangú orgonasíppal jelt adott, hogy kész minden, s fölgördülhet a függöny. Erre a plébános úr aszszisztenseivel együtt, a ministráló gyermekek folytonos kolompolásai közt, kilépvén a sekrestyéből, a vánkosok, gyertyatartók- s minden egyéb éktől megfosztott főoltár előtt vaskos teste egész hosszában leterült s kezdé intonálni Jézus kínszenvedésének keserves történetét, a hogy’ azt szent Máté apostol sok század előtt a keresztény hívek épületességére megírta. — Mily

gyönyörűség volt ezen iskolázatlan, vékony gyermekoperista-gégékből kirikkanó hamis hangokat, melyek közé a teljes „disharmonia“ kedvéért a plébános úr ki nem kefélt baritonja, s a mester rekedt baszszusa is vegyült, hallani! Majdnem úgy érezte magát a finomabb hall-idegekkel ellátott halandó, mintha Krisztus helyett őt szegezték volna a keresztfára! — Nem kellett-e minden ájtatosságnak megszűnnie, midőn a birkás Gyuriczája, a kinek Pilátus szerepe jutott, egyszerre harsány torokkal elkiáltja magát; „Te vagy-e az istennek fi i-i-l-i-i-a?“ s mest'uram, a ki a Jézust „játszotta“, erre oly mély hangon, mintha a pincze torkából jönne, s minden szótagot végtelenül nyújtva, azt bögi: „é-é-é-ém. va-a-gyok;“ erre meg a béres Miska, mint Pilátus felesége, a „terzett“-et kiegészítve közbevisít; „Ne légyen neked semmi dolgod ez e-e-e-emberrel, mert ma sokat szenvedtem álmomban, hallottam valamennyi tanítványát, s nem lőn elfelejtve a szolgáló sem, a ki a Pétert hazugságra bi-i-i-i-i-irtal!“ Ha az ember behunyta szemét, úgy hogy az oltárok és oszlopok nem emlékeztették a templomra, képzeletében az utcán találta magát, a hol a házak ablakaiból zsémbes vénasszonyok pereltek egymással, s az uraság hajdúja bottal csinált köztük rendet. Ugyan kinek másnak, mint az illető szüle uraiméknak. a kik mogyoró nagyságú örömkönyeket hullattak nyifogó magzatjaik színészi „tálatom“-a fölött, telhetett gyönyörűsége az ily torz-előadásokban, melyek megszentelténíték a napot, melyen mély fájdalom rezgi át minden valódi keresztény szívét?!

Ha a költő azt mondatja „protestáns“ hősével:

„Es hasst die Kirche, die niich auferzog,
Dér Sínné Reiz, kein Abbild duldet sie,
Alléin das körperlose Wort verehrend;“

miért távozik ő el vallásának ez alapelvétől, midőn a katolikusokét utánozva mindkettőnek szentségét az ily idéetlen gyermekjátékok által megfertőzteti?

Lehet, hogy Rómában a híres „Miserere“ képes nagypénteken becsődíteni az ájtatos népet az isten lakába; de az ily „passió“-féle előadások kiűznék azt ismét a templomból, s megsértenék annak jámbor érzékeit. Ugyan miért nem engedtetik meg nekünk, hogy e napon mi is „emberek“ lehessünk? s hogy' lehet minket kényszeríteni, hogy érzéseinkből kivetközzünk a végett, hogy az érzések által benyomást nyerjünk?!

Magától értetik, hogy az ammergaui „passió“-játékok megnézését azoknak engedték át, a kiket a látvány és kíváncsiság ingere vonzott oda; mi a bajor hegyek közt sokkal magasztosabb látványokban részesültünk!

VII.

A bécsi forradalom előestéjén (márczius 12-én 1848-ban) egy gazdag gyámoknál, Kudelmann úrnál voltunk, kivel Sturmfoder bárónőnél ismerkedtünk meg. A máriahilfi lineánál szép házzal és kerttel bírt, s vasár naponkint szívesen

látta barátait és ismerőseit „egy kis vacsorára“, mely nem ritkán éjfélutánig tartott. Rüdemann úr mintegy hatvan éves, tehát oly korban volt, a melyben nem kellett ugyan imádságos könyvet forgatnia, de a mely mégis nagyobb volt, semhogy magát az „újvilág“ minden formáiba tökéletesen beletalálhatta volna. Különben ha nem sodortatta is el magát az események árájától, a mit részint annak, hogy csak távolról hallatszott zúgása, részint a szemfüles „policzáj“ atyai gondoskodásának, mely a történeteket úgy tünteté föl, mintha színhelyük hátulsó Indiában lett volna, lehetett köszönni: azért mégis élénken érdekelték őt a mind nagyobb mérvet öltött külföldi mozgalmak, a mennyiben bő anyagot szolgáltatnak neki — a mulatságra, s alkalma nyílt kortársainak a „Grund“-on bebizonyíthatni, miszerint ő sem akar ülve maradni a múlt században. Azon neméhez tartozott ő a nyárspolgároknak, a kik fönnen hirdeték, hogy az „új aerá“-val akarnak haladni, s titokban a „régijó idők“-et kívánták vissza; s a kik a legújabb divat szerint öltöztek, de nem bánták volna, ha a szabó hátul egy kicsi, hacsak félújnyi hoszszú „czopf“ ot is meghagyott volna.

A házi úrnak fia, harmadéves jogász, tele tüzes eszmékkal és lángoló hazaszeretettel, mely annál hevesebb volt, minél jobban iparkodtak azt otthon, meg az iskolában elfojtani, lelkesült hangon olvasta föl a francia lázadás egyes részleteit a „Wiener Zeitungéből, mely Sedlniczky, a hatalmas „policzájchef“ kegyelméből oly ősnai

őszinteséggel közlé a világrázkódtató események sorát, mintha Páris ezer mértföldnyi távolságra esett volna tőlünk, s az, a mi ott történt, pillanatig sem zavarhatná meg azt a politikai mély csöndet, melynek a phaeákok fővárosa az atyai kormány folytonos tütorsága alatt örvendett. A párisi rósztól, Metternichtől kezdve le az utolsó udvari lakájig, senkisémet tartott. Meg voltak győződve, hogy a bécsiéknél, bár divat dolgában akkor is úgy, mint ma, a francziák majmai voltak, a forradalom friss eszméje, mely ezeknél újra lábot kapott, csak eszme fog maradni, mely sziberita testükhöz sohasem illik. — S másnap? Az eszme szárnyra kapott, az ó és újvilág lánczai elpattantak, a nép hosszú álmát kialudta, s gyermekeveiből egyszerre a f é r f i - k o r b a lépett, mely cselekvésre hívta, s kényszeríté őt, egyenlő lépést tartani azokkal, a kiktől eddig szellemileg" több századdal hátramaradt.

Azt mondják: nincs ugrás a természetben. Dehogyan nincs. A ki, úgy mint én, már több ideig lakott e nép között, melynek köre eddig alig terjedt ki a családi élet „petits miseres“-jein, s melyet a közjóra s üdvös reformokra ezéző politikai intézmények oly idegenszerűleg érintettek, s minden, a mi a nyilvánosság színét viselte, oly borzalommal töltött el, hogy még az adószavazásra minden évben beparancsolt „Landstand“-ok négyfalközi kedélyes konverszációiról sem kívánt valamit hallani: az alig hitt szemeinek midőn egy szép reggel arra ébredt, hogy jobb és bal szomszédja egyszerre ugrott ki mindkét

lábával az ágyból, végig tapogatta magát, az-e ő, a ki még tegnap volt, midőn nejjével és gyermekeivel a dornbachi vagy pötzleinsdorfi réten hét foknyi melegnél „virstli“-t és „gugelhupf“-ot falatozott? s kitörülven a százados-álmot szemeiből olyfélét kezdett sejteni, mintha neki és társainak nem kellene ezentúl, mint a birkáknak égdörgés-kor, fejüket az abszolutizmus vasveszszeje alatt félénken összedugdosni, hanem hogy a fejedelem s az alattvalók kölcsönös jogaik megvitatásában őket is megfogják kérdezni, s nekik is szavuk lesz az európai nemzetek koncertjében!

Az 1848-iki februárnak viszontagságos 24 ik napja Párisban mellében hordta már a bécsi 13-ik márcziust. A kedélyes bécsiek az előttevaló napot, mely történetesen vasárnap volt, szintoly vígan töltötték a „Sperl“-nél, „Zögericz“-nél és „Dommaier“-nál, mint azt évek óta itt és más helyen tenni szokták. Nyugodt volt minden, vagy legalább látszott annak lenni. Metternich még' mindig erősen markolta a vas-pálczát, s Sedlniczky még mindig cenzurálta a lapokat, s kitörült irgalmatlanul mindent, a mi egyik vagy másik kedvencz színésznőjét vagy énekesnőjét (mondják, hogy tuczatszámra voltak) csak távolról is megsérthette vagy megbánthatta volna; azt azonban sem ő, séma kényúr a „Ballplacz“-on nem tudták megakadályozni, hogy a jámbor bécsiek a nekik homeopathikus adagokban nyújtott külföldi újdonságokat nagyobb figyelemmel no olvassák, s a sorok közt is olyasmit ne találjanak, a mit eddig ott nem kerestek.

Megtörtént az a hallatlan eset is, hogy a kedélyes czimborák az egyik vagy másik sörházban, a hol eddig csak az üvegek csöngését lehetett hallani, s az általános figyelmet legfőlebb egy narancsot áruló vagy kilutrizó „kutsewer“ szokta asztalról asztalra igénybe venni, ösőbb ültek, az újságcikkeket egymásnak fölolvasták, kommentálták, s oly megjegyzésekkel spékelgették, melyeket a „policzárapport“-ok ugyan elég gyanúsoknak mondtak, odafönn a „Reichskanzlei“-ban azonban oly közönbösen vettek, mint az egyszeri „doktor“ azt a hírt, hogy a háza ég, azzal biztatván magát, hogy — a kapukulcs a zsebében van. Ki is hitte volna, hogy a szájak fölnyílnak, melyekre a zsarnokkéz oly sokáig nyomta pecsétjét?

A farsangnak vége volt. Az öreg és a fiatal Strauss tokba tették hegedűjüket; a liesingi sör s a rántott csirke ára megcsökkent; a szín- és imaházak népesebbek lettek: a józan böjt beköszöntött. Egyes nyilatkozatokból, melyet a Tlurgban fölkaptam, úgy vettem észre, mintha e szigorúan exkluzív körökben is sokallának már azt a határtalan kényuraságot, melyet Metternich, ez az esküdt ellensége minden szabad mozgalomnak, lelkiismeretlenül bitorolva a gyöngelmű fejedelem nevét, föl és lefelé gyakorolt, s keresve keresték az alkalmat, hogy azt megtörjék, s a gyűlölt ellentől jó módjával megszabaduljanak. Rég nem rokonszenveztek már vele, mert az e s z k ö z — urokká lett, a kivel nem lehetett oly könnyen elbánni, mint a kimosott keztyűvel. Orgánumai, igen magas instrukció következte-

ben, már kevésbé pontosan követték ő hercegségének, a kit a gondviselés megtestesült képének neveztek, „napi parancs“-ait, s az udvarnál egy eleinte titokban munkálkodó, később nyíltan föllépő „liga“ keletkezett, melynek feje — Zsófia főhercegnasszony volt, s mely az intelligenciával szövetkezve, a vereséget, melyet a harmincznégy évig tartott béke okozott, helyrehozni akarta. Még csak arról volt a szó, kit állítsanak név szerint a mozgalom élére, magyarul mondván, ki legyen a bűnbak, s kaparja ki az égő parázsból a gesztenyét? Nem kellett sokáig keresni. Ott volt Hye egyetemi tanár (most exczellenciás úr, Herrenhausmitglied, s tudja a kő még mi nem minden), a ki készségesen ajánlotta föl magát — eszköznek, s közkedveltségét a tanuló ifjúságnál latba vetvén, magas pártfogóit biztosítá, hogy azok közremunkálásával az érez koloszsust megmozdítja helyéből, s leszállítja szép csendesen az ingó „postament“-ről.

A tanár megtartotta szavát. A bécsi egyetem ifjúsága vetette az első kanóczot a fölébredő szabadság máglyájára.

Márczius 11-én a jog- és orvostanhallgatók meghívót kaptak más napra az egyetemi teremben való megjelenésre, hogy írják alá a császárnak közvetlenül átnyújtandó föliratot, mely férfias higgadsággal, de erélyesen és határozottan követelte a szükséges reformokat. A legfőbb ösztönt erre Kossuth Lajosnak a pozsonyi országgyűlésen pár nappal előbb (márczius 3-án) tartott remek beszéde adta, melyben e nagy hazafi ki-

VIII.

Márczius 13-án reggel az osztrák főváros elég élénk utczái még élénkebbek voltak. A czél és foglalatosság nélkül rendesen csavarogni s bámészkodni szeretők száma ma háromszor akkorának tetszett, mint máskor. Mindenki ösztön-szerűleg érzé (a bécsit többnyire „instinctus-a“ vezeti), hogy nevezetes dolgok vannak készülö-ben, hogy van valami a levegőben, a minék ma el kell durrannia.

„Hetit' gibt's a Hetz!“ szólítá meg egyik ismerős a másikat, a kivel a „glacis“-n találkozott, s karöltve indultak a belváros felé, mintegy sejt-vén, hogy az a „Hetz“ a melyen nekik okvetet-lenül jelen kell lenni, ott a bástyafalakon belül fog kezdődni.

A jog- és orvostan-hallgatók szokás szerint megjelenvén az „aulá“-ban, mindegyik látszólagos nyugodtsággal foglalta el helyét. Hye úr a kulisz-szák mögött állott, s igazítá a szálakat, melyek-vel a mozgalmat vezette. A „medium“-ra egye-lőre egyik kollégáját, nevét már nem tudom, lép-tető ki. A jámbor anynyira meg volt hatva a rátukmált „missió“ főbenjáró fontosságától, hogy még a katalógust, meg a tubákpixist is otthon felejté, a melyek különben praelekczióinak kiegé-szítő részét képezték. Meglátszott rajta, ha még oly nyájas képet iparkodott is vágni, hogy na-gyon nyomja valami a szívét. Úgy ült a kathe-drában, mintha kőpadra húzták volna. Kikapta zsebkendőjét, s először a verejtéket törülte le homlokáról, aztán kifújta az orrát, s végre halk akadozó hangon így kezdte mondókáját:

„Uraim! Úgy hallottam, úgy beszélnek, hogy önök ... de lehetetlen — bizonyosan csak kősza hír az egész; önök nem fogják azon istentelen francziákat követni, a kik most ott Párisban r e — (dehogyan tudta volna a világ minden kincséért e rettenetes szót „revolucio“ kibocsátani ajkán; hisz a föld azonnal megrepedt volna ijedtében, s a kedves bécsiek aztán sötét gyomrában énekelhették volna el magasztos népdalukat: „s gibt nur a Kaiserstadt, 's gibt nur a Wien!“) — nem,

merős a másikat, a kívül a „glacis“-n találkozott, s karöltve indultak a belváros felé, mintegy sejtven, hogy az a „Hetz“ a melyen nekik okvetetlenül jelen kell lenni, ott a bástyafalakon belül fog kezdődni.

A jog- és orvostan-hallgatók szokás szerint megjelenvén az „aulá“-ban, mindegyik látszólagos nyugodtsággal foglalta el helyét. Hye úr a kulisszák mögött állott, s igazítá a szálakat, melyekkel a mozgalmat vezette. A „medium“-ra egyelőre egyik kollégáját, nevét már nem tudom, léptető ki. A jámbor anynyira meg volt hatva a rátukmált „missió“ főbenjáró fontosságától, hogy még a katalógust, meg a tubákpixist is otthon felejté, a melyek különben praelekcióinak kiegészítő részét képezték. Meglátszott rajta, ha még oly nyájas képet iparkodott is vágni, hogy nagyon nyomja valami a szívét. Úgy ült a katedraban, mintha kőpadra húzták volna. Kikapta zsebkendőjét, s először a verejtéket törülte le homlokáról, aztán kifújta az orrát, s végre halk akadozó hangon így kezdte mondókáját:

„Uraim! Úgy hallottam, úgy beszélnek, hogy önök ... de lehetetlen — bizonyosan csak kósza hír az egész; önök nem fogják azon istentelen francziákat követni, a kik most ott Párisban re — (dehogyan tudta volna a világ minden kincséért e rettenetes szót „revoluczio“ kibocsátani ajkán; hisz a föld azonnal megrepedt volna ijedtében, s a kedves bécsiek aztán sötét gyomrában énekelhették volna el magasztos népdalukat: „’s gibt nur a Kaiserstadt, ’s gibt nur a Wien!“) — nem,

önök ezentúl is szorgalmasan fognak tanúim, hogy szüleiknek örömet szerezzenek, s idővel többet nem mondhatott, mert e perczben felpattantak az ajtók s egy sereg tanuló özönlött be a terembe. A profeszszor úr oly hirtelen ugrott föl székéről, mint hajdan Ivánszky tanárunk Egerben, midőn a röppentyűk, melyeket a gonosz fiúk ülése alá raktak, egyszerre sustorogni s pattogni kezdtek, — s leszökvén a kathedráról egész testében remegett. Alig vette azonban magát észre, már a fiakkerben ült, mely őt szép csöndesen haza vitte, hol szabadabb lélekzetet vehetett ismét, s hidegverejtékes parókáját kiszellőztetés végett a szögre akaszthatta.

Kilenczet ütött az óra, midőn mintegy harmadfélezer fiatal ember komolyan és csöndesen indult az urak utczája felé, fegyver helyett könnyű nád- vagy mogyorófpálczát suhintván kezében. A Landhausz elég tág udvara nem bírta befogadni a roppant néptömeget, mely mindenfelé odaözönlött. Dr. Fischhof, egy alig huszonhat éves fiatal ember, az első volt, a ki a kútnak tetejére felkapaszkodván, beszélni kezdett. Nesztelen csend uralkodott. A szónoknak szép csengő hangja azonnal rokonszenvet gerjesztett, s beszédjének árja magával ragadta az egész gyülekezetet. Nem revolúziót prédikált, mint a zsoldos krónikások állítják, hanem rendet és higgadt mérsékletet, a mi persze némely urak számításán kívül esett, a kik a kedélyeket féktelenségig fölzaklatva szerették volna látni, hogy ürügyök legyen azokat lecsillapítani, s első alkalom-

mal, ha kötelességüket megtették, ismét ártalmatlanokká tenni.

Az idő már délfelé közeledett, s a néptömeg még mindig növekedett. Az egész úri útca, s a mellékutcák hemzsegték a sok embertől. A „Landstand“-ok, a kiket Metternich ukáza éppen e napra parancsolt be a fővárosba, hogy a magas kormány előterjesztéseire legalázatosabb „igen“-t bizczentsenek, a több ezer aláírással ellátott kérvényt, melyben a nép szabad institucziókat követelt, gőgösen visszautasíták, s a fölindult tömeg az illető határozatot, melyet egy küldöttségi tag a ablakból az udvarra röpített, apró darabokra tépte. Ehhez járult még az a félreértés, mintha a kérvény átadásával megbízott küldöttséget letartóztatták volna; a mi a kedélyeket még jobban felingerlé: s a vihar teljes erejében tört ki,

„Pereat Metternich!“ dörgött mindenfelől. A „Landhausz“ ablakait öszszezúzták, az ajtókat kifeszítették, a padokat és asztalokat szétrombolták, s nem nyugodtak, míg a küldöttség, s velők két „Landstand“, Breuner és Hoyos grófok, meg nem jelentek köztük. Ez utóbbiak a néppel azonnal fraternizálni kezdtek; többi kollegáik a minoritapiacz felé vezető mellékajton távoztak — vulgo megszöktek.

Ezalatt a tömeg egy része a „Ballplatz“ felé tódult, a hol a gyűlölt miniszter lakott. Egy ifjú, két másiknak vállaira fölkapaszzkodván, kategoricze fölszólítá a herceget, hogy mondjon le, s a „pereat“-ok újra megdördültek. Metternich kijött

az erkélyre, s megvető daczczal tekintett végig a hullámzó tömegen, aztán megfordult s valónltva tért vissza szobáiba. E percztől fogva nem volt többé látható, s még azon este méltó czimborájával, Sedlniczkyvel, eltűnt Bécsből.

A fölingerült népnek dühe mindinkább fokozódott, s perczről perczig veszedelmesebb mérveket öltött. Egyszerre dobszó hallatszik, s az előrenyomuló katonaság a tért és a mellékutcákat elzárta. Már késő volt. A medrétől kidagadt folyamat nem lehetett többé visszazóritani. A lázadás szelleme gyújtó szikrát vetett a szivekbe, mely e perezben lobogó lángban tört ki azokból, s pusztító erővel rontott előre.

— Pack't euch nach Illause, ihr Bestien! rivalt a tömegre egy magasrangú tiszt, s csapátja a nép láttára töltötte meg fegyverét. Durva föl-szólitása siker télén maradván a fegyverek megdördültek, s első áldozatul egy Spitzer nevű fiatal technikus esett. A tömeg szétrobbant. Egy része a „Ferenczkapu“ felé tartott, melyen éppen akkor léptem be nőmmel és fiammal — Sturmfeder grófnő látogatására. Egy vérbeborult arcú fiatal ember rám kiáltott, ne menjünk tovább, mert odabent lönek, s gyilkolják a fegyvertelen népet. Azonnal visszafordultunk, s hazáig mintegy öt „decharge“-ot hallottunk, mely mélyen átmetszé szívünket, s sajtó fájdalommal tölté be annyi emberélet vesztesége fölött.

A kapuk azonnal bezárattak; ki mindenkit, be senkitsem bocsátottak. A mi ezután történt, azt csak hallomásból Írom. A nép a fegyvertárt

akarta feltörni, hogy védelmi állapotba helyezze magát, de a katonaság által visszazaveretett. A „Freiung“-on Albrecht főherceg lóháton akart a tömegben átvágtatni, midőn egyik a sokaságból (mondják Gerold könyvárus volt), a kantárt megragadván, az arra vitt Spitzerre mutatott, többen pedig kövekkel s a falakról letördelt címztáblákkal kezdték a főherceget dobálni, a ki csak nagynehezen tudott a további inszultációktól megmenekülni. A rend kötelékei felbomlottak, s a lázadás fűriái véresen és ordítózza járták be az utcákat.

A császár hallván, hogy a népre lőnek, a tüzelést e szavakkal: „I lasz auf mein Volk nit schieszen,“ azonnal betiltotta. Néhány percczel előbb egy tüzér, a kinek parancsot adtak a lövésre, az ágyú elé állt, s kijelenté, hogy inkább meghal, mintsem engedelmeskedjék. Nem hallottam, hogy ezen emberséges tettéért valami rendjellel kitüntették volna.

A külvárosokban riadót vertek, s a polgári őrség fegyverre kelt. Lassanként besötétedett, s a glaczi-kra tömérdek nép özönlött mindenfelől. A bástyapukát betörték, s az „aula“ felé sietett mindenki, hogy a deákokkal egyesüljön. A gázlámpákat bezúzták, s a kiömlő légszeszt meggyújtották. A tömeg mind nagyobb kihágásokra készült, de a még mindig túlnyomó józanabb rész által vissza lőn tartóztatva.

Kilencz órakor két proklamáció jelent meg. Az egyik Metternich herczeg leköszönését adta hírül, a másik általános fölfegyverkezésre szólítá

föl a népet. A polgári fegyvertár megnyílt; a katonaság mindenünnen visszavonult, s utóbb a glaczin tanyázott. — Az első fölfegyverkezettek de á k o k voltak, s a sokaság örömrivalgásokkal fogadta őket. A fegyverek csakhamar elégteleneknek mutatkozván, a nép a katonai fegyvertár felé tódult a „Renngasse“-ba; de itt a helyiségek katonasággal megrakva, a kapuk zárva voltak. Ostromra került a dolog; a tüzelés mindkét részről egész éjjel tartott; másnap reggel nyolcz órakor a kapuk megnyíltak, a csapatok kivonultak, s a fegyvertárt a „floch“- és „Vivát“-okat vad örömmel rivalgó népnek rendelkezésére hagyták.

A míg ezek történtek, Metternich az éjnek örve alatt titkon elhagyta Bécsset. A hatalmas államminiszter, a ki annyi trónt megreszkettetett, most tulajdon élete miatt reszketett. Bérkocsiba ülve távozott a városból, hallhatván az átkokat, melyekkel a fölszabadult nép gyűlölt személyét illette. Idegen név alatt lappangva, szüntelen félelem és remegés közt szökött Németországon át Angliába, a hol, sajnos, az ily számúzóttek fajtája is talál menedéket; s a nép, hogy mise emlékeztesse őt többé az osztrák Dalai lama szívtelen uraságára, kiözönlött a „Rennstrasse“-ra, a hol a herczegnek palotája állott, s azt műkin-cseivel együtt lerombolni kezdte. — —

S egypár rövid év múlva ugyanezen Metternich, a kinek átkos politikája csak „cretin“-eket szenvedett maga körül, s a ki oly emberek fölött szeretett csak uralkodni, a kik nem hoztak

a világra egyebet, mint az ostobaság előjogát, visszatért (értsd: visszahívatott) ismét Bécsbe. Bevonulása a nuszdorfi lineától fényesen restaurált palotájáig majdnem diadalmenethez hasonlított, s csak a nép ajkán megfagyott átkokat fölolvastó harsány „vivát“-ok hiányoztak, hogy tökéletes legyen az elégtétel, melyet ő herczegsége, számkivetése martírságáért a töredelmes phaeákok gyámoltalanságától követelni látszott. Jól tudta ő, hogy a mily nehéz jó kormányformát alkotni, oly könnyű a rosztat századokon át konzerválni. Az ő népének a boldogsága abban állott, hogy a jámborok nem tudták, milyennel bírnak a többiek? hű illusztrációja voltak Machiavelli tanának, mely az alattvalók jogairól az uralkodók ellenében szót sem akart tudni. Hogy az ilyen nép megért-e az alkotmányos szabadságra? azt legjobban mutatja jelene, melyben — alkotmányt játszik. A függetlenségi és szabadsági eszmék némely népekre nézve olyanok, mint a dögmirigy. Valamint a sárgaláz, a pestis, a kolera, s a halálnak egyéb ügynökei bizonyos időközben jó „G'schaft“-et csinálnak: szintűgy árasztják el százados mély álmom után a szabadeszmék kártékonyan az emberi nyáját, melyet ily alkalommal leginkább a birkan y á j h o z lehet hasonlítani. Eleinte öszszedugja fejét: rekkenő meleg lesz. A juhász nyugodtan nézi, s azt gondolja: „Ostoba birkanép, azonnal szétugraszthatnálak! de csak dugd össze a fejedet, mitsem tesz; ha közibéd csapnék, még agyon üthetnék egypárt, s csak én vesztenék, miután

minden birkafej ennyi meg ennyi adót fizet: stb.“
 Ezalatt a birkák időt nyernek; lassankint borjúk, bivalyok, disznók és — szamarak is csatlakoznak hozzájuk, s a nyáj napról-napra nagyobb lesz. Egyik része már neki esik a legszebb búzának; a disznók a répákban, a bivalyok a szénakazalokban turkálnak. A juhász most már idején tartja, hogy közükbe csapjon; hasztalan: az ily kemény ürüfej már megszokta a veréseket. A juhász nyugtalankodik, s segítség után néz. Azalatt egypár bivaly őszszevesz, s hatalmasan kezdi egymást döfögetni. A b i r k a t á b o r b a n zavar támad, s a juhász időt nyer egypár korifeus-kost válogatott a b r a k k a l magához édesgetni: a fölkelés csillapul; a rend helyre áll; egypár borjút és bivalyt levágnak, s árukból a fölkelés költségeit fődözik. Néhány hús, harmincz év múlva, midőn a birkák, bivalyok és borjúk hiányát új nemzedék pótolja, a nyájnak legvénebbjei emlékeznek csak egy hajdani — b i r k a l á z a d á s r ó l !
 — Tessék e parabolát k o m m e n t á l n i .

*

A ki Bécset még tegnap ismerte, álmélkodva kérdezte önmagától, midőn marczius 14-én 1848-ban annak utcáit bebarangolta: „ez-e az a jámbor város, hol az embereket, mint az iskolás-gyermekeket, járszalagon vezeték a rendőrség? ez-e az a város, mely khinai fállal bekerítve, a szabad szótól úgy irtózott, mint a halálos büntől? ez-e az a város, a hol minden lépten-nyomon egy liguriánusra, s minden zugban fizetett kémekre

bukkantál? ez-e az a város, hol a nagyurak szolgálái minden fölhabzsolt szót a szobákban és budoárokban a policzájra vittek, s ott jó pénzért eladtak?*) Hová lettek azok a birkatermészetű polgárok, a kik buta türelemmel viseltek minden terhet, még az elviselhetlent is, s a kiknek egész politikáját Moser, Nestroy, Scholz, Lanner és Strauss képviselte?!“

Mint változott meg minden egy rövid éj alatt! Márczius tizennegyedik tisztább levegőt hozott, s új élet járta át Récsnek utcáit. A betegeken és csecsemőkön kívül a főváros majdnem minden lakója talpon állt. Nyugtalan kíváncsi-

*) Szolgálhatok övre pár drasztikus példával. S. herczeg, alá maga sem tudta miért? a szabadelvűség szagában állott, egy alkalommal fényes estélyt adott, melyre csak legmeghittebb baráti és ismerősei kaptak meghívót. A herczeg komornyikja Sedniczkynck zsoldjában állott, s ennek az estély előtti napon átadta a vendégek névjegyzékét. A gróf átfutván a listát elégül mosolvlyal mondja: „(J'ext bion! a vendégek közt hatot látok — embereimből —. A másik esetet Házam régi barátjától, a röjtöki birtokán nem rég elhalt. Somogyi Jánostól, néhai gróf Széchenyi Lajos gazdasági tanácsosától hallót iám. Egy szép reggel beköszöntött hozzá bécsi lakásán a „Srhauflogasse“-ban egy borotvált képű »Naderer« (így hívták az öltönyük alatt esetleges legitimációul deli-sast hordó policzáj-spitzlikett), s különféle szép Ígéreték, nevezetesen kétezer forintnyi évdíj biztosítása mellett, fölszólító emberséges Lazánknál, szíveskedjék a gróli házban történteokról, az ott megforduló látogatókról és vendégekről, az olvasmányokról és levelezésekről helenkint kimerítő jelentést tenni a „praezidiális báró“-ban, a hol e czélra különös gyóntató atyák léteznek. — Pedig gróf Széchenyi Lajos Zsófia főherczegaszszony főudvarmestere s minden ízében dinasztikus férfi volt! Nem szükség mondanom hogy a bécsi szent Hermaudad ügynöke a választ e gyalázatos szupputációra a lépcsőn találta. — Ez egyszer rósz helyen járt!

sággal tapogatták először magukat, aztán egymást végig, váljon ők-e azok, a kik még tegnap voltak? Magam is egy ily ősfajú typos mellett álltam a „Kohlmarkt“-on, midőn mintegy öt óra felé délután több egyetemi tanuló lóháton nyargalta be az utcákat, s szétszórt nyomtatott proklámációkban terjesztő azon örvendetes hírt: hogy a császár megadta a „sajtószabadság“-ot. Szomszédom szemét száját elmeresztvén, mellém bújt s susogva kérdezett: „miféle állat az a sajtószabadság?“ s midőn odamondtam neki, hogy az ember most már mindent kinyomathat, a miről isten és lelkiismerete előtt meg tud felelni, a jámbor sógor öszszecsapta ijedtében vaskos kezeit feje fölött, s teli torokkal kiáltott: „Jezusz, Mária, Jozef!“ Mintha lidércz nyomta volna meg a mellét, melyet e szent nevek említésével akart magától elűzni. Persze hogy neki a „Pressfreiheit“ helyett jobban tetszett volna a „Fressfreiheit“, a mit a vérei később bőven gyakoroltak a magyarok asztalánál!

Jellemző a bécsi írói világra nézve, hogy a főváros egyik legnépszerűbb írója, Castelli, a föl-szabadított sajtót azonnal arra használta, hogy egy aljas invektívától hemzsegő gúnyverset írt a megugrasztott Metternich ellen, a kinek asztalánál még alig törülte le a száját. Egy piszkos kolportőr nyomta azt az utcán gróf Zichy-Nándorné, Széchenyi Lajos nővérenek kezébe néhány gúnyos észrevétellel az „arisztokrata csöcselék“-re, s kevésbe múlt, hogy inasát nem inszultálták, a ki a tolakodó suhanczot rendreutasítá. A grófnő

magán kívül volt ez effronteria fölött, s másnap elhagyta a fővárost. — Hetek múltak el a nélkül, hogy a bécsi Parnaszszus aspiránsai közül csak egynek is eszébe jutott volna, habár még oly rán-
totccsirke-szagu hymnuszt is zengeni a „szabad-
ságira, melyhez oly véletlenül, s igazán mondva
oly minden érdem és fáradság nélkül jutottak,
mint a vasárnapi gyermek az elrejtett kincshez.
— (fr ün A n a s z t á z (Auersperg gróf), a kinek
„Spaziergünge eines wiener Poeten“ című szati-
rikus költeménye néhány év előtt roppant föltü-
nést okozott merész gondolatröpte s éles c.zél-
zásai miatt, s a főváros valamennyi „spiczli“-jét
mozgásba hozta az ismeretlen szerző kipuhatólá-
sára, egyszerre hallgatag ember lett, mint Mer-
kuczio (tán megijedt, hogy a fölszabadított szelle-
meket alig sikerülend többé megfékezni?), s
G r i l l p a r z e r, a ki a lelket és szellemet le-
nyügző Róma ellen irt jeles xéniái miatt egykor
számúzve volt Pécsből, az „új aerá“-t azzal ünne-
pelte meg, hogy egy föllengző ódában az osztrák
hadsereget a szabadságért és függetlenségért küzdő
olasz nemzet ellen irtó háborúra buzdítá. Hihe-
tőleg az égő Breschia tűzoszlopai világítanak ez
óda írásánál az ősz költőnek, a ki a rabság bi-
lincseit lehorzsolni kezdő bécsieket nem gúnyol-
hatta volna ki élesebben, mint midőn Radeczkyt
és Haynaut azzal aposztrofálta, hogy „Ausztria
az ő táborukban van.“ Persze hogy e „licentia
poetica“ meghozta szerzőjének az „udvari taná-
csosai címet és — fizetést, de azért rútt „fekete
fölt“ marad az mégis a babérkoszorún, mely ha-

lantékait méltán ékesíté. — A tollnak többi matorja: Saphir, Bauernfeld, Tschabuschnigg stb. a hét svábok példáját követve azt lesték, melyik megy előre? s mert egyik sem mozdult, szépen a háttérben maradtak; csak egy pár apró szent, köztük Mahler és Tuvora, az első cenzúrálatlan lapnak, „Der Freimüthige“, szerkesztői, garázdálkodott egy pár hétig a keményszívű „Hausherr“-ek s a drága koszt ellen a korcsmákban; valamirevaló szabadabb enuncziációját a közvéleménynek azonban még hetek múlva sem olvastunk a lapokban!

Már a nép e tekintetben sokkal több fogékonysággal és tapintattal bírt annak megbecsülésére, a mit neki a véletlen s a parancsoló körülmények nyújtottak. Egyébkor a legegyszerűbb polgár is bámulatos tehetséggel bír, az ész és erény által kitűnő jeles férfiakat megkülönböztetni, tetteiket s véleményeiket egymással összehasonlítani, azokat elfogadni, sőt még rektifikálni is: most nem volt mit bámulni, vagy követnie, mint tulajdon természeti ösztönét, mely legelőbb is ahhoz vezette őt, a kit népboldogító törekvései közepette a kérlelhetlen halál fölötte korán elragadt.

„Zum Jozefszplatz!“ hangzott ezer torokból, s a hullámozó sokaság a Józsefpiaczra tódult, hol a legnépszerűbb (vagy inkább mondva népszerű) Habsburginak szobrát koszorúkkal és zászlókkal fölékesíték, s a „Deutsches Vaterland“-ot énekelték. Ez emelkedett hangulatot csakhamar megzavaró egy sereg beszakadt proletárius a külvárosokból, a kik az akkoriban oly hirtelen nép-

szerúségre jutott népdalt: „Was macht der Herr Papa?“ sörtől rekedt gégekkel ordítóván, egy-pár kitömött liguriánust czipeltek hosszú póznákon magukkal, hogy azokat a szobor előtt ünnepelesen elégessék. Tíz engesztelő áldozattal paragi felfogásuk szerint tartoztak azon nagy férfiú szellemének, a kit, mint a bécsi nép rögeszméje tartja, nem a doktorok, hanem a liguriánusok ölték meg; s csak az egyetemi ifjúságnak, mely mindenütt éber volt, s különös tekintélyt gyakorolt az alsóbb rétegekre, sikerült a szándékolt „autodafé“-t megakadályozni, s a tömeget valamint ettől úgy egyéb erőszakos tettektől visszariasztani, melyeknek nagyobb részét mámoros fővel követett el, s azért amúgysem lehetett volna neki szigorúan beszámítani.

Mint a rege ismeretlen világból, úgy hangzott a „szabadság“ varázsszava minden fülben, s idézte elő a legkülönfélébb hatást. Ki csudálkozik, ha a vér hevesebben lüktet s a fölizgatott kedélyek áttörnek a gáton, mely eddig áthatlan akadályul tornyosult föl előttük a szívből utált és rettegett „policzáj“ képében. A részrehajlatlan történetíró (ha akad még valahol ilyen) e lázas időszakban elkövetett kihágásokat ha kimenteni nem is, de enyhébben megítélni, s ha rendén nem is, a dolog természetében fogja találni: hogy a nép, melyre nézve eddig megszeghetetlen törvény volt, a mi fölülről jött. s a melyet úgy kényszerítettek cselekedni, mint az idegent, a ki, ha valahol időzik, óráját a toronyóra után igazítja, ha ez még oly rosszul mutat is: valahára tulajdon

órája után akart indulni, s a világos napot nem tartotta sötétnek, mert a toronyóra — éjfél t ütött!

Sejteni kezdé, hogy, ha a népnek vannak kötelességei a fejedelem iránt, ennek is vannak tartozásai a nép iránt, s hogy mindkettőnek jogai kölcsönös szerződésen alapulnak, melynek megszegése bármelyik fél részéről az egész szerződés fölbontását vonhatja maga után. Derülni kezdett agyában, hogy e kötelességeknek eddigi egyoldalú magyarázata és — használati megzavarta a fogalmakat az államjogban s sokkal enyhébb színben tüntette föl a fölülről lefelé gyakorlott hatalmaskodást, mint az ellene álólról fölfelé megkísértett nagyobb vagy kisebb ellentállást!

IX.

Márczius 15-én Kossuth és Batthyány Lajos triurnfátorok gyanánt vonultak be, mintegy harmadfél száz mágnás, követ és jurátus kíséretében, az osztrák fővárosba. Kossuth a „Károly-főherceg“-szálloda egyik ablakából szokott elragadó ékesszólásával az egész Kärnthnerstasse-t s a mellékutcákat tolongva elfoglaló népet férfias kitartásra, s a megkezdett munka erélyes folytatására buzdítá, véd- és dacszövetséget ajánlván neki a magyar nemzet részéről, mely, ha kevésbé nyomasztónak találta is az abszolutismus jármát, mint az örökös gyámság alatt nyögött szomszédja, a szolgáltság szégyenét nem kevésbé elevenen érezte, mint ez, s most testvéri szeretettel kész őt végkép megszabadítani

a közös ellenségtől. — A szép és tiszta német nyelven tartott beszédet végtelen „hoch-“ és „éljen-“ riadások követték. Rózsaszínű reményekben úszott mindenki; egy második Eldorado nyílt meg szemek előtt, melyben legmerészebb kívánalmaik sültgalamb képében röpködtek körül, melyek után csak kezüket kellett kinyújtani, hogy szájukba tömhessék. — Egy deákok- és polgárokból rögtön összeállított küldöttség fölrohant a szónokhoz, s a szó legszorosabb értelmében ölében hozta őt le a rivalgó nép közé. Boldog volt, a ki egy kézszorítást nyerhetett tőle, vagy csak öltönye szegélyét érintheté.

A magyar udvari kancelláriánál ugyanekkor tartották az utolsó ülést. A másodkancellár, Szögyényi László elnökölt, miután gróf Apponyi György ugyanaz nap reggelén adta be lemondását I.ajos főhercegnek, s erdélyi kollegájával Jósika Samuval, elillant hatalmas pártfogójuk nyomdokait követte. A veszedelem napjai elmúlván, föltűnt ugyan e dioszkurus-pár rövid időre ismét a láthatáron; de régi befolyását a császári udvar azon bizonyos töredékénél sem nyerheté többé vissza, melynek körében a márcziusi napok előtt mindig oly grata, Jósika pláne gratis-sima persona (németül „Schooszkind“) volt.

Az említett ülésben, melyben az udvari kancellária minden tagja, Wirkner és Pazziazin kívül, jelen volt, egyelőre abban állapodtak meg, hogy bevárják az események további fejlődését, s a teendőket addig a legsürgösb „folyó ügyek“ elintézésére szorítják. Szögyényit az udvar min-

den „instrukció“ nélkül hagyta, s ha a dolgok kedvezőbb fordulatot nem nyernek, a mihez akkor igen csekély kilátás volt, mehettünk, a hová tetszik. E boldogságom s annyi családapára nézve oly vigasztaló öntudattal bezártuk a bódét, s az utczákon reggeltől estig barangoló nép közé vegyültünk, melynek, ki tudta akkor, nem fogják-e rövid idő múlva sokan közülünk proletáriusi soraikat növelni?! A mi engem illetett, nem mondhatnám, hogy jövendőm miatt nagyon aggódtam volna, pedig csak oly kevéssé kecsegtető volt az is, mint a többi szubalternus társamé. Az első érzés, midőn bürómat elhagytam, melynek amúgy sem voltán soha különös barátja, rendkívüli édes volt. Az a gondolat, hogy időmmel ezentúl én fogok rendelkezni, s nem mások, fölöttem emelkedőleg hatott reám: új világ tárult föl előttem; a kényszer minden szabályát hátam mögött hagytam, s szörnyű büszke valók abban a szerencsében, hogy valahára magam ura vagyok. Nem törődtem az áldozatokkal, a mikbe ez az álmodott függetlenségem kerülhet; a jövendőnek bizonytalan képei inkább nyugtalan kíváncsisággal, mint aggodalommal tölték be keblemet; s elvégre mi bajosabb és szenvedhetlenebb érhetett volna engem azon éhetetlen filiszter-életnél, melyben eddig vegetálnom kellett!?

Oh, ez az átkos ellentét, mely természetemben rejlett, s annyi keserves szenvedésnek forrása lett! Midőn könnyelműségem nem engedett mindenre „nem“-et mondani, az ellentállás ingere nem engedte meg, hogy cselekedeteimet mások

mértéke szerint idomítsam. Ütöreim oly sebesen lüktettek, mintha az elmulasztottat utól kellene érniük, s eszem a legmerészebb ábrándvilágban tévelygett, ott keresvén tápot merész röptének, melyet a józan élet tőle megtagadott. Ritkán volt okom a sors ellen panaszkodni; nem mások, hanem magam gördítettem mindig a sziklákat utamba, melyek haladásomat gátolták; s mert az újat, mely után sóvárogtam, utóbb kényelmetlennek találtam, a régi-nek hatalmas erőt vettem rajtam, s azon stádiumba lökött, hol az elme, a megszokottság bilincseiből többé ki nem bontakozhatván, előbbi rugékonyságát tökéletesen elveszti.

Márczius 17-dikén temették el a szabadságért elvázott első áldozatokat. Koszorúkkal és virágokkal ékesített tizenöt koporsóban vitték ki őket a kórházból a schmelczy temetőbe. A polgári őrség kezdte meg a menetet; a koporsók után az egyetemi ifjúság következett, s ezt az új nemzetőrök végtelen sora követte. A nép, mely a kórház tág udvarán már órák előtt tömegesen gyűlt össze, utóbb oly roppant számmal csatlakozott a menethez, hogy midőn az első gyászcsoport a temető kapuján belépett, az utolsó serege még a glazikon mozgott. Oly hosszú út ez körülbelül, mint az, a mely a budapesti lánczhídtól a Ludoviczeumig vezet. Nagyszerű tüntetés volt ez, s intő lecke azoknak, a kik sem tanulni, sem felejteni nem tudnak. Megtette hatását, tapasztalásból szóllok, azon körökben is, a hová eddig a nép -nek panaszai nem hatottak,

s a hol ezzel nem kötöttek össze más fogalmat, mint a vak engedelmességet és — az adófizetést.

Én és családom e pompás temetést ablakainkból néztük, melyek a glaszira szolgáltak. Szeretett nőm egyik karján fiamat tartván, a másikat az enyémben fonván, komoly hangulatban tekintett le a hullámzó tömegre. Jóságos arcán bizonyos sötét sejtelem árnya vonult át, s könybelábadt égszín szemei kérdeni látszottak: „mikor viszik ki őt is oda, a hol e szabadsághősök nyugodni fognak?”

S életemnek e legkeservesebb pillanata nem váratott sokáig magára. Három év múlva (szintén márczius 17-dike volt) ott álltam sírhantjánál a schmelczi temetőben, s mély gyászba borult lelkemet megakartam melegíteni a nép imádságain, melyeket, úgy hívém, ma vértanúi sírján a szabadság istenéhez fog intézni. De nesztelen csend uralkodott körülöttem, a hegyeket szürke köd borítá, s a nap, mely tegnap még vérpirosán áldozott le a Lipóthegy hátri mögött, ma nem akart a láthatáron kisütni.

Sokáig idéztem a sírhantok közt, s még mindig nem jött senki azok közül, a kikkel ez emlékezetes napon találkozni reméltem. Végre megkérdeztem a temető őrt: „elmúlt-e már a szabadság ünnepe, vagy az éj homályában fogják-e azt megtartani?”

— Et was — dümmögött az öreg — mit der Freiheit ist's pfutsch, und bei der Nacht schlaft man.

S e válaszsza! be kellett érnem. Otthagytam a temetőt, s utamat a közeleső Schönbrunn felé irányzám. A „dicsőké“-n (Gloriette) emberhangokat hallok. Két fiatal ember, köpenybe burkolva hevert a kőlépcsőkön.

— Nézd, mond az egyik, a ködben úszó fővárosra mutatván, nézd azt a nagy Bábelt, az utczáin hemzsegő tarka néptömeggel, s a kövezetén végigdörgő úri és bérlett fogatok rajával? Épületei fölött a politikai halál gyászangyala lebeg, s kitörli a vonásokat, melyeket a nép emlékezete ennek szívébe s gyermekei sírkövére vésett.

Csöndesen vonultam el mellette, a kinek képéről leolvastam, hogy rég' elfelejté vagy restelli bevallani: hogy egypár év előtt ő is — hős volt.

Elmentem egy hercegi palota mellett. A kapuból tömérdek fogat robogott ki, melyen a vendégek a fényes tánczvizgalomból hazatértek. E bált a herceg az udvar tiszteletére adta. A pezsgő és burgundi patakkint ömlött: három év előtt a népnek vére még pirosabban folyt.

Egyik gyermekkori jó szokásomat, mely sohasem hagy a templom előtt elmenni, a nélkül hogy abba egy rövid miatyánkra be ne térjek, követve, beléptem a „szent István“-templomba. Egypár viaszkgyertya égett az egyik mellékoltárnál, melynél egy ősz pap valamelyik márcziusi hősért a megrendelt misét olvasta. Az oltár előtt egy nyolczvanéves aggastyán térdelt. A földnek baja látható nyomokat hagyott homlokán, s a élet gondjai mély barázdákat szántottak

beesett arczára. Nehéz sóhajjal említé egy ifjúnak nevét, a kinek úgy mint társainak nyughelyét egyszerű sírkő jelöli, melyre a szolgálai lelkek meg mindig nem merik az elesett vértanúk neveit vésetni. Az, a kiért az öreg imádkozott, egyetlen fia s öregségének támasza volt. — Egy másik oltárnál egy anya sírt három halványképű leányával. Még nem vetették le testükről a halál gyászszínét; arczvonásaikat bú és gond dúlta szét. Az anya férjét, a leányok apjukat vesztették el a szabadságharczban!

Szerettem volna több komoly és aggodalomteljes kérdést intézni a népek istenéhez, mielőtt a templomot elhagytam. E perczben azonban vad moraj, pohárkoczcshintás, s harsány énekszó ütötte meg fületem. A templomhoz közel eső vendéglőből jött, a hol a hosszú asztalok körül egy sereg fiatal ember ült; ettek, ittak, dorbézoltak, éltették a „deutsches Vaterland“-ot, arczon csípték a csinos pinczérnöket, kupletteket ordítottak a legújabb külvárosi „posse“-ból, s végre a kancsókat, poharakat és tálukat magukkal rántották az asztal alá, honnan rövid idő múlva az atyáskodó policzáj mindnyáját — hűs helyre vezette.

Így ülték meg az 1848-iki márczius 17-dikét három év után az osztrák fővárosban!

X.

A Bécsben járt magyarok üdvözlését nem sokára a bécsi tanuló ifjúság viszonzta Pozsonyban. A küldöttséget, élén Fischhof Adolffal, Szarvadi Frigyes köszöntötte; majd Wesselényi

Miklós a „zöldfa“-vendéglő erkélyéről gyújtó beszédet intézett hozzá; később a rendek fogadták, s Szentkirályi meleg és mélyen megindító szavakkal felelt az átnyújtott adreshoz, mely sok ezer példányban kinyomatva osztatott szét a városban. Másnap a fiatalság a minisztereknél tiszteletget; először Kossuthot ment üdvözölni, hol dr. Hammerschmidt Károly, a ki később Abdullah bey nevet öltött Törökországban, szónokolt; aztán Deákot, a kinél Fischhof beszélt, s végre Bathyanyi, a kit Herrmann orvosnövendék köszöntött föl. A válasz, melyet a fiatalság e három jeles férfiútól nyert, kifejezte a rokonszenvet a „miveltségben előhaladt német nemzet“ iránt, s azon biztosítást, hogy „az osztrák nép szabadságharcosai számíthatnak a magyarok támaszára.“ A küldöttség három napig időzött Pozsonyban, s mindenütt, akár egyenként, akár csoportosan jelent meg, meleg kitüntetésben részesült. A város legelőkelőbb hölgyei a bécsi egyetem számára nehéz selyemből készült háromszínű zászlót ajándékoztak, melynek nyelén harmincz úrnő neve volt ezüsttel beverve, a kik annak átadásával a magyar ifjak színét siettek megbízni. — — —

Ezalatt én és társaim mintegy három vagy négy hétig élveztük a függetlenség gyönyöreit. Legkevesebb ember tudja, milyen kincs ez? s ha tudja is, vagy anyagi körülményei vagy életállása nem engedik őt e kincsnek teljes birtokába jutni. Hivataloskodásom eddigi ideje alatt nem tartottam magamat másnak, mint egy szegény rabnak, a kit az ólombányákba küldtek dolgozni.

Azokat, a kik nálamnál alárendeltebb állásban voltak, azért, mert szüntelen a nagyok lábai körül mászkáltak, megvetni, a fölebbvalókat pedig, mert többnyire zsarnokok voltak, annál fölfuvalkodottabbak, minél alázatosabbak voltak fölfelé, utálni tanultam. Mondják, hogy a legmagasabb körökben csupa, kegy és nyájasság uralkodik, méz és édesség minden; magam tapasztalásából csak annyit tudok, hogy a főhercegelec akármelyikével könyebben beszélhettem, mint a kanczellária irattári igazgatójával. Az is bizonyos, hogy minél lejjebb szálltam, annál több nyerseséget s elbizottságot találtam. A törvény és a szokás gondoskodtak arról, hogy a hivatalt tisztelni kell, s ez íi középszerű lelkekre nézve elég volt, hogy hivatalos minőségüket a társaskörökbe is átvigyék. A n é p (s e nevezet alatt nem a legalsóbb osztályt értem csak) a csömörletig alázatos az iránt, a kit a hivatal nimbusza környez; de tökéletesen közönbös lesz irántad, mihelyest a magánéletbe húzódott vissza. Nem tudja fölfogni a függetlenség valódi becsét; azokat tiszteli (?) csak, a kik parancsolnak neki; reá nézve e szó: „szolgálni“, azonos a becsülettel. A rang és rendjelek által ki nem tüntetett csöndes foglalkozás a tudományokkal az ő nyelvén: „h e n y é l é s“; ha a munka és szorgalom eredményét nem látja, nem hisz abba; a foglalatosságot, melynek jutalmát nem veszi észre, hiábavaló időfecsérlésnek tartja. Azt kérdi, miért pazarolják az időt a csillagok járásának kiszámításával, mikor meg nem fogyhatja, mily hasznát veszi az emberiség e „bo-

lonság“-nak? A tudóst, a bölcset, a valódi szabadság és fölvilágosodás érdekében működő emberbarátot szintoly henyélőnek tartja, mint a kóbor cigányokat, midőn az „udvari“ lakájok, kapusok és ajtónállók előtt kalapját emeli, mert — hivalt viselnek.

S az ily nép aztán megérdemli, hogy oly országnak legyen lakója, a hol a helyett, hogy az osztályok kölcsönös közeledését előmozdítanák, valamint azt a korszellem követeli, a választófalakat még magasabbra emelik, mint valaha; s a hol nevetséges agyrémnék tartván azon demokratikus szagú tant, mely azon megkülönböztető jeleknek tulajdonít csak maradandó értéket, melyeket a természet szokott kiosztani, mely sem bárókat, sem „Ritter“-eket nem ismer: rőfönkint mérik a nagyságos és méltóságos címeket az országos büdget rovására, melyhez a „kanaille“-nak is megengedik filléreivel hozzájárulni azon gyönyörűséges élvezetért, melyet proletárius szemeinek a szalagos gomblyukak nyújtanak. —

A magyar minisztérium kinevezésével a régi hivatalos jáiromba tereltek ismét bennünket. Magyar külügyminiszter Bécsben herczeg Eszterházy Pál, államtitkár Pulszky Ferencz lett, a ki a minisztérium kiegészítésére felhozta magával Szontagh Pált és Henszelmann Imrét. Ráadásul még Wargha Istvánt is kinevezték ide titkárnak. Kossuthnak meghittje volt, s különös utasításokkal volt ellátva, melyek közé azonban alig tartozott az a kíméletlen, durva bánásmód, melyet e jó úr különösen a minisztérium alsóbb tisztviselői

ellen gyakorolt, s a mely fő oka volt annak, hogy sokan közülünk az új aerát nem találták oly kecsesgétének, mint a milyenek eleinte mutatkozott, s attól tartottak, hogy — csak rabságot cseréltek. A mi engem illetett, megmaradtam translátori (tolmácsi) minőségemben. Előmozdításomról szó sem volt; mert hát ürügyet találtak mellőztetésemre abban, hogy nem akartam Pesten családommal együtt hazafiságból éhen meghalni, a mi bizonyosan megtörténik, ha azon szerződés alól, melyet az „Életképek“ további folytatására nézve 1846-ban az ellenzék legkiválóbb férfiai velem kötöttek, de az akkori körülmények közt, kormányellenes értelménél fogva semmiféle bíróság előtt nem érvényesíthetem volna, Kossúth és Teleki László engem önként föl nem oldanak, s többi aláíró társai nevében is meg nem egyeznek abban, hogy az Apponyi-kormánytól rámtukmált bécsi állomást, a mely jelentéktelenségénél fogva sem engem, sem a pártot melyhez tartozni szerencsém volt, nem kompromittálhatta., habozás nélkül elfoglaltam.*) — Pulszky, a ki az említett szerződés egyik aláírója volt, s annak felbontásába (tán takarékosági szempontból is) hasonlóképp' beleegyezett, nem fogadott oly nyájasan, mint régi elvbarátom s dolgozótársamtól vártam. Szememre vetette az aposztasziá-t, mely igazolatlan ráfogás volt, s szerencsének mondá reám nézve, ha meghagynak annak, a mi voltam: ugyanazon alárendelt állásban,

s ugyanazon csekély fizetéssel. Ehhez járult még néhány nap múlva Heckenast levele Pestről, melyben az „Életképek“ szerződését a változott sajtóviszonyok miatt fölmondá, a mi által évi hatszáz forinttól az ő, s még hatszáz forinttól Jókai részéről, a ki azokat évi tiszteletdíjul kötötte le nekem, egyszerre elestem. Képzeltetni, hogy e viszontagságos körülmények nem igen bátorítólag hatottak kedélyemre, s méltó aggodalommal töltöttek el engem a magam és családom jövődjére iránt. Igaz, hogy később mind Kossuth, mind Pulszky, a ki nem sokára háttérbe szorította a gyöngetehetségű s tehetetlen akarató külügyminisztert, ennek csak ti „figuráns“-i szerepet hagyván, teljhatalommal átvette a minisztérium vezetését, érzékeny veszteségemet némileg azzal pótolták, hogy az első a „Kossuth hírlapja“ bécsi levelezőjének választott havifizetés mellett, a másik meg a hajdani kancellária, most már a külügyminisztérium épületében egy több szobából álló csinos és kényelmes lakást rendelt számomra; de e „beneficiumok“-ért utóbb busásan meglakoltam, s azoknak árát nagyon is drágán megfizettem, a mire egyébiránt még vissza fogok térni.

Gondjaim nagyobb részétől ilyképpen megszabadulván, derültebb szint kezdett öltetni minden körülöttem. Hivataloskodásom sem terhes, sem kellemetlen nem volt. Folytonos érintkezésem Pulszkyval, s Szontagh és Henszelmann szellemű társasága elfelejteté velem azt a jelentékeny szerepet, melyet az egymást sebesen követő világesemények rohamában játszottam.

Sem állásom-, sem tehetségemnél fogva nem lévén valami nagyobb politikai szereplésre hivatva, máig sem foghatom meg, mint jutottam a fekete-sárgák táborában azon akkoriban életveszedelemmel járó hírhez, hogy a forradalmi mozgalmaknak Bécsben nemcsak részese, hanem egyik előidézője is voltam? Már e váddal ártatlanabbat alig sújthattak volna, mint engem! Különös buzgósággal terjesztette pedig e hirt bizonyos Domokos László ur, a ki Biharból, hol főbírói hivatalt viselt, kegyetlenségei miatt, melyekhez a többi közt az is tartozott, hogy egy rabnak huszonöt botot veretett a hasára, megugrasztatván, Bécsbe jött „spitzli“-nek — királyi tanácsosi czimmel. A „Hof“-on lakott ama lerombolt út-és hatemeletes házak egyikében, a melyek helyén most a hitelintézet pompás épülete emelkedik. Lakása két nyomorult szobából állott a legfelsőbb emeletben; az a zug, a hol hált, a lépcsőkre nyílt, s innen, valahányszor valakit fölbotorkálni hallott, azonnal a „Gott erhalte“-t kezdte hangoosan dúdolni, azt akarván ez által kijelenteni, hogy a „jó érzelmű“ állampolgár mindig ébren van, s minden perczben kész a felséges uralkodóháért — énekelni. Reám és Henszelmannra különös pikkje volt, s ha a vésznapokban tőle függött volna, aligha járnánk most mindketten az élők közt. Szerencse, hogy ama körökben, a hol akkor az emberek fejével csak úgy játszottak, mint a billárdgolyókkal, nem sokat adtak e hiábavaló ember boszúvágytól telt föladásaira, úgy hogy ezek az előszobákból ritkán hatoltak beljebb.

A figyelmet azonban mégis reánk vonták, a mely később igen viszontagságos lett, s nekünk s mieinknek igen sok kellemetlen napot szerzett.

Az említett pikknek oka egy meggondolatlan tréfa volt, melyet magunknak e bélyegzett egyénnel megengedtünk. Úgy junius felé volt azon évben, hogy Domokos ur érezni kezdé, miszerint a spiczlikre nézve nem igen jó levegő jár Bécsben, s besompolyogván a magyar minisztériumba, Pulszkytól útlevelet kért Biharmegyébe, hová, míg a fergeteg elmúlt, visszavonulni akart. Pulszky őt Warghához utasítá, a ki az útlevéllel egy pecsétes levelet adott át neki a nevezett megye akkori főispánjához, a melyben Domokos uramról úgy nyilatkozott, hogy már sokkal becsületesebb embereket akasztottak föl nálánál, s nem ártana, ha a levél átadóival is így cselekednének. Persze, hogy ennek spiczli létére jó orra volt, s miután megszagolta a levél tartalmát, tanácsosabbnak tartotta, inkább Badenban, a jó-érműek ezen hirhedt fészkében, mint hazájában keresni menhelyet. Wargha mindenesetre túlajtotta a tréfát, mert akkoriban azt könnyen félreérthették volna, s Domokos uramat csakugyan fölmagasztalják. Magunk is attól tartottunk, hogy ilyesmi történt vele, midőn hónapokig mitsem hallottunk felőle. — Azonban eljött a november; Windischgrätz seregei betörték a fővárosba, a „jóérműek“ kimásztak ismét odújokból, a spiczlik szájkosár nélkül futkoshattak az utcákon s — Domokos úr is fölbukott a láthatáron; ült a Daum kávéház egyik szögletében, pislogó szemeit

a be- és kimenőkön jártatván, s, mint a farkas a szentírásban, keresvén, a kit felfaljon. S itt találtuk őt én és Henszelmann barátom, midőn egy szép reggel, a mikor még Windischgrätz nem kezdte meg a hóhérkodást, benyitottunk a Dalimba, mely néhány nap előtt még a szabadelvűek gyűlhelye volt, most pedig a „par excellence“ sárgafeketék tanyája lett. Alig pillantottuk meg a drága szökevényt, midőn oda siettünk hozzá, s Henszelmann tettetett csudálkozással kérdé. Hát Herr von Domokos nem akasztották föl magát odahaza?“ Még most is látom azt a mérges pillantatot, melyet a megszólított e szavakra savószürke szeméből ránklövelt. „Várjatok csak — dümmögött dühtől elfojtott hangon — meglássuk, kit akasztanak föl előbb, engem-e vagy titeket?“ s fölrúgván a széket maga alól kirohant az ajtón, melynek küszöbén még egyszer megfordult, s fenyegetőleg mutatta vaskos ökleit.

S ez idéetlen tréfáért keservesen meglakoltunk, s nemsokára érzékenyen tapasztaltuk: hogy — ha ingereltetik — még a fogatlan eb is tud marni.

XI.

Az az úgynevezett „kollegiálitás,“ mely 1848 előtt, s még azután is az egyrangú és állású hivatalnokok közt létezett, nagyban különbözött attól, a melyet egyéb testületeknél tapasztalni lehetett. Úgy tekintették magokat, mint egy keleti „karavann,“ mely, különválva a hozzá nem tartozó utazóktól, egy sátor alatt hál. Dúlt légyen is köztük a békétlenség, irigység, pletyka

és rágalom ördöge: külsejükre nézve mégis nyugodtak- és megelégedetteknek látszottak. A barátság zászlaját tüzték ki mindenütt, s minden harmadik szavuk e mézes megszólításból állott: „Kedves kolléga uram!“ E testületet oly házassághoz lehetett némileg hasonlítani, a hol kívülről a szerelem világa süt, belülről meg- harcz és háború uralkodik. Tagjait könnyen megismerni lehetett azon sajátos vonzerőről, melynél fogva oly hamar megtalálták egymást az „aktá“-k és „fasczikulus“-ok poros világában, a hol egészen elemükben voltak, s a melyen kívül oly kényelmetlenül érezték magokat, mint a szárazra potytyant csuka. Madártávlatból tekintve úgy tetszett, hogy a legszebb harmóniában élnek együtt, s úgyis volt, — de csak akkor, ha őket megbántotta vagy fölingerelte valaki, a mikor aztán magán zivódásaikat felejtve rögtön „klubb“-á alakultak, melynek föladata a „közös ellenség“ megsemmisítésére irányult. Különben pedig szívük emléktáblájára legelő drága énjüket írták, s ennek érdekében tán készek lettek volna még az ördögnek is fát szállítani a pokolba tulajdon testvérük megsütésére, ha abból valami hasznot remélhettek. — —

Ily különös színben tűnhetett föl e speciális faj gróf Batthyány Lajos előtt is, midőn annak alsóbb fokú tagjait, a kik a miniszter-elnöknél Becsben léte alkalmával tisztelegni akartak, oly fanyar módon fogadta, a milyenhez eddig a bürokratikus világban szokva nem voltak. Miután ugyanis e jó urak „Frankfurt városában, a hol

a gróf szállva volt, mintegy másfélórai várakozás után, a folyosóról annak szobáiba léptek, ő excellenciája hálóköntösben, s a tisztelgőknek hátatfordítva állott Zsedényivel az ablaknál, a honnan amúgy félvállról kérdezte őket, hogy „mit akarnak?“ Alig kezdte azonban a csoport szónoka, Hanisch Ferencz segédhivatali tiszt (később „királyi tanácsos“i czímmel nyugalmazott, azóta meghalt irodaigazgató) tolmácsolni hódoló érzelmeiket — német nyelven, mely a magyar udvari kancelláriának, a hol az illetők azelőtt szolgáltak, hivatalos nyelve volt, midőn a gróf hirtelen fordulattal a szónok felé ment, s ennek frakkjára mutatván ingerülten kérdé: „ez-e a gálaruha?“ Az ily váratlan módon félbenszakasztott „orátor“ nem talált hevenyében más mentséget, mint hogy Bécsben eddig valamennyi hivatalnok ily öltönyben szokott tisztelni, s hogy a jelenvalók csekély fizetése nem engedi, hogy oly drága ruhát csináltassanak maguknak, mint a magyar. A gróf félvállról hallgatván a mentséget, melynél a semmi aligha jobb nem lett volna, ismét az ablak felé fordult, s a deputációnak könnyű kézlegyintéssel értésére adta: hogy mehet! — Nem is kereste ez sokáig az ajtót, melyen egymás után kiosontak, lefőzött arcukon azon alázatos kérdést kockáztatván: mily neméhez a „gálaruha“-nak tartozik a gróf úr „Schlafrock“-ja, melyben egy hivatalos testület tisztelgését fogadni méltóztatott?

Igaz, hogy Zsedényi azonnal utánnuk ment a távozóknak, s a miniszterelnök „rész kedvé“-t

azzal a sok kellemetlenséggel igyekezett kimenteni, melyet neki a bécsi német minisztérium fe-jessége, meg az első rémültébből újra felocsúdni kezdő „kamarilla“ okoz; a mi azonban ő exczel-lenciáját nem fogja viszsztatartóztatni, hogy a szu-balternus személyzet jövendőjéről „atyailag“ gon-doskodják. — De az udvari tanácsos úr alig ismerte e tisztes testületnek, mely rövid idő előtt még az ő és néhány kollégája kommandója alatt állott, gyöngé oldalát, midőn föltette róla, hogy a kilá-tásba helyzeti jobb jövendő banális frázisával meg lesz nyugtatva, főleg mikor ehhez — úti exemplum docuit — még azt a kedves mézesmad-zagot sem használták. E jó urak nem felejték még el azon nem rég' múlt dicsőséges időt, hol e parányi előszó „udvari“ még a kályhafűtőt is bizonyos nimbuszsal környezé, s a körön kívü-likre oly varázshatást gyakorolt, hogy a magyar-ember, ha ügyesbajos dolgai őt Bécsbe szólíták, már az udvari kancellária kapuja előtt lekapta süvegét, s még a feketesárga zubbonyba öltöz-tetett kapust is nagyságolta, nehogy a köteles respektust e mindenható „dikaszterium“ (Hof-stelle) legkissebb tagja iránt is megsértse. — Igen elevenen emlékeztek még, mint csúsztakmászta-k annak hajlékaiban sokan azon nagyszájú vidéki zsarnokok közül, a kik otthon és a megyegyüle-seken szüntelen a szabadságot és függetlenséget hangoztatták, s orrukat oly magosán tolták a le-vegőbe, mintha folyvást füstöt szagolnának, o d a - f ő n n pedig (a kancelláriában) egy kis címecske-vagy udvari állomásért valóságos búcsút jártak

egyik büróból a másikba, csupa édesség és alázatosság voltak, és csak egy magyar istenre, s ennek prófétájára: az udvari kancellárra esküdtek!

Mindez még igen friss emlékezetükben lévén, nem volt csuda, hogy a fogadtatást kissé — szokatlanul találták. Viszszatetszett nekik, hogy azt a bánásmódot, melyet ők, midőn még a „Verdère Schenkenstrasse“-ban a sok „füst“-tel dolgozó magyar államgépnek kerékszegei voltak, azok ellen gyakoroltak, a kiket a szükség vagy a hiúság odúikba vezetett, most ők is kénytelenek túrni, s ez által oly zérussá törpültek, a milyenek ők azelőtt a többi halandót képzeltek, ha legalább is „udvari akczeszszták“ nem voltak.

A megsértett hiúságnak — mert önérzettel szolgálélek nem bírnak — e pórul járt tisztelgés bő anyagot nyújtott az elégedetlenségre. Nem volna hihető, ha szemünk előtt s bőrünk rovására nem történik, mily elkeseredéssel volt a földre terelt bürokratia szaturálva a magyar uralom ellen, s mily sokan foglalták hívei közül mindennapi imádságukba Metternich és Sedniczky neveit, midőn a becsületes hazafi örömhimnuszt énekelt az abszolutizmus sírja fölött. Fájdalmasan tapasztaltam, mit lehet elkövetni mindent a „loyalitás“ színe alatt, hogy tér nyíljon a személyes gyűlölségnek! A „Domokos“-ok oly szaporán nőttek mint a gombák, az ellenségeskedés nyílt homlokot mutatott, s minden egyéb érdek, a boszszúálláson kívül, háttérbe szorult. Támadtak az új minisztériumhoz szegődött régi

hivatalnokok közt többen, a kik az előfordult hivatalos viszályokat, melyek onnan eredtek, hogy azok, a kiknek kormányozni, s azok, a kiknek engedelmeskedni kellett, nem voltak mindig tisztában azon határok fölött, melyek közt szükség volt maradniok, ha az együttlétet tűrhetőnek akarta k egymásnak tenni — elkeserítő ürügyül használták azon zászló elhagyására, a mely jölétet és becsületet szerzett nekik, s átszökvén az ellenség táborába oly szerepet játszottak, mely sokkal inkább lealázta őket, mint azok a csekély bántalmak, melyeket csak megtört gögjük láttott velök óriási nagyoknak!

XII.

Van oly barátság, mely nem sokkal több az ismeretségnél, s néha még ennél is kevesebb, miután sokan barátoknak címezik egymást, s jóformán a nevét sem tudja egyik a másiknak. A mit a nyilvános életben barátság gyanánt árulnak, az nem egyéb mint az érdek és haszonlesés barátsága. Az élet és a körülmények szigora vajmi hamar elfelejteti azt a nemes érzést, melyet a fáradt vagy életunt kebel nem tud többé megőrizni. Ifjúsági rajongás volt, mely elrepül, mint a meleg nyári szellő, ha az élet őszébe lépünk. Az érettebb korú férfit, a kit hivatala vagy egyéb foglalatossága elfásít, ritkán kötik eleven emlékek ifjúsági társához. A barátság is a szerelem sorsát osztja: hideg okoskodás foglalja el az érzelem helyét, s mielőtt a szív megkérdeztetnék, már a fej válaszol, a rideg számoló

ész, mely a lélek hajlamaival mitsem törődik. A világnak barátsága nem szokott egyszersmind a szívéké is lenni: „csak a gyarlóságok szövetkezése az,“ vagy „egyesülés a mulatságra,“ mint Addison mondja.

Így tekintetem én is azt az úgynevezett barátságot, melyhez Becsben kénytelen jutottam, s melyet egészen érdeme szerint méltányoltam, midőn mindenivel tűrhető, de bizalmas lábon senkivel sem álltam. S csak akkor, midőn a kancellária föloszlatása után szabadabb és elevenebb elemekkel ereszték föl a hivatalos maradékot, akadtam azok közt egy pár régi jó baráttra, a kiknek társaságában az akkori komoly időkben is sok víg és kedélyes órát töltöttem, a melyekre még most is szívesen visszaemlékezem. E jó barátim Szontagh Pál és Henszelmann Imre voltak. Egyenlő nézetek és elvek kötöttek bennünket össze; s mert az akkori mozgalmas időkben oly fontos szerepet nem játszottunk, hogy egyesülésünk a kölcsönös érdekek támogatására szükséges lett volna, barátságunk őszinte és önzéstelen volt, mint minden érzelem dolga, a nélkül azonban, hogy idővel meglazult vagy változást szenvedett volna, a minek különben minden érzelem alárendelve szokott lenni.

Üres óráinkat többnyire együtt töltöttük. Kirándultunk a gyönyörű vidékbe, vagy bejártuk a bel- és külvárosokat, a hol mindennap elég látni- és hallanivalót találtunk. Ott voltunk majdnem minden macskazenénél, melyet a nép e vagy ama jelzett egyéniség tiszteletére improvizált, s

gyakran nagyobb kihágásokkal is ünnepezt. így történt ez például Figueimont miniszternél is, a kinek lakásába egy sereg proletárius betörvén, a háziúr hon nem létében a tükrökön és bútorokon töltötte ki boszúját, s tán még több garázdaságot is követ el, ha a deákok nem interveniálnak ama tétlen policzáj helyett, a melynek bátorsága, úgy mint valamennyi nagy és apró zsarnoké e mozgalmas időkben, tökéletesen csizmaszárába szállt. Különben nem egy „bukott nagyság“-gal találkoztunk e mulatságos „szcrenád“-oknál, a kinek képeről az éji homályban is világosan le lehetett olvasni, mily szívesen venné e kitüntetést, ha ezt a dolgok rendes rendetlensége ismétli beálltával loyális érdemei fölszámításába betudhatná. Arról azonban, hogy okult-e volna ő méltósága vagy exczellenciája ez esetben a — mások kárán? méltán kételkedni lehet. —

Egy délután a belváros egyik nagyobb piacán, a „Hof“-on, a hol Henszelmann barátom már a jövődő „Bécsmegye“ díszes vármegyeházát szerette volna látni, szokatlan néptolongás kelté föl figyelmünket. Közelebb menve, furcsa látvány kínálkozott szemeinknek. Egypár utczaí siheder rozzant, nyikorgó kerekű talyigán egy közép nagyságú tyúk ketreczet vont maga után, a melyben egész testén remegve és összezugorodva egy rútképű róthajú ember ült. — „Á Spiczal, á Spiczal!“ ordított ezer torok körülötte, s ugyanannyi dorong és furkósbót tánczolt szabálytalan taktusban a ketrecz oldaldeszkaín.

Valahányszor az abban guggoló ficzkó el akarta képét takarni vagy fordítani a tömeg kíváncsi szemei előtt, e szándokát a ketreczbe benyúló kezek, vagy ha azok el nem érhatték, a botok és fűrkők nem éppen a leggyöngébb módon azonnal megghiúsíták. Úgy hallottuk egy ismerősünktől, a kivel a tömegben találkoztunk, hogy e jó madarat valahol a Rossauban csípték el, s most az „aulá“-ra akarják szállítani a deákok tribunálja elé, melynek ítéletét a nép mindig pontosan végrehajtani szokta. Az efféle „expedíciók“ — habár nem ily drasztikus módon történtek is mindig — akkoriban napirenden voltak, s az októberi napokban magam is jelen voltam a mi egy napi kamarilla-miniszterünk, Récei báró vallatásánál az „aulá“-n, hová őt a nemzetőrök kísértették be a wieden „lineá“-tól, melyen éppen bérkocsin akart a „kedves bán“-hoz kiszökni. De erről később!

A ketrecz körül egy magas, szőke fiatal ember forgott, a ki a fogolynak „salva gvardiá“-ját látszott képezni, mert azt nem egyszer óvta meg a tetteges bántalmaktól. S a ki e felbőszült tömeget látta, mely, mint bizonyos állatok, ha vért látnak, mindig dühösebb lett s mind ingerültebben nyomult áldozata közelébe, meggyőződhetett, mily nehéz volt a közvetítő szerepét játszani! Azonban itt is bebizonyult, a mit a történet számos példákkal illusztrál, hogy a legakaratosabb nép is leveti vad erélyét, mihelyest erősebb kézre talál, a mely őt vezetni kész. A legkritikusabb perczen, midőn a tolongás a ketrecz körül már a fogolynak életveszedelmével járt, a fiatal ember

két proletarius hátára fölkapaszzkodván, stentori hangon kiáltott le a féktelen tömegre: „Ez az ember az én oltalmam alatt áll; a ki tehát őt bántani meri, annak velem lesz dolga. Kihallgatlanul senkit sem szabad elítélni; ha bűnös, lakolni fog; erről jót állok nektek; és ti tudjátok, hogy a mit ígérek, azt meg is tartom!”

E teljes erélylyel s kigyuladt arczczal ledörögött szavak nem téveszték el hatásukat. „Giskra v i v a t hoch!” hangzók ezer torokból. A kedélyek csillapultabbak lettek, s a beketreczezett, a kinek homlokára ökölnyi nagyságú verejték-cseppeket sajtolt a halálos félelem, szabadabban lélezett. Nyugodtabban tűrte kritikus helyzetét, a melyet szégyenítőnek spiczli létére aligha talált, s háladatosságból a „salvus conductus“-ért konfiskált pofáját gyakrabban mutogatta a tömeg vad mulatságára. A menet több tragikomikus intermezzok után valahára elért az aulához, melynek kapuja e jó madárnak s közvetlen kíséretének befogadására megnyílván, a komédiának első fele egyelőre véget ért. Hogy mi történt a tüzes népszónok védenczével odabent? nem tudom; hihetőleg vártak, míg az első roham elmúlik, s aztán azt tanácsolták neki, hogy „ila berek, nád a kert,” a sógor pedig e jó tanácsot követve, rést keresett Windischgratz táborába, s jelenleg tán biztos nyugalomban költi el valahol a közösbüdget rovására ideiglenes penzióját. — Ez alkalommal láttam tehát először G i s k r á t, a ki a magyarokat később arról akarta kapacizálni, hogy a „deutsche Cultur“ már ezer év előtt vi-

rágzott, miután Varus, híres hadjárata alkalmával, már a német vasúti mappákat használta. Rokonszenves alakja s bátor föllépte, ha csodálattal nem is, de bizonyos nemével azon önkénytelen tiszteletnek töltött el bennünket, a melyet mindenki iránt érezni szoktunk, a kit esze vagy tehetségei által a „profanus vulgus“ közt feltűnni látunk. Ki gondolta volna, hogy e furfangos útczai kaland évek múlva főoka lesz annak, hogy Giskrát a bécsi ügyvédi állomások betöltésénél mellőzték, s hogy ennek a következménye aztán a — „miniszter-fauteuil“ lett.

Elmondom híven, a hogy' történt.

Mintegy tiz évvel ezután egy reám nézve igen kellemetlen családi ügy elintézése végett, Ghyczey Samu és Ráth György barátim tanácsára, dr. Giskrához fordultam, a ki akkoriban a főváros legnevesebb ügyvédjének, dr. Mühlfeldnek első koncziense volt. Ez a dr. Mühlfeld különben rémítő dühös czenralista és magyarfaló volt. Ila tőle függött volna, most már vagy mind németek volnánk, vagy visszalódultunk volna - Ázsiába: tertium non datur. A hol csak lehetett, kitünteté ellenszenvét irántunk, s megragadott minden alkalmat magyarelles deinostrációkra. Így mikor az erdélyi szászok, a kiket Schmerling mézes szavainak s még valaminek sikerült a „Reichsrath“-ba terelni, Bécsbe érkeztek, ezek tiszteletére nagyszerű lakomát rendezett, melynél a magyarokat rendre a — pezsgőüvegekbe fojtották. Azt is beszéltek a doktor úrról, hogy egyszer egypár tolnamegyei svábot, a kik

úrbéri peres ügyekben ide föltévedtek, „sympathie-meeting“-re hitt meg a hitzingi „Újvilág“-ba, s ebéd fölött hosszú beszédben, mert beszélni sokat tudott, élénk sajnálatát fejezte ki vérei előtt, hogy „idegen zsarnokaik“-at, t. i. a magyar földesurakat, nem lehet úgy megenni, mint a rántott csirkét tojásos salátával.

Különben nekem Giskával, s nem princípálisával volt dolgom, s ha visszatetszett is ennek bürójába bekopogtatni, kénytelen voltam mégis azt tenni, miután, mint a példabeszéd mondja: „a szükség törvényt ront,“ s akkoriban még lámpával sem lehetett volna egész Becsben valamirevaló ügyvédet találni, a ki Mühlfeld uramnak magyarfaló ellenszenvét, melyet fölülről külön kegyosztások s kitüntetések által kegyesen szítottak, nem osztotta volna. De azért, hál’ isten, még mindig nem ettek meg bennünket!

Giskra, megvallom, nem rossz benyomást tett reám. Csinos külseje, szellemes arca, s nyájas modora bizalmamat azonnal megnyeré, s biztosítást nyújtott ügyem kedvező kimenetele felől. S ügyis lett. Dolgaim Giskra erélyes és buzgó közbenjárása folytán néhány hét múlva rendbejöttek, s nagy tehertől szabadult meg nem anynyira erszényem, mint lelkem. A tiszteletdíjat ügyvédem azon kijelentéssel utasítá vissza, hogy azt ily csekély fáradságért el nem fogadhatja; mindazonáltal ezt oly nagy szívességgel viszonzhatnám mégis, melyért nem én, hanem ő lenne a legnagyobb hálaára lekötelezve. S miután arra késznek nyilatkoztam, elmondá: miszerint ő e na-

pókban egy Bécsben megürült önálló ügyvédi állomásért folyamodott; az ügyvédi kamara s az országos törvényszék kedvezőleg is nyilatkoztak mellette; kevésbé jól a főtörvényszék, melynek elnöke Schmerling, Giskrának egykori frankfurti kollegája, őt egyébiránt bizonyossá tette, miszerint különvéleményében (votum separatum) folyamodó barát-jának érdemeit annyira kiemelte, hogy a kérdéses állomást okvetlenül el kell nyernie, ha csak, mint keserű iróniával megjegyze, odafenn az ő szavára hallgatnak, s vótumát, mint ezt már több ízben tették, nem dobják az asztal alá; továbbá hogy a kérdéses ügy jelenleg az igazságügyi minisztériumnál van végeldöntés végett, s én azt „egypár jó szóval“ Nádasdy miniszternél, a kinek mint hallá, még azon időből, midőn az úrbéri legfőbb törvényszéknél elnöki titkára voltam, különös kegyében állok, sikeresen előmozdíthatnám.

Persze sem Giskra, sem a többiek nem tudták, hogy ez a „különös kegy“ csak abból állott, hogy hivatalos teendőim kívül ő exczellenciája még magán levelezései vezetésével is megbízott, s gyakran meghitt jólterített asztalához: a mi kedves kollégáim előtt, a kiknek ritkán jutott a szerencse, hogy szájukat a miniszter asztalkendőjével megtörölhessék, hihetőleg igen különös kegynek tetszhetett.

Nem is tartám szükségesnek erről Giskrát bővebben fölvilágosítani, mert még balul magyarázhatta volna szerénykedésemet, én meg nem akartam hálátlannak látszani. Egy szép reggel

tehát elballagtunk mind a ketten az igazságügyi minisztériumba, mely a volt erdélyi kancellária épületében ütötte föl sátorát, s míg itt Giskra a kapu alatt várakozott küldetésem eredményére, én a miniszter szobáiba nyitottam be.

A gróf szokása szerint azt kérdezte: „mi újság?“ mire én rendesen azt feleltem: „semmi!“ s aztán áttértünk közönségesen a napirendre. Ez alkalommal azonban hosszabb mondókára késztültem, s mivel tudtam, hogy az a bizonyos családi ügy a minisztert is érdekli, mert nem egyszer köté már szívemre annak elintézését, elmondám neki, hogy ez valahára sikerült, s hogy ezt csupán Giskrának köszönhetem, a ki ez ügyben oly ritka buzgalmat fejtett ki, mintha a magáé lett volna, s még tiszteletdíjat sem fogadott el, a mi által engem nem kis zavarba hozott, mert lehetetlenné tette neki hálámat kifejezhetni. S azután minden teketória nélkül a közel kilátásba helyzeti ügyvédi kinevezésekre térvén, megkértem ő exczellenciáját, engedné meg hálám fejében kegyes figyelmét ez állomások betöltésénél Giskára fordítani.

— No már abból semmitem lesz, mein Lieber! vágott szavamba a gróf. Az ily veszedelmes emberek örüljenek, ha szabadon sétálhatnak, s nem ültetjük őket a hűsre. Még csak az kellene, hogy államfelforgatási merényletükért őket megjutalmazzuk. Warum nicht gar!

Persze hogy az akkori időben bizonyos körök minden embert, a ki szabadabb eszméknek hódolt, államfölforgatónak tartottak. Ennek

tartották. Ennek tartották Giskrát is; de azért nem tágitottam, s ha meg is voltam győződve, hogy hiába teszem, adott szavamat mindenesetre be akartam váltani.

— Az ügyvédi kamara, meg az országos törvényszék nem látszanak őt oly veszedelmes embernek tartani, kegyelmes uram; bátorkodtam megjegyezni: különben nem ajánlották volna őt oly melegen exczellenciád kegyébe.

— De annál határozottabban tiltakozik a fő-törvényszék ellene, mondá a miniszter. S ennek véleményére mindig többet adok, mint az alsóbb hatóságokéra, melyek közelebb érintkezésüknél fogva a felekkel nem lehetnek oly elfogulatlanok, mint amaz.

Nem tartozott hozzám e vizsás bürokratikus nézetet megczáfolni, különben nyomban nevezhettem volna ő exczellenciájának egy legfőbb törvényszéket, melynek néhány bírása csak oly megközelíthető volt, mint akármelyik falusi esküdt. Egyébiránt eszembe jutottak Schmerling szavai Giskrához, s nem tartám fölöslegesnek ez utóbbinak védelmére megérinteni, miszerint a miniszter úr „ismert igazságszere téténél fogva“ (obligat frázis), meg fogja engedni, hogy „kivételes esetek“ is léteznek, s hogy a szóbanforgónál latba vetendi a fő-törvényszéki elnök különvéleményét is, mely a folyamodó részére nyilatkozik.

— Wirklich? kérdezte Nádasdy, s ajkait sajátságos mosoly környezé; — ki mondta ezt önnek?

— Giskra maga, kegyelmes uram, a ki ezt Schmerling tulajdon szájából hallotta; válaszolók, s ő exczellenciájára egy „kis pressio“-t gyakorolhatni híván, elmondtam szóról-szóra, mikép' nyilatkozott ez ügyben a főtörvényszéki elnök úr, a kinek elfogulatlanságát, bátorkodtam ismét megjegyezni, a miniszter úr bizonyosan nem fogja kétségbe vonni.

A gróf rám meresztő szemeit, mint oly vakmerő halandóra, a ki őt megréfélni bátorkodik. Méltósága érzetében azonban ezt csakhamar lehetetlennek tartván, a csöngetyű után nyúlt, s titkára által behozatá a legújabb ügyvédi „stallum“-ok betöltésére vonatkozó iratokat, a melyek egyik csomójából kivett egy okmányt, s oda nyújtá, hogy olvassam el.

S kezdtem olvasni. Ha azt mondom, hogy a sorok szemeim előtt tánczoltak, e banális frázissal igen halványan tudnám csak azt az állapotot kifejezni, mely engem az olvasás közt meglepett. Ez az ügynevezett „votum separatum“ (riskrúnák múltját és jelenét oly fekete színben tüntető föl, hogy a szegény „doktor“-on, mint mondani szokják, egyetlen jó folt sem maradt. Főlemlítve volt abban a 48-iki tüntetés is azzal a különbséggel, hogy Giskrának itt nem a békítő, hanem a bujtogató szerepe tulajdoníttatott, a ki a bekalitkázott spiczli mutogatásával a kedélyeket csak föltüzelni s kihágásokra ingerelni akarta. Többiben pedig (übrigens aber) Schmerling úr, a főtörvényszék véleményéhez tökéletesen hozzájárulván, erélyesen tiltakozott oly egyén-

nek fölvétele ellen a bécsi ügyvédek sorába, a ki valamint e „tisztos“ kart, úgy azokat is kompromittálhatná, a kik őt ez állomásra ajánlották.

Ez volt az a „vótum“, a melyet Schmerling úr az asztal alá dobástól féltett azon rokonszenv miatt, a melyet abban egykori „kedves kollegá“-ja, s jó barátja iránt kifejezni méltóztatott!!

Ma sem tudom, minő képpel hagytam el a miniszter úr büróját? Alig értem le a lépcsőkön, már mindent elmondtam az ott' várakozó Ci-iskrának, s ha é n előbb szememimnek, úgy e z most füleinek nem hitt. Még egyszer el kellett neki mondanom; a mire aztán oly dühbe jött, hogy azonnal Schmerlingre akart törni s őt kérdőre vonni. Csak nagy bajjal tudtam őt visszatarthatni: magának mitsem használt, engem pedig Nádasdynál kompromittált volna. Később még sem hallgatott, s én nem vehettem a miniszternek rász néven, hogy bizalmát a „hivatalos titok“ elárulása miatt tőlem megvonta. Magam is úgy cselekedném, ha e miniszterolcsó világban valahogy engem is megkínálnának egy faczér miniszteri tárczával.

Másnap elmentem Giskrával barátomhoz, Beke Kálmánhoz, a későbbi magyar alkanczellárhoz, a ki akkoriban igazságügyi miniszteri tanácsos s Nádasdynak „jobb keze“ volt. Nem kellett neki újra elmondanom, a mit úgyis tudott. Véleménye szerint e dolgon B é c s r e nézve már nem lehetett segíteni; miután azonban ugyan-

akkor Br ü n n b e n is megürült egy ügyvédi álmomás, azt tanácsolta Giskrának, folyamodjék ezért a minisztériumnál, a mely esetben ő (t. i. Beke) támogatni fogja kérelmét. Ez által, mondá, a „doktor“ úr valahára megszabadulhatna az itteni alkalmatlan rendőri fölvyígyázat alól, s geniálitása a kitünőbb vidéki tehetségek szükében sokkal halasabb tért fog a működésre Brünnben találni, mint a fővárosban, a hol a kormány alsóbb organumainak néha túlvitt buzgósága miatt abban minduntalan gátolva lehet. „En legalább, jegyzé meg Beke, meg vagyok győződve, hogy Giskra úr ott rövid idő múlva oly kitünő szerepet fog játszani, a mely a kilátásba helyezett alkotmányos világban megválasztatását a „Reichsrath“-ba kétségtelemné teendi, s — „wer kann's tvissen?“ — önt oly polczra emelheti, a honnan a kegyet, melyet most önnek kell elfogadnia, ő n fogja m á s o k n a k osztogatni.“

Mintha jóshangon szólt volna Beke, úgy beteljesedett minden. Giskra nehéz szívvel vált meg Bécestől, elment Brünnbe ügyvédnek, ott nem sokára polgármester lett, aztán megválasztották a „Reichsrath“-ba, melynek később elnöki széket foglalta el, s végre a miniszteri fauteil-be jutott.

A mi aztán tovább történt, az nem tartozik ide. De azt az egyet mégis szeretném tudni: váljon Schmerling és Giskra urak, ha valahol találkoztak, nem nevettek-e, mint a római augurok egymásnak szeme közé, hogy a világ oly jó barátoknak tartja őket?! —

XIII.

A „Frankfurt városához“ címzett szálloda Bécsben rég nem látott, vagy nem is látott még oly válogatott vendégkoszorút, mint amilyen 1848-ban szept. közepén gyűlt össze annak másodemeleti szobáiban, melyek a „Mehlmarkt“-ra szolgáltak.

Kiválóbb részét legjelesebb hazánkfiai, köztük Deák, Eötvös, Klauzál, Wesselényi Miklós, Pulszky, Luzsénszky Pál, Irányi stb. képezték, a kik a bécsi Reichsrath néhány kitűnő szabadelvű tagjával (Löhner, Fischhof) é helyütt találkozáván, a napi események fölött barátságos eszmecserét váltottak, midőn ugyanakkor egy emelettel alább a „kamarilla“ zsoldosai (az udvari mamelukok) Stadion gróf protektorátusa alatt alattomos terveket szőttek Magyarország ellen, melynek fiait márcziusban még „Brudervolk“-nak nevezték, később meg Európa színéről őseik fészkébe, Középázsziába, szerettek volna visszaterelni.

Ugyanaz nap reggel utasította el a Reichsrath törpe majoritása a magyar küldöttséget, mely a két kormány közt fölmerült, s a felsőbb helyről szorgalmasan szított differenciákat közvetlen érintkezés folytán kiegyenlíteni szándékozván, abban személyesen megjelenni kívánt.

Ebben az ülésben a cseh korifeusok: Rieger és Tróján, a bécsi reakzionárius kormány akkori legkészebb szatellesei, a legdühösebb invektívákat szórták a magyar nemzet képviselői ellen. Rieger tajtékzó szájjal kiáltott föl: „Ím a büszke magyarok, a kik koldulva állnak most

ajtaink előtt!“ Igaz, hogy e brutális kifakadás még hasonszörű társainál is viszsztatetszést szült, s a becsületes ellenzék részéről kemény megtorlásban részesült; de a tanulság, melyet ekkor e cseh urbanitásból a jövő számára levontunk, néhány év múlva, úgy látszik feledékenységünk miatt, veszendőbe ment. Tán ezen uraknak is, úgy mint a horvátoknak, fehérlepot tartogatunk valahol, hogy azt — bepiszkítsák!

Az egyik páholyban, a mely a magyar külügyminisztérium számára volt föntartva, jelen voltak Eötvös, Irányi, Luzsénszky, és az én csekély személyem. Az első három lázas nyugtalansággal hallgatta e bösz handabandákat, s alig sikerült a székükről gyakran föl pattanó Luzsénszkyt és Irányit az ajkaiba toلولó hangos replikáktól visszatartóztatnom. A szelídlelkű Eötvös, a ki sohasem volt a hevesebb rekriminációknak barátja, felém fordulva úgy találta, hogy „a cseh urak nevetlen kifakadásain nagyon megérzik az istállóság.“ Ennek magyarázatára tudni kell, hogy a reichsrathi üléseket akkoriban a császári „Winterreitschule“-bán tartották.

Meg kell említenem, hogy „pane Rieger“ és társai a lovarda hátulsó ajtajánál s bérkocsikban voltak kénytelenek a gyűlésből távozni, mert az időközben a „Burg“ előtt öszszesereglett nép, a magyarok ellen elkövetett bántalmak hírére, oly fogadást készült számukra rögtönözni, a mely elöl, velők született szerénységük- s bátorságuknál fogva, jónak látták idején kitérni.

Este aztán az említett szálloda előtt mintegy

tíz óra felé tömérdek néptömeg jelent meg égő fáklyákkal, s „vivát“- és „éljen“-kiáltások közt. Mindnyájan az ablakhoz siettünk. Deák láttára orkánszerű tapsvihár vegyült a fölkiáltások közé. Mindenki tapsolt, a ki kezeit mozgathatta, süvegek és kalapok röptültek a levegőbe, s a láрма oly nagy lett, hogy alig érthettük meg a szobákban tulajdon szavunkat. A fő- és mellékutczák annyira tömve voltak emberekkel, hogy nem hogy egy almát, hanem még egy babszemet sem lehetett volna földre ejteni.

S e tömegből egyszerre két erősvállú siheder hátára kapaszkodva bukott föl az ismeretes népszónok T a u s e n a u , csendet intvén kezével, mert szólni akart.

Azonnal mély csend állott be. Alig kezdte azonban beszédjét e szavakkal: „Meine Herren! Auf unserer Ministerbank sitzen niederträchtige Verräther!“ midőn mint egy tűzokádó hegynek öbléből dörgött föl ezer torokból a szokásos „pe-reat!“ A szónoknak háromszor kellett e szavakat ismételnie; a nép meg nem győzte azokat eléggé hallani . . . hihetőleg gyanítá, hogy azok, a kikhez e hízelgő fölszólítás adreszszírozva volt, annak pecsétetes levél nélkül is tudomására fognak jutni; miután az elsőemeleti ablakfüggönyök nem voltak oly áthatlanok, hogy azokon az élőszó át ne törjön a mögöttük állók füleihez. Nem szükség mondanom, hogy az érdeklett exczellenciás urak nem találván igen mulatságosnak, az oly sokszor hallottakat újra elmondadni maguknak, lassankint elpárologtak.

A szónok ez épületes bevezetés után áttért a közbotrányt szült napi eseményre, a magyar küldöttségnek az osztrák Reichsrathból történt gyalázatos kiutasítására. S tette azt a legdrasztikusabb modorban, a melyre minden becsületes érzelmű ember magát jogosítva érzi oly gyászos időben, midőn az állam rothadási krízise ellen a legerősebb dózishoz is csak haszonszenvi hatása volt.

Nem hiányzottak azonban a tréfás intermezzók sem.

Így, midőn Tausenau uram növekedő hevében zsebjeből egy darab papírt húzott ki, s azt e szavakkal tépte szét: „Und so, meine Herren, zerreisze ich, wie diesen Fetzen Papier, auch die pragmatische Sanction,“ valaki elbőgte magát: „’s Militär kommt!“ mire oly panikus roham szállta meg a tisztelt sokaságot, hogy a „sauve qui peut“-nek legbővebb mérvbeni alkalmazása mellett a fáklyás hősök halomra bukfenczezték, s elpörkölték egymás barkóját.

A néptribunus, a kit hordárai az általános zavarban földre csücsültettek, hiában erőlködött vaskos testével a nyakrafőre iramlók lábai alól föltápáskodni, s csak később, midőn vaklármának bizonyulván be az egész, a fölkorbácsolt hullámok lassankint rendes medrükbe tértek, ocsúdott föl ismét Izrael Bayardja, s vezette új csatára öszszeszedett légióit.

Valamint Antaeus, úgy merített ő is új erőt, mihelyest biztos talajt érzett lábai alatt, s „bátor lélek“-kel folytatá dörgő filippikáit a kormány

és a kamarilla ellen. Úgy bele merült ez akkoriban igen hálás themába, hogy azt éjjelig folytatja, ha Eötvös unszolására, a ki nemcsak a hosszú beszédet, hanem az egész demonstrációt is restelte, néhány köztünk volt fiatal hazánkfia le nem siet az utcára, s a dühös szónokot vállalára kapván föl nem cipeli őt társaskörünkbe, természetesen fülhasító „vivát“-jai közt a tömegnek, mely e kénytelen kitüntetésben magát és vezérét rendkívül megtiszteltetve érzi.

Főn a szobákban aztán a marczona agitátor kézről-kézre járt. Majd az egyik, majd a másik magosabb szálú vagy kövérebb termetű hazánkfiaira kapaszkodott föl, s ennek a nyakán, mint az indán az ugorka, hintálozván, módnélkül komikus látványt nyújtott. Fokozódott a mulatság, midőn a nyugtalan emberke minden ölelkezés után az ablakhoz szaladt, s onnan lerikácsolt a tömegre: „Freunde, ich habe soeben die Ehre gehabt, Ungarns grössten Patrioten, Franz Deák, zu umarmen!“ vagy: „Brüder, der grosse Patriot Wesselényi lässt euch durch mich an sein biederes Ungarherz drücken!“ stb. Az ilyent látni kell; legfőlebb képzelni lehet, de leírni nem.

Közben meg Wesselényi és Irányi szóltak meleg és engesztelő szavakkal a néphez s ez szintoly lelkesedéssel fogadta beszédjüket, mint Tausenau túlzott kifakadásait. A népet ismerni kell, hogy ezt különösnek ne találjuk.

Ezalatt Eötvös, a ki egész este szokatlan komoly volt, s a szoba egyik szögletébe visszavonulva a népvezér fullasztó öleléseit szerencsésen

kikerülte, magához intett engem, s roszalását fejezvé ki az óriási lárma- és bőszült szenvedélyességtől kísért ovációk fölött, azzal végzé:

— Ideje, barátom, hogy menjek. Nem szeretném, ha Lenormand jövendölése beteljesednék rajtam, a mi a dolgok ily erőszakolt meneténél könnyen megtörténhetik. Vakmerőség volna a végzetet provokálni, mely hazámra nézve úgysis elég gyorsan fog bekövetkezni. Adja isten, hogy újra találkozzunk, s jobb időket lássunk, mint a minőknek most megyünk eléje!

. . . . S másnap Münchenbe ment nővére, Lerchenfeld bárónőhöz, a kinél a telet töltötte. Később Szalay Lászlóval Svájcot utazta be é p testtel, de t ö r t lélekkel.

Szegény Eötvös! akkor megszökött a közölgő reákczió elől, s midőn huszonhárom év múlva újra és örökre eltávozott tőlünk, még mindig nem hagytuk el védelmi állásunkat ez ocsmány rémnek agyarkodásai ellen.

S e rém, miután Bach már megadta magát, első diadalát szeptember 18-ikán ülte. A magyar országgyűlés megtette az első lépést a szövetségre, s ha ez létrejön, akkor történelmünkben egy nagy fejezettel kevesebbet foglalna el a szenvedés, akkor azon harcz, melyet Jellasics pártütése kezdett, e p i z ó d lett volna, s nem katasztróf! De a magyar küldöttség, mely a szabadság közösségét írván zászlajára, följánlá a szövetséget és támogatást, visszautasított, a reákezió által vezérlett Reichsrath ellökte az átnyújtott testvéri jobbot, és K o s s u t h szeptem.

20-án méltán kiáltott föl, hogy: „ezen eljárás nem nekünk válik gyalázatunkra, hanem azok homlokára süti a gyalázat bélyegét, a kik ezt tették; mert a civilizált emberek soraiban a mely nép néppel, a mely nemzet nemzettel így bánnék, az önmaga tépte szét a népiség szentségének meghatalmazó levelét, az önmaga törülte ki magát a civilizált nemzetek sorából!“

Megsokalták a mit a király önkényt, minden preszsió nélkül, s csak uralkodói kötelességeinek öntudatában adott, s kicsikartnak hirdető a törvényeket, midőn minden felé lázadás és forradalom volt a napirenden. A kamarillának, hivatkozva az egész Európában dúló mozgalmakra, sikerült az agg és beteges Ferdinándtól a főhatalmat kezébe ragadni, s a király fölkent személyével oly vétkes játék üzetett, melynek alig akad párja a történelemben. Még főnállt a „szent szövetség Ausztria a reakció zászlaja alatt állva, bizton számíthatott Oroszországra! A katonai abszolutizmusnak erős pártja volt; az udvar és kormány köreiben még elég befolyással bírt, egy-egy beleszóllással megzavarni az államtényezők harmonikus öszszeműködését. — Mit ért az oly szabadság, melyet csak minden más érdekeink elhanyagolása mellett tarthattunk föl, s akkor is csak formáiban, de lényegében nem; váljon azért éltünk-e, hogy megmutassuk a világnak, mily nyomorú módon bír egy nép elveszni?!

Izgalmas, borzasztó idő következett. Följegyezte azt a krónika; híven-e vagy elferdítve? Lem tartozik ide. A történetet kiegészíteni vagy a tényeket újra regisztrálni, nem e lapok feladata. Csak arra szorítkozom, a miben nekem is csekély eszem volt, vagy a hol én is, habár igen jelenfektelen szerepet játszottam, s a mi ennélfogva eddig ismeretlen, s nyilvánosságra nem jutott adagokat foglal magában.

Szeptember vége felé Pulszky leküldött engem Pestre Batthyányhoz, kinek élőszóval kellett elmondanom, hogy a „porosz koronaherceg“-ezred tisztjeiben nem lehet bízni, s hogy azokat szoros fölvyígyázat alatt tanácsos odalent tartani. A gróf mogorván fogadta az izenetet, azt válaszolta rá: Jól van!“ s én mehettem. Kissé furcsának találtam e bánásmódot egy futár irányában, s meg is mondtam ezt Kuthynak, a ki a miniszterelnök ritkára volt. Kuthy vállat vonított, s a grófnak bőszen kedvét annak tulajdonító, hogy Kossuth lemondott a miniszterségről, s e miatt nagy zavar (tán fejtelenség) a minisztériumban. Elmentem Kossuthhoz, a ki igen nyájasan fogadott, s megerősítő, a mit Kuthytól hallottam. Ott találtam Stuller Ferit és Bajzát is, a kinek fölshöllítésára egy pár bécsi újdonságot írtam hevenyében a „Kossuth hírlapja“ számára, mit annál szívesebben vett, mert már néhány nap óta nem hallottak hírt a birodalom fővárosából. — Ekkor láttam utólszor Saroltát is, az „Életképek“ szellemes munkatársát, Szláv József közel rokonát. Másfél év óta mitsem változott, ugyanaz a ked-

ves, rokonszenves teremtés, a ki az előtt is mindig volt. Megmondtam ezt neki; ő mosolygott, s azt találta, hogy én sem változtam sokat -- külsőleg, de az emberek azt beszélnek, hogy a bécsi levegő lelkemet bepólyázta, s oly melegen tartja, hogy nem is kívánkozik más éghajlat után. Oh igenis, oly jól éreztem magamat, mint — a mákonyevő khinai, a ki mennyei elragadtatásban nem kér, nem reméli semmit; mert meg van mindene, még az is, a mit nem kért és nem remélt!!

Október 3-ikán jelent meg az V. Ferdinándnak kicsikart aláírásával ellátott *manifestum*, mely Jellacsicsot Magyarország teljhatalmú kormányzójává, s Récseyt a bécsi magyar minisztérium elnökévé nevezte ki. *Far nobile fratrum!* Oly vitézek, a kik az árnyékuktól sem féltek — *este!* Az utóbbi úr október 6-ikán reggel önmagát installálta a magyar minisztériumban. Együtt volt Pulszkyn kívül az egész személyzet. Alig kezdte azonban a kamarilla e legújabb popáncza mondókáját elmekegni, tüsténti elcsapatással fenyegetvén mindenkit, a ki az utczákon kóborló tömeg közé vegyülni merészkedik: midőn egy elkésett miniszteriális irodatiszt azon rémhírral rohan a terembe, hogy a katonaság egy része fraternizál a deákokkal és a nemzetőrökkel, s dob- és trombitaszóval vonulnak be a csapatok a belvárosba. Az osztrák tábornok úr erre megszakasztá Elippikáját, melylyel úgy sem ijesztett meg senkit; azt mondta: „magamat ajánlom,“ s kiosont az ajtón. Azóta senki sem

látta őt többé a minisztériumban. — Néhány nap múlva e vitéz urat, mint már említém, elfogták, s vallatni vitték az aulába. Rudnyánszky Kálmánnak és nekem tanúságot kellett „peroculatam“ tennünk identitásáról, s ez alkalommal olyanokat láttunk és hallottunk, melyek bennünk, minden nevetető oldaluk mellett, mély undort okoztak. A vizsgáló bíró Fenneberg volt, a kinek apja Récseyvel szolgált. E körülményt az utóbbi a maga javára akarván fölhasználni, kezdte az öreg Fenneberget, mint kiváló „braver Kamerad“-ot dicsérni, mire a fiatal tréfásan megjegyzés „Viel braver, nicht wahr, als sein ungerathener Sohn!“ Persze, hogy a kérdezett nem mert rá „igen“-t mondani. Aztán kivallotta lelke kínjában, hogy a miniszterelnökséget azért vállalta el, mert kifizették hatezer forint adósságát, s még hatezret adtak kezébe. Kivallotta volna még azt is, hogy apját és anyját megölte, miután valahányszor ezt vagy amaszt elhallgatni akarta, majd az egyik, majd a másik deák, előre történt özszebeszélés folytán, a szobába rohant, s Fennebergnek jelenté, hogy a nép odakinn nyugtalankodni kezd, s a fogoly kiadatását követeli. Erre aztán a bíró biztatására, hogy ez nem fog megtörténni, ha nem makacskodik, az exminiszter mindenre késznek nyilatkozott. Sokal-
 tuk már a „jux“-ot, s kértük Fenneberg'et, vessen véget ez émelygős komédiának, a mi meg is történt. Másnap a kamarilla hőjét kiszöktették edves barátja, a Fehérvártól Bécsnek falai alá kergetett Jellasics táborába.

Ilyen derék férfiakat számított akkor a re-
 ákczió — hívei közt! Méltók voltak hozzá!

Ugyanazon a napon (október 6-ikán), midőn
 Récsey installációja a minisztériumban oly fé-
 nyes kudarcot vallott, melynek a magyar beik-
 tatások fényes krónikájában alig van mássa, meg-
 gyilkolták a délutáni órákban Latourt. Reggel
 még nem is gondoltak rá; a felbőszült nép Bachot
 és Wessenberget kereste, s mert ezek még jókor
 megszöktek (Bach egy Fischhofól kölcsönzött
 nemzetőri egyenruhában, a miért aztán vissza-
 jöttékor a miniszter úr élete megmentőjét felség-
 árulási bűnczím alatt bebörtönöztette), Latourt
 áldozta föl dühének. E rémhírrrel Pulszky meg-
 hagyásából még az nap este futári minőségben
 Sopronba indultam — egyszerű bérkocsin s Jella-
 sics vitéz táborán keresztül. — Sejtelmem sem
 volt, hogy' járhattam volna, ha főnököm pecsétes
 levelét a soproni királyi biztoshoz kapuom oldal-
 zsebében találják. Laxenburgban a lovaknak ab-
 rakot adattam; kocsimat egy sereg osztrák tiszt
 állta körül, s kérdezte, mi újság Becsben? El-
 mondtam nekik természetes elfogulatlansággal a
 történeteket, valamint azt is, hogy magyar hiva-
 talnok vagyok, s megyek Sopronba a viszonyok
 további fejlődését bevárando. Beszédemet figye-
 lemmel hallgatták, de ha csak egyiknek is közülök
 eszébe jutott volna öltönyzsebembe nyúlni, to-
 vábbi mondókámat aligha torkomba nem fojtják.
 Még ma, harmincz és több év után is, borsózik
 a hátam, ha viszszagondok az akkori csiklandós
 szituációra!

Egyébiránt ha minden akadály nélkül jutottam át a határon, annál többel találkoztam a soproni „bécsikapu“ előtt, hová éjfélkor érkeztem. Az örök, tán mert fölzavartam őket éji álmukból, nem a legnyájasabban fogadtak. Eleget mondtam nekik, ki és mi vagyok, s minő járatban vagyok; nem hitték, hanem mellém ültettek két pandúrt fölvont fegyverrel, s behajtottak a kormánybiztoshoz, Niczky Lajoshoz. Ez már régen aludt a „whist“-nek fáradalmi után; a hajdú nem merete fölkeltetni, s csak ismételt sürgetésemre s azon fenyegetődzésre, hogy ezt magam fog'om tenni, sompolygott be a hálósobába, s rövid idő múlva azzal tért vissza: jöjjenek el holnap reggel! Már ez kihozott a sodromból, félrelöktem az ordinánczot, s betörtem Niczkyhez, odaadván neki az iratokat, s elmondván röviden a történeteket. Azalatt a nagyságos ár kialudta mámorát, meghallgatta előadásomat, a proklamáció kinyomatását elrendelte, aztán kezét nyújtá, elásította magát, s „jó 'szakát“ mondott. — Másnap reggel viszsza mentem Bécsije, referáltam a történeteket Pulszkyknak, s fölvettem Mezey pénztárnoknál futári díjjamat. — Úgy hiszem e rövid élelményecske eléggé jellemzi az akkor még javában virágzott táblabírói világot.

XIV.

Október 31-ikén a császári sereg pusztítva és öldökölve rontott be a városba. A sötét estét megvilágították a részeg „szoldatesz“-ka által meggyújtott „burg“ és egyéb köz- és magánépü-

letek. Mindenki visszahúzódott, s aggódva várta, mi következik ezután?

Öt nappal később a „volt“ erdélyi udvari kancellária egyik szobájában, mely Kossuth delegátusának, Wargha Istvánnak, az állam költségén legkitelhetőbb angol komforttal fölszerelt lakásához tartozott, Szontágh, Henszelmann, Rudnyánszky, én, és a házigazda együtt ültünk a whisztasztalnál és játszottunk.

A mellékasztal, jó magyar szokás szerint, különféle étel- és italneműekkel volt megrakva, a melyek közt egy hatalmas almásrétes is pompázott, anyósom süteménye, s Pali barátomnak szenvedélyesen kedvelt csemegéje.

Ezen almásrétes, a mint később látni fogjuk történelmi nevezetességű lett; olyan mint a dinnye, melyet egyik német királyunk régente megevett. Hogy mi a bajból könnyebben kiláboltunk mint ő felsége, annak oka tán — magyar gyomrunkban feküdt.

Tehát, mint mondám, „kedélyesen“ whisteztünk és mulattunk együtt, a hogy' éppen kitelt azon átkos időben, midőn a politikai terrorizmus a legrejtettebb zugokig terjedt, s a kémek és denuncziánsok gombamódra nőttek a földből. Ugyanaz nap' reggel lőtték agyon Blum Róbertet a Brigittenauban. Képzhetni, mily nyomasztóan hatott kedélyünkre e tragikus esemény. Az ajkainkról néha lehangzott egyes fölkiáltások elég világosan magyarázták meg azt a kellemetlen benyomást, a melyet hiába iparkodtunk egymás előtt eltitkolni, s menték ki azt a kellemetlen

szórakozottságot és kevés figyelmet, melyet a játékra fordítottunk. Úgy volt, mintha valamely bűvös kéz lángbetűkkel írta volna a kárpitos falakra e végzetes szavakat: „ma neked, holnap neked!”

Az első „robber“-nek vége volt, s mi éppen az étasztal felé indultunk, midőn kopogtatnak.

Az ajtón egy császári királyi katonatiszt lépett be két gyanús kinézésű polgári egyén kíséretében.

Körülnézett; aztán felénk fordulva kérdezte: melyik közülünk az elnöki titkár, Wargha István úr?

Wargha megismertette magát, mire őt a tiszt arra kérte, hogy kövesse őt a mellékszobába.

Őt percnyi csend, mely alatt a szobában maradt két civilista kíváncsian jártatta rajtuk s a körülötte fekvő tárgyakon fürkésző szemeit.

A visszatérő Wargha e szavakkal fordult hozzánk: „fiúk, fogoly vagyok!” Többet nem mondhatott, miután a tiszt nyomban követte őt, felszólítván bennünket, hagynék el a lakást, melynek kulcsát már kezében tartotta. Kísérői azalatt az íróasztalon fekvő irományokat és könyveket oly mohó sietséggel szedték föl s tüntették el téli felöltönyük mélységes zsebeiben, hogy alig volt időnk, a játszóasztalon maradt, márkírozásra használt ezüst húszasokat markunkba söpreni.

Midőn hívatlan vendégeinkkel a tornácra kiléptünk, Pali barátom, áldott jó humorától ösztökéltetve, a katonatiszttel (bizony restellem megmondani, hogy mi a g y a r volt) szóváltásba eredt.

Németül beszélt vele, mert helyette kellett volna elpirulnunk, ha tudatjuk vele, hogy magyar embernek tartjuk.

— Bizony fatális állapot ez, Herr Oberlieutenant, mikor az embert úgy egyszerre a meleg szobából a hűsre viszik.

A főhadnagy úr válasz helyett kardját csörteté.

— Az egész dolognál, barátomon kívül, csak egyet sajnálok még; faggatózzott Pali.

A spiczlik füleiket hegyezték; a katonatiszt mogorván nézett a szóllóra.

— S mi volna ez, wenn's gefällig ist? kérdé vallató policzáj hangon, a mi furcsa ellentetet képezett a — mint mondani szokták — szennyet nem tűró egyenruhához.

— Hát az a jó almásrétes, melyet a nagy sietségben ott kellett hagynunk; pöffenté ki barátunk a legkomolyabb képpel, melyért őt egy tragikus hős is megirigyelhette volna.

Ha megdöbrentünk is kissé e merész dévajság fölött oly időben, midőn mindnyájunk élete csak egy hajszálon függött, másrészt meg méltán csudáltuk barátunk lelki nyugalmát, melyet ily „kényes körülmények“ közt megtartania sikerült. A „Herr Oberlieutenant“ az ily instrukcióján kívül eső rögtönzésekre elkészülve nem lévén, hallgatott; később azonban, midőn valamennyien a hadi törvényszék elé kerültünk, azt a nem éppen örvendetes fölfödözést tettük, hogy a vizsgálati akták közt ott figurázott az almásrétes is, s egyik súlyosbító körülményét képezte Pali ba-

rátunknak kétévi nehéz fogságra lett elítéltetésének. — A „corpus delicti“ akkor már régen valami német gyomor bélébe száradt!

November 11-én meg nálam voltunk együtt. Csak Wargha hiányzott, a kinek, elfogatása után, hírét sem hallottuk. Az akkori véruralom gyönyörűséges szokásaihoz tartozott még az a raffinirt kegyetlenség is, hogy a foglyok legközelebbi rokonait és ismerőseit hetekig tárták bizonytalanságban azok holléte fölött, ördögi kéjjel legeltetvén magukat az érdeklettek aggodalma s nyughatatlansága fölött.

Szontágh ma is igen jó humorban volt. Ugyanaz nap reggel menté meg Bem tábornokot üldözői kelepceiből, s nyugodtan várta, hogy' fogják ezek neki meghálálni, hogy lelkiismeretük furdalásait egygyel megkevesbítette?!

Másnap délelőtt Martai György államtanácsos lehivatott engem bárójába. Több udvari leirat érkezett Olmützből, a hová a kamarilla a királyt szöktette. Mindegyik „An mein ungarisches Ministerium des Aeusseren“ volt címezve, s egy rakás törzstiszti kinevezést foglalt magában az akkor már nyílt „lázadásában állott magyar hadsereghez. Történtek ennél még furcsább anomáliák is ott a „jóságos“ fejedelem körében; a legfurcsább azonban mégis az volt, hogy a főnemlített címzet alatt érkezett leiratok az akkori bécsi katonai parancsnok, Gordon báró kezein át jutottak a magyar külügyi minisztériumhoz, a melyet a nevezett tábornok úr, november 2-án kelt „ukász“-a által mint többé nem létezőnek dekretált.

Éppen javában kezdtük a csomagokat ő felsége legengedelmesebb revoluczionárius hivatalnokaihoz illő respektussal bontogatni, midőn Platthy másod-államtanácsos a rendőri főkapitánynyal, nordbergi Noé úrral, lép be az ajtón. Az utóbbi Gordon tábornok meghagyásából jött, a ki a két államtanácsost és engem a „Burg“-ba hivatott. Azt gondoltuk, valami fontos okiratok érkeztek Magyarországból, melyekről a tanácsos uraknak véleményt adni, nekem pedig, mint udvari tolmácsnak, azokat a tábornok úr használatára lefordítanom kellend. Ezt látszott a főkapitány is hinni, midőn figyelmeztetett, látnám el magamat a szükséges írószerekkel azon esetre, ha szolgálatomat igénybe veendik.

Ninámat e meghívás sokkal inkább aggasztotta, mint engemet. Midőn azzal búcsúztam el tőle, hogy, ha délig haza nem jövök, ne várjanak az ebéddel, nyakamba borult és zokogva rebegett:

— Félek, hogy nagyon sokáig nem fogjuk egymást látni!

Biztattam ez elfelejthetetlen áldott jó lelket, a hogy' lehetett; de megvallom, hogy rám is ragadt valami gyötrő sejtelméből, melynek azonban nem akartam szavakat adni, hogy bátrabbnak látszassam, mint a minő voltam.

Menet közben a főkapitánynyal politikai beszélgetésekbe eredtünk. Némi megnyugtatósságra szolgált, hogy oly higgadtan s engesztelőleg nyilatkozott az akkori viszonyokról, egészen ellenkezőleg bizonyos „agents provocateurs“-öktől, a kik a legerősebb kifakadásokat a fejedelem és kormány

ellen csalszerű szökták használni, ha ember-
vadászatra küldetnek. —

A „Burg“-nak a „Ballplatz“-tól balraeső szárnyában, a hol most a császárné szobái vannak, tűzte ki a vérlobogót Windischgratz egyik bakkója, Gordon báró tábornok. Személyéről, melyhez nem volt soha szerencsétlenségem, csak halomlás után szólhatnék, a mit pedig hallottam, azt a rekriminációk idejének lejártával újra fölmelegíteni nem akarom.

Az első teremben, hová benyitottunk, élénk sürgés-forgás volt. Jöttek mentek különféle egyenruhás s nem egyenruhás személyek; sok konfiskált arcz volt köztük, egyetlen egy sem, mely bizalmat költött, várt, vagy kívánt volna. A főkapitány a két államtanácsossal a másik terembe távozott, s engem kis várakozásra szólított föl. Leültem egy ablakfülkébe, s a teremben levőket must-rálgatni kezdém. Nem nagy épületességemre szolgált; majdnem minden arczba kemény vonásokkal volt e kényurasági motto bevésvé: „Gewalt vor Recht!“ melynek következménye aztán — Oroszország protektorátusa lett!

A tarka sereg közt nyüzsgött a másféléves bécsi „Fremdenblatt“ kiadó szerkesztője, meghalt híres bátyjának élő torzképe, Heine Gusztáv is. Katonatiszti ruhába bújtatták, melyben magának nagyon látszott tetszeni, mert, akár mint az újdonsült fiatal huszárhadnagy, oly peczeken lépdelt föl és alá a teremben, s kaczerkodott a magos tükörből visszasugárzó drága személyével. Hű képe volt egy magába bolondult

szerelmesnek, a ki szerfölött boldognak érezte magát, mert nem tartott attól, hogy—vetélytársra akad.

Vettem észre, hogy gyakran kandikált felém; instinktusa egypár újdonságot szagoltatott le rólam; egyszerre csak mellettem termett, s kezdett velem konverzálni. Egypár perez múlva meggyőződtem annak a bizonyos német közmondásnak igazságáról, mely az embert egy éjen át milliomossá s — osztrák báróvá teszi!

Egy egész órát töltöttem majdnem a vára-kozással. A teremben asztalt terítettek mintegy ötven személyre, s már azon hitben voltam, hogy a későre haladt idő miatt ebédre marasztalnak, midőn a mellékajtóból kilép a főkapitány úr, s felém közeledve komoly képpel mondja:

— Sie sind verhaftet! —.....

Mindazon banális frázisok, például: „mintha a menkő csapott volna le mellettem,“ vagy „mintha jéghideg vízbe mártottak volna,“ melyeket valamely rémhír hallatára lelki állapotunk kifejezésére használni szoktunk, csak halvány képét adhatják annak a megdöbbentő hatásnak, melyet e rövid, de mázsányi terhes megszólítás reára gyakorolt. Akkoriban e szavak annyit jelentettek: „holnap kivisznek és agyonlőnek!“ Tehát csuda-e hogy a terem pár perczig keringeni kezdett szemeim előtt. Szépszerűleg követtem az ily dísz-expedíciókra az előszobákban tucatszámra tartott rendőrök egyikét, a ki a „Burg“-nak labirintyszerű sötét folyosóin keresztül egy félreeső közép nagyságú szobába vezetett. Beléptünkkor az íróasztaltól egy magas, jóformán meghízott,

durvaképű egyén tipegett felém, karját az enyémbé fonta, s bizalmasan kérdé: „Nun, mein Lieber, was Neues in Grätz?“ — Ez az úriember a hírhedt rendőri biztos Felszenhal volt, a ki egyébiránt, úgy mint Stuart Mária, jobb volt a hírénél. A gazembereket ezer lépésre megszagolta, s hihetőleg engem is valami spiczlinek tartott, a kit a vidékre küldtek szaglálódni, s onnan jó prédával vártak vissza. Tévedését a rendőr egypár odasúgott szóval eloszlatván, a jelenet azonnal megváltozott. A biztos úr hirtelen kibontván karját az enyémből, azonnal személyem motozásához fogott, s e gyönyörűséges tisztjét oly ügyesen végzé, hogy két percz múlva tárczám, tollkésem, zsebfésűm s aprópénzem a kezében volt. Aztán a mellékszobába távozott, a honnan „adjunctus“-át küldte be — vallatásomra. Ez, miután azon szokásos naiv kérdést intézte hozzám, miért hoztak ide? mire én azt feleltem, hogy ezt magam is szeretném tudni, némely személyemre vonatkozó adatok följegyzése, s azoknak általam történt aláírása után még egyszer, s, a mint illik, hivatalos sajnálattal tudtomra adá: hogy fogoly vagyok, s a rendőrnek meghagyta, hogy a fogházban egyikét a kényelmesebb „czellá“-knak ren-dezzék be számomra. Azon kérésemet, szíveskednék nőmet elfogatásomról tudósítani, az „instrukció“-k szigorúságánál fogva megtagadta. Mert hát oly emberségesek voltak ez utóbbiak, hogy a bünné erőszakolt tettet még az ártatlan családban is megtorolták.

Leérvén a „Kohlmarkt“-ra szolgáló lépcső-

kön, kísérőm azon kérdéssel fordult hozzám, nem akarok-e bérkocsiba szállni, hogy az utcán menők figyelmét kikerüljem? Nem vártam volna ily emberséges ajánlatot oly embertelen kormány közegétől, mint az akkori volt. Megköszöntem neki azon keserű megjegyzéssel, hogy n e m én vagyok, a kinek oka volna magát az emberek előtt szégyenleni; s midőn újra fölszólított, hagynám őt legalább kevesebb föltűnés okáért melletttem menni, ez ellen is protestáltam, nehogy ha vele megyek — különben tisztelet becsület derék személyének — valami „Vertrauter“-nek nézzenek, a hogy' a titkos rendőrség uniformírozatlan gárdáját nevezték, mely falkánként barangolta be akkor egy-egy poroszló kíséretében a várost — embervad után, s a melynél a legutolsó csirkefogót is becsületesebb embernek tartottam. Menetközben dobogó szívvel vártam, hogy egyik vagy másik ismerősömmel találkozom, s annak, ha máskép' nem, legalább valami jel által tudtára adhassam, hogy elfogtak, s hogy családomat erről értesítse. Reményem nem teljesült, mert mindazok közt, a kik közömbös vagy bámész arczzal haladtak el melletttem, egyet sem találtam, a kit e felebaráti miszsióval megbízhattam volna. S ez e perczben leverőbben hatott reám, mint jövendőm sorsa, melyre nézve az előzmények után a legkevesebb illúzióknak sem engedtem át magamat.

Midőn kísérőmmel a „Sterngasse“ végét elzáró magas tűzfalaktól környezett ódonszerű, füstös kormos épületbe, az úgynevezett „Schulden-

gefangniss“-be, melynek egyik része a rémuralom alatt az államfogyok előleges tartózkodási helyül szolgált (a halálra ítéleteket innen a „Salzgries“-kaszárnyába vitték), beléptem, mondhatlan szorongó érzés fogta el pillanatig szívemet, s eleven képzeletem e komor, barátságtalan helyiségeket terjedelmes siralomháznak nézte, a honnan a kilátás egyenesen a vesztőhelyre nyílik. Furcsa érzés ez kedves atyámfiái, kivált ha idegen országban lép meg bennünket, a hol a jószágot és könyörületességet véres ónnal törölték ki az emberiség szótárából.

Hogy képzeletem túlradó nem volt, s „vizió“-imat nem csalfa képek népesítették, azt bővebben fogják még az elmondandók illusztrálni. Sohasem állt még ember, ép, egészséges testtel, oly közel a sír széléhez, mint én és társaim, a kiket egyidőben fogtak el velem, midőn Bartal és Platthy azon szigorú utasítást kapták Cordontól, hogy tizenkét óra alatt kotródjanak ki Bécsből. Beküldte őket Magyarországra — rebelliseknek.

A végtelennek tetsző folyosón keresztül egy rozszant falépcsőzeten föl a második emeletbe értünk. „Adlátus“-om benyitott az őrszobába, hol — vasárnap lévén — a „zurnálirozó“ káplár éppen délutáni „sziesztáját hortyogta. Szörnyű dühbe jött, hogy felköltöttük. Szidta a rebellis „Kossuthkutyák“-at, a kik éjjel-nappal zaklatják a becsületes embert, s a kiket ő, ha Windischgratz lenne, minden további czerimónia nélkül agyonlövetne.

— Már engedjen meg vitéz káplár uram, hogy nyugalmában háborgatom, csitítám az apró zsarnokot; ha tőlem függött volna, bizony sohasem alkalmatlankodom önnek.

Kísérőm odanyújtván neki a biztos iratát, a káplár úr ennek elolvasása után emberibb képet vágott, befütyülte a háziszolgát, s ennek további „kezelés“-re átadott. E közben alkalmat nyertem a távozó rendőrt megkérni, fordulna be nőmhöz, hogy meghálálhassa neki emberséges kíséretét. Úgy látszik, a jó ember megértett, mert másnap este már én és Pali barátom, a ki hasonlóképen valami „expediens“-t talált megtudatni Ninával hollétünket, ágy- és ruhaneműekkel lettünk ellátva, melyeket a káplár úr tegnapi bánásmódjától egészen eltérő készséggel szobánkba szállíttatott. — Hiába; minden embernek, még a „policzáj“-nak is van egy gyöngye oldala: csak ki kell azt találni!

A börtönszolga, „Herr Jozef“, valódi bécsi termés, azzal a lichtenthali vagy hungelbrunni őseitől öröklött naiv kedélyességgel (?) mely bagaria csizmákban gázol át az élet bozótos utjain, s emberfelei bajával csak akkor törődik, ha e bajnak egyrésze az ő oldalát is csiklandozza, átvette káplár úrtól az illető „Lieferungsschein“-t, s elvezetett a számomra rendelt „Nr. 5.“ alatti szobába, egy alig két ölnyi hosszúsú s ugyanannyi szélességű odúba, melynek félig befalazott s vasrácsokkal ellátott keskeny ablaka közvetlenül a börtön udvarára, s a kormos tűzfalon kivüleső bástyára, onnan túl meg a Lipótvárosra s a duna-

melletti heglánczolatra nyújtott kilátást. Alig léptünk be, midőn vicze-czerberusom száraz szavakkal adta tudtomra, hogy a szükséges motozás végett — pörére kell levetkőznöm, s szabadkozásomra csak azt felelte: „’s musz sein!“ — így kívánta ezt a „Hausordnung“, mely a zsebtolvaj és politikai fogoly közt nem tesz különbséget, s melyet, jegyzé meg elmésen, a „rebellis urak“ már csak azért sem vehetnek zokon, mert az általuk bevallott „Gleichheit és Brüderlichkeit“ elvével tökéletesen megegyez. A ficzko erre nagyot röhögött, s megvallá, hogy e „witz“ nem az ő, hanem a „Herr Verwalter“ ganáján termett: „der’s a bissl scharf auf die Demacraten hat;“ a mi elég fogalmat nyújthat azon jóakaratos és gyöngédségről, melyet azok, a kik ide kerültek, találkoztak, főkép ha magyarok voltak, a kik e sötét falak önkénytelen lakóinak legnagyobb kontingensét képezték.

A „vizitáció“ minden szabadkozásom daczára megtörténvén, óráim, kalapom, zsebkendőm és nyakraivalóm a „Herr Jozef“ kezeibe vándoroltak. Ezt is a „Hausordnung“ parancsolta. Elszedtek az „arrestáns“-tól minden értékes dolgot, melyet vesztegetésre (látni, hogy a „löbliche Policzáj“ maga sem bízott magában) használhatna; földetlen fővel kellett, megkülönböztetésül a többiektől, járnia, hogy meg ne szökhessék, mint azt már sokan szerencsés sikerrel megpróbálták; a zsebkendőt és nyakraivalót azért nem hagyták meg nála, hogy magát időnek előtte föl ne akaszsa; szóval kivetkőztették őt tökéletesen emberi mélt-

tóságából, kihallgatás és ítélethozatal előtt a leg-aljasabb söpredék közé vetették, s ezt az osztrák „Strafgesetz“ aztán „Voruntersuchung“-nak nevezte. — József úr még szemüvegeimet is a tilos rekvizitumok közé számította, s csak nagy-nehezen sikerült őt kapacitálnom, hogy ha a késsel és villával, melyet az evéshez használok, meg nem ölöm magamat, ezt oly szokatlan gyilkolási eszközzel, mint szemüvegeim, bizonyosan nem fogom megpróbálni. — Különben József úr mulatságos ficzkó volt, mindenre tudott „kádencziá“-t mondani, s humorát, melyet az ily helyen, s az ily körülmények közt fitogtatni szeretett, valóságos „Galgenhumor“-nak lehetett nevezni. Ha vizet hozott, az üveget mindig ugyanazon viczcze! (?) tette az asztalra: „da bring i án „Weissenburger!“ Az új foglyokat „Zuwachs“-nak nevezé; s e műszóval: „dünnen“, azon procedurát jelezte, mely a börtön izzasztó czelláiban a nyakasabb rabok megpuhítására szolgált, s abból állott, hogy néha félévig is kihallgatlanul hagyták őket vesztegelni, míg ráadták fejüket, hogy mindent kivallanak. Midőn azt kérdeztem egyszer tőle, mikor fognak már engem is kihallgatni? azzal nyugtatott meg: ne kívánjam ezt oly hamar, mert a mostani „Belag'erungszustand“-ban könnyen megtörténhetnék: „dass' Ihna nach'n Verhör a glei da schiessen!“ — Persze, hogy nem fárasztottam őt többé hasonló kérdésekkel, de képzelhetni azt a kellemes érzést, mely mindig elfogott, ha kardcsörtetést és nehéz lépteket hallék a folyosón, a mi József úr információi szerint annak

a jele volt, hogy valakit „Verhör“-re visznek, a honnan ritkán tért többé vissza. Hányszor ijedtem föl ilyenkor szüntelen gyötrő gondolataiból, s kérdeztem magamat: „hátha most érted jönnek!“ Gyönyörűséges állapot, mely még a régen kiállott „krízis“ után sem veszté el borzasztóságát emlékezetemben! —

Bár nem czélom ama véres idők képét újra fölleveníteni, s a világ valamennyi hír- és mel-léklapjaiban illusztrálva és nem illusztrálva, prózai és verses alakban körutat tett eseményeket még egyszer elmondani és elsopánkodni: nem tehetem mégis, hogy ne ereszkedjem néha élményeim terjedelmesebb leírásába, korántsem figyelem gerjesztésül csekély személyem iránt, hanem azért, mert mi „írói nép“ igen gyakran hajlandók vagyunk a képet, melyet a természet, vagy a valóság" után festünk, hamisnak tartani, ha meg nem érintjük annak legkisebb részleteit is!

Még ugyanazon nap, melyen elfogtak, szobátársat kaptam. Ezt is a „Hausordnung“ kívánta. A fogolynak egy óráig sem volt szabad egyedül maradnia; nem valami humánitási szempontból, melyet a „Hausordnung“ egyetlenségig sem ismert, hanem mert a „körültekintő“ policzáj szükségesnek vélte, nemcsak a börtön falain kívül, hanem azokon belül is kémeket tartani, a kiket a makacsabb rabokkal öszszecsukott, hogy ezektől azt, a mit az elővizsgálatnál vagy vallatásnál netalán elhallgattak, bizalmas beszélgetések közt a börtön csöndjében ügyesen kicsalják, s illő díj mellett „rapportírozzák.“ E díj, ha a

denunciáns szintén rab volt, a vallomás nagyobb vagy kevesebb fontosságához képest, annak vagy szabadsága teljes visszanyerésében, vagy fogsága tetemesebb megrövidítésében állott: önkénytelenül kárpótlást (diurnumot) nyertek. Ez utóbbiak száma sokkal nagyobb volt, mint az előbbieké, miután ezek közt, bár fele zsebmetszők-, dugárusok- és orgazdákból állott, ritkán találkozott, a ki az ily gyalázatos mesterségre késznek nyilatkozott, s azt szabadsága fejében elvállalta volna. Még mindig több becsületérzésük volt, mint azon nyomorult páráknak, a kik Gordon és Windischgratz előszobáiban kushadtak, s fekete frakkban s glaszékeztűben e hatalmas despoták lakájává szegődtek. Pirulva írom le, hogy ezek közt — magyarok is voltak; s ha elhallgatom nevüket, ezt korántsem kíméletből, hanem azért teszem, mert nem akarom nemzetem jobbainak emlékezetébe hozni, mily semmirevaló emberekkel kellett nekik akkor (s tán még ma is) ez áldott magyar levegőt színi!

Az én szobatársam és utódja, e gyalázatos kategóriához nem tartozott. Becsületesen megosztották velem a fogság keserveit, s oly különös egyéniség volt mind a kettő, hogy — ha a világtörténetben nem is — e lapokban egy kis helyet mindenesetre megérdemelnek. S azért később viszszatérek rájuk. — —

Ötödik nap befogatásom után lehívtak engem az úgynevezett „Commissionszimmer“-be. Midőn beléptem — nőm és Emil fiam siettek elélem. Ne kívánja senki, hogy — a mire képtelen vagyok — leírjam a viszonzlítás első percét,

s azon fájdalmas érzést, mely e szomorú találkozásnál belsónket elárasztá! Órákig fázott és diergett a szegény asszony fiával együtt a fogház kapuja előtt azon reményben, hogy a ki- és bejárók közt irgalmas lelket fog találni, a ki hírt mondhat neki férjéről, vagy lehetővé teheti, hogy azt láthassa: míg a szerencsés véletlen, mely előbb megkönyörült rajta mint az emberek, megpillantatá vele a bemenők közt Joannovics hadbíró, a ki Pesten többször megfordult házunknál, s a kinek emberségéből most bejuthatott a fogházba, a hová akkor még a foglyok legközelebb rokonait sem eresztették. Joannovics, a ki a „politikai kompromittáltak“ egy részének, annak t. i., melynek „veszte“ felsőbb helyben már el lőn háttározva, előleges kihallgatásával volt megbízva, ugyanezen épületben lakott, s bürojához e szoba is tartozott, a hol enyéimmal találkoztam. Elfogadásomról mitsem tudott; a magyar foglyok nem tartoztak „ressort“-jába: nem bíztak eléggé benne, mert féligmeddig ő is magyar volt, s tartottak attól, hogy a verítéletek száma hamar megfogyhatna. — Elmondtam neki röviden a történetet, mialatt nőnek könnyei s ártatlan gyermekem látása annyira megindíták a rövid hivataloskodása alatt ily megrázó jelenetekhez nem igen szokott emberséges szívét, hogy sorsom könnyebbitésére minden kitelhetőt saját felelőssége alatt megtenni ígérkezett. S szavát becsületesen megtartotta, a miért a már meghaltak sírjában is háladatos vagyok. E naptól fogva nőmmel majdnem mindennap találkoztam az említett szobában,

a hol ennek egyik szögletébe visszavonulva, órákig beszélgettünk egymással tanúk nélkül, a mi persze a „Hauszordnung“ ellen volt, a mely az ily összejöveteleket csak egy vagy két rendőr aszisztenciája mellett engedte meg oly megszorítással, hogy a konverzáció az ő nyelvükön történjék; a mikor aztán megesett gyakran, hogy egymás nyelvét nem értették: ilyenkor a társalgást némán, az az csak jelek által lehetett folytatni, a mi néha igen furcsa félreértésekre adott alkalmat a policzáj-bábuk s az őrizetükre bízott foglyok közt, melyeket, mint „suprema instantia“ a „Herr Verwalter“ szokott mindig tapasztalt részrehajlatlanságánál fogva — az örök részére kiegyenlíteni.

Sok szomorú hírt kellett nőmtől mindjárt tállkozásunk első napján hallani. Még az nap délután, mikor elfogtak, vegyes bizottság jött lakásomra, s könyveim és irataim motozásához fogott. Ezt azonban csak a bürómba levő tárgyakra szorították, míg Wargha szobáiban még a pallót is fölszakasztották, s találtak — nagy semmit! Majd egy egész órát töltöttek e nemes foglalkozásban, s midőn elmentek, Pászthory ezredes halálra rémült nőmet, bár nem mondhatta meg, mi történt férjével, azzal iparkodott megnyugtatni, hogy irataim közt nincs, a mi engem kompromittálhatna; s ezzel a folyosóra nyíló szobaajtót bezárván, rányomták arra a hivatalos pecsétet, s a kulcsot magukkal vitték. — Másnap Felszen-thal uram látogatta meg nőmet. Igen nyájas és előzékeny volt, tudakozódott házi- és családi vi-

szonyainkról, s kérdései, bár a kutatás színét viselték, mégsem voltak a gyöngédtelenségig tola-
kodók, sőt némi szánalmat és érdekeltséget is
árultak el ártatlanul sújtott családom iránt. Be-
szédközben figyelmét az asztalon fekvő látogató-
jegyekre fordító, melyeket újjain keresztül, s né-
hányat közülök zsebébe is csúsztatott, e különös
eljárását azzal mentvén ki, hogy azokra a rajtok
olvasható lakások megtudása végett szüksége van.
A falon függő jeles honfiaink arcképei közül
Kossuth-, Pulszky- és Bezeredy Istvánét azon-
czélra kérte magának visszaszolgáltatás mellett
átadatni, hogy azok után a nyomozóleveleket elké-
szíthesse; s észrevevén a kellemetlen hatást, melyet
e kívánsága nőmre tett, még mielőtt ez válaszol-
hatott volna, gyöngéden bár, de határozottan
kinyilatkoztató, hogy annak teljesítését bizton
elvárja, mire aztán nőmnek minden további el-
lenvetését megghiúsító. Hogy a nyomozólevelek
egyébiránt mily pontosan készültek e képek után,
mutatta azon eset, hogy két hét múlva a „Gra-
ben“-en Pulszky helyett — Zsedényit fogták
be, a kinek aztán nem kis bajába került magát
legitimálni, s csak személyes ismerettsége Gor-
donnal mentette meg, hogy a tévedések és félre-
értések akkori fényszakában oda nem vitték, a
hová távolról sem kívánczozott.

A látogatás vége felé a biztos rövid sétát
tevén a szobákon keresztül, bürómat kívánta látni.
Nőm a nappali szobából oda benyíló ajtón ve-
zette abba. Itt rövid szemvizsga után a folyo-
sóra szolgáló ajtón akart távozni; alig hallván

meg azonban nőmtől, hogy a bizottság arra tegnap pecsétjét nyomta, erősen kifakadt azon halhatlan „bornírság“ ellen, hogy az egyik ajtót nyitva hagyták, s ez által tökéletesen paralizálták azon elővigyázati szabályokat, melyek a vizsgálatot megkönnyíteni szokták. Roszul palástolt boszúsággal fejezte ki gyanúját, hogy nőm a ma és tegnap közti időt aligha arra nem fordította, hogy mindent eltávolított, a mi engem kompromittálhatott volna. A jelen körülmények közt nem maradt egyéb tennivalója, mint ezt az ajtót is bezárni, s a kulcslyukra a rendőri pecsétet rányomni, nehogy azon a szoba valamelyik zugában netalán még elrejtett forradalmi eszme észrevétlenül kisurranjon. Távoztakor fölhívatta a házfelügyelőt, s nőmnek jelenlétében szoroson meg hagyta neki, hogy családom szükségleteiről gondoskodjék, s viselete által ennek panaszra okot ne adjon. S e figyelmeztetés nem ártott, mert nem volt nagyobb ellensége a magyarnak, mint e rőthajú sehonnai, a kit Pulszky könyörületből hagyott meg a volt magyar kancellária épületében, midőn ezt a külügyi minisztérium számára a német kormánytól, melynek adminisztrációja alatt állott, átvette. E jószívűséget a rüpök aztán azzal hálálta meg, hogy Windischgratz dicsőséges bevonulása után Domokos urammal együtt a „denunciáns“ szerepét játszotta, s befogatásunk egyik főokozója volt. Az 1860-ban újonnan föltámadt magyar udvari kancellária mindezek daczára meghagyta őt előbbi minőségében, s ha azóta meg nem halt volna, nem mernék rá meg-

esküdni, nem eszközölt-e volna ki nagyontisztelt bécsi miniszterünk valami érdemjelet számára?!

Különben Felszenhálnak e humánus bánásmódja jótékony ellentétet képezett azon szomorú időkben a többször említett Domokos úr viseletével, a ki az előttevaló napon mondta csak nőmnek, hogy öt garast sem ad férje életéért, s azóta majdnem mindennap újabb rémhírral nyitott be hozzá. De ki győzné azon nagyobb és kisebb kínszenvedéseket előszámlálni, melyek e mint nő, anya és honleány egyiránt példás aszszony életét azon átkos időben elkeseríték. A bú és aggodalom, mely szelíd, nemes lelkét untalan gyötörte, s a melyet fogságom hoszszu tartama alatt rősz indulatú emberek koholt rémhíreik által ördögi kárörömmel folyvást szítottak, főlemészté az amúgyis gyöngé testnek életerejét — s okozta e páratlan jóságú szívnek kora halálát!

Váljon erre is a „fátyolborítás“ frázisát kell-e alkalmazni?

Mintegy két óra múlva befogatásom után börtönöm ajtaján a rendőri szolga egy kopott külsejű, középkorú egyénnel lépett be, a kit minden czerimónia nélkül ideiglenes szobatársamul mutatott be. Ottakringből (Bécs mellett) hozták ide, a hol a „hamis próféta“ név alatt ismerték. Ellátogatott ott vasárnaponkint a sorházakba, s a bámész közönségnek, kivált ha kissé jobban felöntött a garatra, oly fufangos dikciókat rögtönzött, hogy hallgatóinak szeme-szája elállt bámultokban. Azt

gondolta a jámbor, hogy e búcsújárásokat az ostrom állapot alatt is folytatni lehet, s így, midőn egyszer Becsnek lövöldözése alkalmával a bombákat „gombócok“-nak nevezte, melyeket a „jó-ságos atya“ Olmücből küld éhező gyermekeinek, a rendőrség elcsípte, s ide hozta kompánistámnak.

Ha nem szoktak volna azon időben minden embert, a ki kopogó csizmákban járt az utcán, vagy egy jó kedvében magát elkurjantó suszterinast állam veszélyes egyénnek tartani, alig értettem volna, hogy' tudott e jámbor golyhó a bolondokháza helyett ide kerülni? Különb en elég mulatságot szerzett nekem, s számos bogarai által sok szomorú órát felejtetett velem a börtön rideg falai közt. De nem is lehetett nevetségesebbet gondolni, mint midőn szónoki dühében fölállt a szalmaszékre, s hatalmas hlippikákat szórt le onnan azon istentelen zsarnokok ellen, a kik belőle politikai mártírt csináltak. Az a furcsa pathosz, melyel ezt tévé, a szavait kísérő heves tagjártatások, a „mű-pauzák,“ melyeket nyöszörgő sóhajokkal, s az orczáról lepergő mogyorónagyságú könnyek szétmorzsolásával betöltött: mindezt csak látni és hallani kell, de leírni nem lehet. Minél erősebben ragadta el szónoki heve, minél jobban tépte és emésztette magát látnoki dühében, annál mulatságosabb torzalakot képezett; s ha igaz, hogy az egyik könyű kicsalja a másikat, akkor e rokonszenves viszony köztünk is létezett, a mennyiben ha szobatársam, túlradó érzelmeitől elkapatva, sírni kezdett, az

én szemeim is könyeztek, de nem a megindulástól, hanem a nevetéstől. Mód nélkül hízelgett neki, ha megdicsértem szónoki tehetségét, és sajnáltam mostoha sorsát, mely őt oly alacsony állásra kárhoztató, s oly fanyarrá tette kenyérkeresetét.

De hát ki volt ő tulajdonképen?

Sem több, sem kevesebb, mint egyik érdekes tagja az ottakringi suszter-czéhnek. Üres óráinkban, melyeket nem az ablaknál friss levegőt szívni (a mitől igen gyakran a „Stadtgraben“-ben véghezmenni szokott „exekucziók“-ra siető embertömegek látására visszajajedtünk), hanem az ágyban alvási kísérletek közt töltöttünk, elmondta rövid, de épületes élettörténetét.

Hogy hol és mikor látta a napvilágot? azt még senkinek sem fődözte föl: mert a próféta mint monda, az égből hull alá, mint a légkő. Anynyiban mégis következetlenséget követett el, hogy egy nagyúr természetes fiának adta ki magát, nem törődván anyja becsületével, miután az — már amúgyis régen meghalt. E rögeszméből származtak az állam szerkezetére vonatkozó nagy-szerű politikai hallucinációi, melyeket inkább természetjogiaknak lehetett volna elnevezni, miután Jónás úr, (így hívták érdemes bajtársamat — nomine et omine) az új bölcsészek szokása szerint minden törvényt az ember „pöre“ állapotára vitt vissza, s a füvet, melyet Ádám apánk a paradicsomban evett, zsinórmértékül vette arra nézve, hol és hogy' egye azt a tizenkilencedik század fia is! „Nekem — így kiáltott föl — nagy

jogaim vannak a világhoz. Egy gyalázatos előítélet megfosztott engem a kilenczágú grófi koronától; én ma szintoly jól vagy rosszul kormányozhatnék, mint akár Wessenberg vagy Windischgratz herczeg, ha az anyám jókor lármát üt, s az apám oly „en bagatelle“ nem bánik velem, mert úgynevezett „legitim“ ágyból nem származtam. A legitimitás a jogcsorbitások törvénye; misem legitim, mint a természet, a melynek fia vagyok. Ha az olműzi káptalannál nem követelnének nyolcz páros nemesi ősoket, már régen kanonok volnék, miután apámnak dédszülei már Krisztus születése előtt Ausztriának, mely már akkor is létezett, mert az ostobaság országa öröktől fogva tart, főnemesi családjaihoz tartoztak, s így könnyen lehetett volna azokkal anyám hiányzó őseit kipótolni, ha ez, mint mondám, nem játssa a néma gyermek szerepét, s nem hagy egyéb örököt reám, mint nagy — fejemet! S ez nagy baj, uram, kivált mikor az embernek a publikuma olyan mint a barom, melyet sovány levegőre hajtanak; nem ismeri a kövéret. Én ismerem; de e nép még nem ért meg annyira, hogy azt megmutassam neki: mert vagy agyonzabálná magát, vagy betörnék tökféjét!“

S Jónás úr a természetjogról táplált ilyféle ferde nézeteihez oly makacsul ragaszkodott, hogy mint minden féleszű ember, semmiféle ellenvetést nem tűrt. Midőn azt kérdeztem tőle, miért varr cipőket? égreemelt szemekkel azt válaszolta: „majd odafönn máskép’ lesz minden!“ — Viszontagságai szintoly tarkák voltak mint eszejárása.

Ifjúságában katonának préselték, s természetjogi kultusza ellenére az emberi szabad akarat elnyomására használták; később, daczára lángeszűsége s magas születésének, „billetör“-nek állott be a meidlingi nyári színháznál, a hol fokozatos előléptetésnél fogva zártszéknyitó, aztán páholy-szolga, s végre „statiszta“ lett. A közvetlen közelség, melybe ez utóbbi állomásaiban a papiros koronájú fejedelmekkel s fémsisakú hősök- és vitézekkel jutott, azon rögeszmét támasztó hihetőleg benne, hogy hát ő is ily „nagy úr“ lehetett volna. Szegény bohó! Érezte a magas állás édességét — annak keserűsége nélkül. A hazugságot, melyet előkelő származásáról költött, végre maga is elhitte, s azt semmiféle anyakönyvek, vagy családi tradíciók nem voltak többé képesek agyából kiszorítani. — A „direktor úr“ bankrotírozott, s e körülmény emberünket ismét azon sovány legelőre tereié, melyen előbbi állítása szerint hallgatói sütkéreztek. Igaztalanságról vádolta az eget, mert előbbi mesterségéhez kényszeríté őt viszzatérni. Amerikába akart kivándorolni, a „szabadság honá“-ba, hogy lemondván születése igényeiről, ott azon boldog öntudatban ringathassa magát: miszerint senki sem nagyobb úr nálánál, s hogy ő belőle is csak olyan elnök lehet, mint az akkori, vagy pláne mint Franklin volt. Csak azt sajnálta, hogy nyomdász nem lett; nemcsak azért, mert Franklin is az volt, hanem mert a nyomdába került politikai munkák szédése alatt elsajátíthatta volna magának lassankint az elnöki tiszthez szükséges

államtudományi ismereteket. Amerikába azonban különféle okoknál fogva nem mehetvén, kénytelen volt, mint monda, fényes tehetségeit szülőföldjétől megvonni, s az ipar és kereskedés legalsóbb fokához visszatérni. Üzlete, intimitása daczára, mind nagyobb mérveket öltött, helyesebben mondva öltetni látszott. A nála tett rendeléseket, a nélkül, hogy a dikicshez és sámfához nyúlt volna, még az nap teljesítő, midőn a megrendelt áruval, melyet a legközelebbi boltban készen vásárolt, pár óra múlva bekopogtatott a vevőnél, a ki nem győzött eléggé a gyors szolgálat fölött csudálkozni, s szívesen üzetett többet, csak hogy nem kellett sokáig' várakoznia. Jónás úr is azon féltalentumok tulajdonságát osztá, a kik nem szeretnek dolgozni, s szemrehányásokkal illetik az eget, hogy nem teremtett számokra oly tyúkokat, melyek aranytojásokat tojnak. Azt a több vagy kevesebb nyereséget, a mit üzérkedése hajtott, elvitte a sörházba, hol magához hasonló okos embert szerény meggyőződése szerint nem találván, azon prepotenciával, mint az alföldi betyár a füttyköt, forgatta a kancsót, s kérdezte a kushadó filisztereket: ki a legény a csárdában? a nélkül hogy attól tartott volna, hogy valamelyike közülök biztos öntudatát megzavarhatná. — E csekély dicsőséget drágán kellett megfizetnie. — Egy szép reggel lehívta őt József az „Audienzzimmer“-be, s azóta nem láttam őt többé. Később hallám, hogy újra besorozták azon dicsőséges hadseregbe, mely a magyarok elleni „sétaút“-ban szerzett babérkoszorút halomra hullatá el f u t t á-

ban, úgy hogy azokból egy árva levelet sem bírt az apai tűzhelyen sült malaczpecsenye garnirozására hazavinni. —

Utódjául egy botorképű egyén állott be, azon közönséges típusok egyike, melyek Bécsnek legszélsőbb külvárosaiban minden lépten-nyomon utadba akadnak. Nem mondhatnám, hogy valami kellemes benyomást tett reám, s nem is ígértem magamnak becses társaságától a felforgó körülmények közt annyi mulatságot, mint elődje nyújtott. A szokás azonban sokat tesz, s így lassankint mi is összetörődtünk. Új szobátársam (!) életfolyama a mily rövid, épp oly érdektelen volt. Előbb finánczör volt, később dugárus, úgynevezett „Schwärzer“ lett. Magyar dohányt csempészett be Ausztriába a Sopron és Bécs-Ujhely közti határszélen; de mivel a korszó addig jár a vízre, míg elmerül (a mit egyébiránt csak a szegény ember korszójáról lehet mondani), egy szép este elfogták a suhanczot, s idehozták „düsztolni“ (már mondtam, mit jelent e műszó?), míg megszökött kompanistája, a kire a felelőség nagyobb részét tukmálni szerette volna, hasonlóképen kézrekerül, hogy vele konfrontálják. A bizonytalanság, hogy mikor fogják azt a másikat elfogni, mikor őt is csak a szerencsétlen véletlen hozta ide, kínosabb volt reá nézve, mint a büntetés maga, mely, ha az „erélyes“ rendőrségnek nem sikerülend pajtását megcsípni, a csempészett áruk menynyiségénél fogva elég súlyosan fog kiütni. Eleget óbégatott és sopánkodott, s égre földre esküdt, hogy, ha az isten őt innen kiszabadítja,

sohasem fogja magát többé e veszedelmes mesterségre adni, mely, ha nem kerül is életébe, egészségét az irgalmatlan rősz fogházi koszt mellett, melyet bízvást attentátumnak lehetett nevezni a legépebb gyomorra, mindenestre nagy mértékben veszélyezteti. S csakugyan e levesnek keresztelt híg kotyvalék, melybe vasár- és ünnepnapokon egypár húshagyott csontot, hétköznap egy maroknyi kenyérmorzsát vetettek, s az a pár kőkeménységű gombóc, bűdös fagygyúlével leöntve, melyet második ételül föltáltak, bőven pótolta a középkori tortúrát, úgy hogy az illető néhány hét múlva még apagyilkosnak is vallá magát, csakhogy e pokoli table d'hote-tól megszabaduljon. — Az én ebédem, melyet vele, szerencséjére, megosztottam, sokkal jobb volt, mert a magam zsebéből fizettem, de mégsem oly jó, mint a milyenhez az elkényeztetett gyomor szokott. Hozzá is látott a suhancz oly mohó étvágygyal, mely az enyémet csak azért nem ingerlé, mert nem volt, de ha lett is volna, a rmi a lélek folytonos izgatottságánál fogva alig képzelhető, azt az a kevés mozgás, melyet minden másodnap rövid félóráig a fogház udvarán fedetlen fővel, s az ablakon állók kíváncsiságának kitéve rendőri fölügyázat alatt tehattünk, csakugyan elő nem mozdította. E sétáknak azonban meg volt az a jó oldala, hogy mindig találtam módot a börtönfalak egyik vagy másik oldalára egy darab szénnel vagy irónnal néhány tudnivalót barátim számára fölírni, míg szobatársam a rendőri szolgálával beszédbe eredt, hogy figyelmét

személyemtől elvonja. E kis cselt a többiek is követték, s így lassankint megtudtuk egymás neveit, melyek közt sok jeles és kitűnő férfiakéra találtam, a mi azon szomorú vigasztalásomra szolgált, hogy legalább „jó társaságban“ vagyok. — Midőn azonban egyszer e szavakat olvastam német nyelven: „el vagyok ítélve, holnap agyonlőnek; isten veled! J.“ két egész hétig nem néztem, s nem írtam semmit a falra; annyira elment a kedvem minden újdonság hallásától!

Mielőtt ezen odúból kiszabadultam, szobatársamat, a ki már nagyon hozzá látszott szokni a jó kozsthoz, többször fölszólítottam, hogy, ha akármikor üt szabadulásunk órája, keressen föl engemet, hogy azt együtt megülhessük. S mintegy félév múlva kiszabadulásom után, melynek részleteit alább fogom leírni, csakugyan betoppan hozzám egy reggel az én „Schwärzer“ barátom kopottan és rongyosan, a hogy' éppen szélnek eresztették. Áldott jó nőm azonnal ellátta fehér- és egyéb ruhaneműekkel, én meg pénzt adtam neki s fürdeni küldtem, aztán pedig ebédre hívtam. Meg is jelent a rendes órában tisztességes öltözetben, a hogy szerény ruhatárából tellett, s oly mohó étvágygyal látott az evéshez, a milyent a hosszú böjtölés az egészséges gyomornak szerezni szokott. Ebéd fölött aztán elbeszélte kiállott viszontagságait, s égre-földre megesküdött, hogy utólszor látták őt azon átkozott falak, hol bőven meglakolt minden bűnéért, a mit életében elkövetett', s a hová még halála órájában is keservesen fog visszaemlékezni. — S eljött

aztán meghívásomra minden vásár- és ünnepnapon, mindig jókedvvel és jó étvágygyal. Úgy látszott, hogy valami becsületes foglalkozásra adta magát; de nem kérdeztem.

Egyszer csak elmaradt, s majdnem éve múlt, hogy mitsem hallottam felőle.

Egy délután nőmmel a máriahilfi utcán végig sétálván annak másik felén szemeim egy rongyosan öltözött kamaszon akadtak meg, a kibe azonnal hajdani szobatársamra ismertem.

Rákiálték; mire kissé zavarodott képpel közelített felém.

Kérem, miért maradt el asztalunktól minden búcsúszó nélkül?

Eleinte hímezett-hámozott, később bevallá, hogy ismét fogva volt, mert újra csempészett.

— Emlékszik-e maga rossz ember, kezdtem őt leczkézteni, mennyire esküdözött ön, hogy nem fogja azt többé cselekedni?

— Mit csináljon a szegény ember, mikor oly könnyű módon szerezhethet magának valamit? felelt vállvonítva a ficzkó.

— Meddig volt ön bezárva? fartatám tovább.

— Nyolcz egész hónapig; hogy az isten verje meg, valamennyi finánczör van a világon.

— És most mit csinál ön?

— Ich schwarze wieder! suttogá halk hangon, s eltűnt a sokaság között.

..... Tessék ebből a tanúságot kivonni, mily hatása van a megrögzött rász természet javítására a fogháznak — in theoria!*)

Már két hónál tovább tartott a fogság kínos egyformasága, a nélkül hogy kiszabadulásomra a legkisebb remény mutatkozott volna. Nőmmel, a kit Joannovics szívességéből majdnem minden nap láthattam, új év óta, midőn az előbbit egy rőthaju cseh „auditor“ váltotta föl, ki a foglyok közlekedését övéikkel keményen betiltotta, nem beszélhettem többé, s csak jelek által értekezhettem vele börtönöm ablakából, ha a várbástyán mindennap bizonyos órában fiammal megjelent.

Január 10-én 1849-ben korán reggel nagy zajjal benyitott szobánkba a börtönőr, s fől szólított, öltözzem fel, mert kilencz órakor a „Verhőr“-be visz. Akkor már e szó elvesztette borzasztó jelentőségét; egy hónappal előbb még

* Midőn Falk Miksa barátom, kinek e történetecskét Bécsben együtt-létünkkel elbeszéltem, arról a hatvanas években a „Wanderer“ egyik számában, melyben sajtóvétség miatt hathéti börtönre lett tulajdon elíteltetésének körülményeit szintoly elmés, mint éles tollal leírja, azon megjegyzéssel emlékezett meg, hogy

az efféle „Verhőr“-ek rendszeren akasztással, vagy agyonlövétéssel végződtek. Előre kicsinálták azt már a hetzendorfi konferenciában (Windischgratz „Hauptquartier“-ján), a hol a vallatások többnyire csak — formalitásnak tekintettek. És e gyönyörűséges eljárásban — magyarok is résztvettek, a kik később mint „jeles hazafiak“ szerepeltek köztünk, s nem egy kövér hivatalocskához jutottak, a mi „becses“ személyüket bizonyos „ne nyúlj hozzám“-féle nimbuszsal környezte.

Midőn az „audienczterem“-be léptem, a vizsgáló bizottmányt már együtt találtam. Elnöke báró Pászthory ezredes, a hadbíró Ottenburg, s ennek írnoke Kirchstein, magyar miniszteriális hivatalnok volt. Ez utóbbit úgy préselték ide; alig mert rámnézni, annyira nyomta őt e — megiszteltetés! Jelen volt még egypár ülnök a katonai és polgári osztályból, ez utóbbiak közt egy „Kriminálrath“ azon fajból, melynek szíve helyét egypár tuczat paragrafus tölti be, s mely a bíró legfőbb föladatául tekinti: tartató kérdések által a vádlott helyzetét még kínosabbá tenni, s őt erővel gonosztevővé bélyegezni! Szerencsémre a katonai törvényszék többi ülnöke emberségesebben gondolkozott, s a körébe „betolt“ Kriminálrathot illető korlátok közé szorította, nem hagyván meg neki azt az örömet, hogy ezt a „Kossuthkutyá“-t — már mint engem — a bitófán láthassa. Nevét elfelejtettem; annyit azonban hallottam, hogy később „kitűnő“ szolgálatai elismeréséül valami rendjelet kapott. Legalább mégis felakaszthatott valamit. Jelenleg

tán, ha meg nem halt, húzza valahol Linzben vagy Grátzban a közösügyi „penzió“-t.

Különben ez az úgynevezett „Verhör“ nem sok érdekest, s még kevesebb mulattatót nyújtott. Nem is akarom azok részleteivel az olvasót untatni. A kérdéseket, noha a „Verhaftsbefehl“ engem Kossuth legmeghittebb emberének mondott, lehető rövidre szabták; nem csikartak ki tőlem semmit, a mit jószántamból bevallani nem akartam. A Kriminálrathnak ez természetesen nem tetszett, s megkísérté néhányszor fogárd kérdései által engem zavarba hozni; e díszes „metier“-jében azonban az elnök által mindenkor meggátoltatott, s midőn egy ízben tolakodó fartatásai által, hogy mit tudok Pulszkyról, kikhez járt és kik fordultak meg nála? annyira megbozantott, hogy kissé hevesen feleltem, miszerint semmi közöm ahhoz, a mit mások cselekesznek, s hogy úgy hiszem, nem akarják velem a „denunciáns“ szerepét játszani, s azért tessék a „Herr Kriminálrath“-nak az én tetteimről, s nem a másokérol számat kérni: e nyilatkozatom a többi ülnök helyeslésével találkozott, s az illetőt darab időre elnémítá.

Egyébiránt még ma is meleg elismeréssel tartozom a haditörvényszék szintoly kíméletes, mint tapintatos eljárásáért irányomban. Ha az akkori önkény- és zsarnokuralom önszabta törvényeit tetteimre szigorúan alkalmazzák, aligha három- vagy négyévi fogságra nem ítélnék. El is voltam rá tökéletesen készülve, s még jótétemény gyanánt fogadtam volna azt: annyira kínt

és kimerített már az oly sokáig tartott bizonytalanság!

Legyen szabad a fogságom ideje alatt ellemen indított kutatások eredményéről egypár adatot fölhozni.

Írataim közt megtalálták jegyzékét azon személyeknek, a kikkel leveleztem. Ezek közt volt gróf Batthyány Miklósné is, Széchenyi István nővére, a kit saját felszólítására hetenként a bécsi eseményekről tudósítottam, melyek akkoriban igen bő anyagot szolgáltattak a levelezésre. A kutató bizottmány mély bölcsességében azonnal kitalálta: hogy e levelek a — miniszterelnök nejéhez voltak intézve. Azzal, hogy az egyik Lajosné, a másik Miklósné volt, ez Pinkafőn, az meg Ikerváron lakott, mitsem törődtek: nekik csak felségárulási bűntény kellett, melyet már előre kiszagoltak, mielőtt a levelek kezeik közt voltak. Meg is tették azok megkezdésére a szükséges (?) intézkedéseket, s rövid idő múlva „per diversas ambages“ csakugyan birtokukba jutottak. A grófnő — mintaképe a keresztényi felebaráti szeretetnek — a legloyálisabb készséggel adta át egytől-egyig a leveleket, s nem az ő jóakarátán múlt, hogy azokban nem találtak annyi „kompromittáló“-t, mely elítéltésemet csak némileg is igazolhatta volna. Tudtam, hogy kinek írok; s azért csak a pusztán történtekre szorítkoztam, tartózkodván minden „idétlen“ reflexiótól, mely az arisztokratikus selyemszálú idegeket kellemetlenül érinthette volna. Kiszabadulásom után nem tartottam szükségesnek

ez idegek további kímélését, s egy utolsó levélben, melyet a grófnőhöz intéztem, hálaérzetnek az ő méltóságának irányomban tanúsított szerfölött nemes bánásmódja fölött oly hű és eleven kifejezést adtam, hogy azt aligha találta szükségesnek, másokkal is elolvasatni.

Azt is kérdezték tőlem, miért nem hagytam oda Bécset, s húzódtam vissza oly helyre, a hová a lázadás mótelye még el nem hatott? Mintha csak magamról, s nem egy egész család sorsáról kellett volna gondoskodnom, melyet egy szűk fizetésére szorított hivatalnoknak nem lehetett ám oly könnyen mozgósítani, mint egy ezred „Deutschmeister“-t az állam költségén! Lehetett is nekem kéjutazásra gondolni Ischlbe vagy Meránba, úgy mint azt az a sok gazdag filiszter tette, a ki bőrét féltvén oda szökött, s később gyávaságából erényt csinálván, loyális érzelmeiért dicséző okmányokat s rendjeleket nyert. Ez utóbbiak után a negyvenkilenc- és ötvenes években oly erős volt a „Nachfrage“, hogy a szükséglet fődözésére új „örd“-t kellett alapítani, melyet a nép szája az eredetitől egészen eltérő néven nevezett, s a melynek elnyerésére nem éreztem magamban elég — ámbicziót!

A Kriminálrath még egyszer megpróbálkozott velem szembeszállni, s gonosz gúnyorral, mely amúgyis rút képét valóságos mefisztó-pofává torzítja, kérdezett: miért nem menekültem ki Hetzendorfra (a hol, mint említém, Windischgratz főhadiszállása volt), mint ezt több „jóérelmű honfitársam“ tette, s megbánnia oka nem volt?!

Éreztem a jól számított szúrást, mely e kérdésben rejlett. Szomorú igazságon alapult, s minden szót megfagyasztott ajkimon. Egyetlen pillantatom, melyet Pászthoryra s a többi magyar ülnökökre vettem, mélyen kifejezte a szégyenérzetet nemzetem meggyaláztatása fölött, s ha elfojtottam keserű kifakadásomat e kíméletlen szavak miatt, ezt nem saját bőröm, hanem szégyen, ártatlan családom megmentésére tettem.

Az illetők megértették a néma szót, lesüték szemeiket, s helyettem pirultak!

Átkozott iróniája a sorsnak, hogy azon „derék“ hazafiak, a kikre a Kriminálrath, mint a jó-érműség paladinjaira hivatkozott, s a kik Windischgratz táborában nem sokkal többet, mint zsandári szolgálatot teljesítettek a magyar nemzet leigázására, később a megalázott országuk kormányzásában résztvettek, s legújabb időben magas nyugdíjak élvezetében várják, mint a froschdorfi remete, a reakció restaurációját.

Engedje meg a nyájas olvasó, hogy a többit elhallgassam. Hiszen, mint mondják, fátyolt kell teríteni a múltra; ámbár kétlem, elbírja-e erre nézve Magyarország valamennyi szövetgyára a kellő szükségletet fődözni! —

Harmadnapra azután, este kilencz órakor, megnyílt börtönöm ajtaja, s égi zene gyanánt hangzott fülembé, hogy: s z a b a d v a g y o k !

Soha nem éreztem még oly egész teljében, mint e perczen, a legmagasztosabb érzést, a mit az isten az ember keblébe oltott: a s z a b a d s á g é r z e t é t !

Szabad voltam! Majdnem a nyakába borultam az álmos őrnek, a ki e megváltó igéket hozta.

„Szabad vagyok!“ újongtam örömben, midőn a sötétháznak kapuján kiléptem, s az esti szellő hevült arczomat érinté. Föltéptem öltönyömöt s megoldóm nyakkendőmet, mert keblem elszorult, lélekzetem megakadt. Örökkévalóságig nyúló hosszú napok után nevezhetlen kéjjel szívtam a keservesen nélkülözött egészséges levegőt.

És otthon hogy' fogadtak enyéim?! Ha ezt leírni tudnám, nem érdemlettem volna meg azt a kimondhatatlan örömet, melyben akkor részesültem! — —

Érzem a régi tetterőt ismét viszszatérni!

„Az emberi elme tenyészni, nőlni akar, mint a növény; szüksége van a szabad levegőre, eleme az egymást hajhászó események előrenyomulása; csak akkor érzi jól magát, ha meszsze kiterjeszheti ágait a föld fölött, s ha merész gondolatai az egekik nyúlnak!“

„Vannak érzelmek, melyek örökre elnémulnak, ha azokat az ellenséges hatalom letarolta a kebel virányairól. Ha a vihar megfosztja leveleitől a rózsát, nincs az a bűvész, a ki a lefosztott leveleket ismét összeilleszthetné, s a rózsát új virágzásra bírhatná; de rabolja el tőled az átkos végzet a s z a b a d s á g o t, s fojtsa azt vissza szíved legmélyebb rejtekébe, föl fog az ismét támadni a világszellem első szózatára, mely átrezgi a levegőt, s új erőt önt a hosszú rabiga alatt elzsibbadt tagokba.“

Ezt és még több mást írtam kiszabadulásom után újra megkezdett naplómba. Sok keserves napok következtek még ezután; szürke, jeges felhők neheztedek a remény virányaira, s megfagyott a fűszál, mely a terméketlen földből kiszarjadzott. Bú és szomorúság szállta meg a keblet, s nem melegíthető föl azokat a részvét és rokonérzelem jótékony napsugara: ámde élt egy érzés, mely fényes világot gyújtott a sötét belsőben, óriássá nőtt a zsarnokkéz nyomása alatt, s nem rettegett vést és halált, mert a földi buroktól megmentett lelket a síron túl is követte: s ez — a s z a b a d s á g é r z e t e volt!

XV.

Hja, mint szeretnék már vígabb és derültebb képeket az eddigiek helyett föltüntetni életemből, s elfojtani minden keserűséget, mely untig eltölté szívemet és kedélyemet! Örömet megbocsátának ellenimnek, a kik durva kézzel markoltak keblem szentélyébe, s elolták abban a legutolsó szikráját is azon bizalomnak, melyet embertársaim iránt tápláltam, s megzavarták az édes harmóniát, mely beléletem s a külvilág közt létezett. S mit nyertek ők e szentségtörés által? Sokkal kevesebbet, mint a mit én vesztettem!

Ha a farsang 1849-ben nem áll a naptárban, aligha tudtuk volna, hogy annak közepében vagyunk. A táncztermek bérlői minden lehető elkövettek a közönség édesgetésére, többen még színdarabokat is játszottak a szünórában; hiába volt minden erőlködés, s azon kevesek, a kik lépre kerültek,

eszembe juttaták, hogy voltak az ókori népek közt, a kik azzal tisztelték meg kedves halottjaikat, hogy — sírjaikon tánczoltak!

Különben az ostromállapot teljes virágzásában állt; a motozások, elfogatások s elítéltetések rendre követték egymást; zsandárok (akkor még „Szicherheitswache“-nak nevezték), spiczlik és „naderer“-ek rendkívüli tevékenységet fejtettek ki, s folytonos aggodalomban tárták a becsületes embert, a ki alig várhatta, hogy egy jótékony forgószél a vésteljes felhőket, ezek földézőivel együtt, elsöpörje az égnek boltozatáról.

Egy szép reggel nőm egy virágedénybe ültetett rózsabokorral lépett a szobába. A bimbók, melyeket hajtott, mind lehulltak, mielőtt kivirulhattak volna; de most két-három bimbó nyílt újra a tövön, s ugyanannyi fakadt ki a frissen zöldelő bokorban. Nőm némán mutatott a virágokra, meg a kék égre; megértettük egymást: nőm ártatlan örömének tárgyában a te képedet láttam, szeretett hazám!

Híreket hallani és közölni egyiránt veszedelmes volt; pedig keringett ám elég a levegőben! Csak azt volt szabad hinni, a mit a hivatalos „bulletin“-ek hirdettek, ennek pedig fele sem volt igaz. Ha nyilvános helyeken találkozunk, inkább jelek mint szavak által értesítettük egymást a többé-kevesbé leverő vagy vigasztaló eseményekről a — távol hazában. Elég volt néha egy melegebb kézszorítás, s a szemnek egy jelentő hunyorítása: hogy várjunk, bízunk és reméljünk!

A hadi bulletineket fölülmúlták a szemtelenségig hazug kormánylapok, legelől a „Reichs-Zeitung,” melyet bizonyos Landsteiner szerkesztett, s melyben egy hírnek megjelenie elég volt, hogy senkise’ higgye. Jól mondta akkor a müncheni „Punsch,” mily irigylésreméltónak találja a „Reichs-Zeitung” azon magasztos öntudatát, hogy senkise’ hisz neki. Divattá vált valakit, ha beszéd közben nagyon elvetette a sulykot, azzal letorkolni: „ne landsteinerezz!” — Volt a belváros egyik félreeső utcájában egy bizonyos iroda, melyből felsőbb szabadalommal (helyesebben „inspiráció” folytán) mindennap egy tuczat újdonság került ki, s eredt útnak a birodalom különféle helyein megjelent hírlapokba. Ezen újdonságoknak kiváló tulajdona az volt, hogy azoknak fele hazugság, a másik fele meg igaz nem volt. De a gyártók, meg a közlők ezzel nem sokat törődtek, s csak igen kevés komolyjellemű szerkesztő tudta magát az elsők alkalmatlankodásai ellen megóvni, midőn a többieket, főkép’ a vidékieket, az a bizonyos hivatalos nimbusz, mely e kézzelfogható hazugságokat környezé, annyira elámitottá, hogy a legmerészebb képzelenségeket is odatálalták bona-fide a közönségnek azon hiszemben, hogy a mit az ő gyomruk megemész, attól az olvasó sem kap haszrágást.

De a közönség megköszönte a kotyvalékot, s visszautasítá a ferde imputációt ízlése és értelme ellen. Valami „Hansjörgel” nevű hetilap, mely húsz évnél tovább a legaljasabb pletykák-

kal és föladásokkal táplálta magát és hasonszórú közönségét, utóbb ettől cserben hagyatott s ünepelesen megbukott. Ugyanazon időben, csak-hogy más halálnemmel, múlt ki a katonai kormányzó által „rész iránya“ miatt betiltott „Geiszler“ című napilap is, mely eleinte szintoly becsületos (!) módon, mint a speiszingi „Jörgel“ hízlalta a közönséget, s hagyta magát általa hizlaltatni, utóbb azonban tapasztalván, hogy az ily moslékkosztal nem igen lehet a vendégeket édesgetni, fogta magát, s egy szép reggel az ultrapecovicsok táborából átcsapott a veressipkás demokratákhoz, s addig handabandázott s rugdalódzott jobbra-balra, míg szilenciárussá tettek. Írt azután az exszerkesztő (Böringer-nek hitták, a revoluczió előtt a külvárosi csapszékekben hárfázott) a „Zuschauer“-nak, egy hasonlóképen bukófélben levő pajtás (= czinkos) lapnak egy keserves levelet, megvallá „sub rosa,“ hogy ő bizony sohasem lett volna liberális, ha a kormány nem fösvénykedik, hanem ad neki pénzt vagy hivatalt, hogy ez istentelen drága időben megélhessen; hogy eleget lótot-futott ő ide és amoda is, denuncziált vagy ötven jakobinust, ódákat csinált a „Belagerungszustand“-ra; de nem használt, nem kapott semmit, s azért desperációból felcsapott liberálisnak, s — szörnyűség! négyszer annyi előfizetője lett, mint előbb; a mi elég szomorú jelensége az időnek, sóhajtott fel, de mit csináljon az ember, ha élni akar?! így írta ezt meg csókolni való naivsággal puszipajtásának, Ebersberg úrnak, a ki jóézelmű butasá-

gában azt hívé, hogy barátja sorsán segíthet, vagy liberális tévedéseit illő helyen kimentheti fogja, a levelet egész terjedelmében lapjában kiadta, s ez által az özszes feketesárga „clique“-t irgalmatlanul kompromittálta, s annak az átkozott szabadelvű pártnak újabb fegyvert adott kezébe a bástyafalak ágyúinak árnyékában kényelmesen nyújtózkodó mameluksereg ellen.

Undok faja azon csúszó-mászó férgeknek, a melyek elég vakmerően embereknek nevezik magokat, holott csak nyomorult bábok, melyek akkor szerepelnek csak, ha azok, a kiknek eszközei, a színpadra tolják és mozgatják őket.

A világosi katasztrófa után egypár meghittebb ismerősömmel a Grünsteidl-kávéházban találkoztam. A megdöböntő hírt az nap' reggel gróf Széchenyi Lajostól hallottam az utcán. Barátim közül senkisé akarta elhinni, s Dobokay, a volt erdélyi udvari kancellária titkára, izgatottan figyelmeztetett, ne közöljem azt senkivel, mert hazafiatlanságról vádolhatnának. Jelen volt a „Kohlmarkt“-on levő gyógyszerár tulajdonosa, Angyal hazánkfia is; oskolatársak voltunk Pécsen, s huszonkét év után fölkerestük itt egymást, s megújítottuk régi barátságunkat. Szerény külsejű, becsületes szívű férfiú volt; politizálni nem igen szeretett, mert kissé félénk lelke azt az akkori időben veszedelmesnek tartotta. Az említett katasztrófa azonban, melyről, fájdalom, néhány nap múlva már nem lehetett többé kételkedni, egészen kihozta szelídlelkű barátunkat a sodrából, s könybelábbadt szemekkel hitt

meg egyenkint bennünket a nemzet halotti torára!

Ölnyi hosszú falragaszok hirdették e nemzetünk történetében páratlanul álló gyalázatos árulás részleteit, midőn este mintegy hatan barátunknál megjelentünk. Az asztal közepén Kosúthnak virágokkal ékített mellszobra állott; szótlánul ültünk körül; a komoly helyzet mélyen lehangolta kedélyünket; társalgásunk nem birt elevebb szint ölteni, s néhány óra múlva szorongó érzelmek közt váltunk el egymástól. Másnap korán reggel Angyalnak neje (igen szép és lelkes magyaraszszony volt) sírva rohant be hozzánk azon rémhírel, hogy férjét éjfélkor elfogták, s elvittek egypár fegyverdarabot is, melyet a házmotozásnál találtak. Tudtuk, hogy az ostromállapot szigorú rendszabályai erre a halálbüntetést szabják, s képzelhetni fölindulásunkat mindazoknak hallatára, a mit a szegény aszszony könyzápor közt, s csak akadozva tudott elmondani. A legnagyobb ocsmányság azonban az volt, hogy a szerencsétlent — tulajdon sógora (nejének fivére) adta föl, a kit a jószívű háziúr évekig tartott élelemmel és költséggel, s a ki e jótéteményt azzal hálálta meg, hogy rokonát azért, mert ez a vacsora fölött őt tréfásan „schwarzgelber“-nek nevezte, még azon órában mint felségárulót denuncziálta a „commandaturá“-nál. Az akkori parancsnok, Böhm tábornok, utálattal fordult el az árulótól, s e drasztikus kifejezéssel: „Sie sind ein Schuft!“ utasította ki a szobából; a bejelentett főbejáró ügyet azonban kénytelen

volt a haditörvényszéknek átadni. Ennek, bár emberségesen igyekezett a hadbíró a gyógyszer-tári személyzet kihallgatásánál, azzal, hogy az adandó feleletet majdnem szájába rágta, a szerencsétlenül segíteni, az ostromállapotú szabályok főnemlélt szigoránál fogva mégis ki kellett mondaní a halálos ítéletet, melyet a nevezett tábornok, tekintettel egyrészt azon enyhítő körülményre, hogy a megtalált fegyverek egy rozszant pisztolyból, s egy a „laboratorium“-ban használni szokott hosszú késből állottak, másrészt meg azon „hallatlan botrány“-ra (így lehetett a falragaszok által hirdett ítéletben olvasni), hogy a feladó az elítéltnék tulajdon sógora volt, nyolczévi nehéz várfogságra változtatott. — Még az nap este elvitték a szegény családapát Kufsteinba, s mire három év múlva, kegyelem útján, onnan kiszabadult, nejét s legidősbik fíját a temetőben, s tönkrement gyógyszer-tárát idegen kezekben találta, ő maga pedig — koldus lett! (Erre már persze hogy erős fátyolt kell borítani!) — A nyomorult denuncziás ellen fölzúdult, mondhatni, az egész város. Megvetéssel fordultak el tőle mindenütt, a hol ráismertek. Ha a vendéglőben valamelyik asztalhoz akart ülni, a többiek vagy fölkeltek, vagy felszólták a vendéglőst, utasítsa ki a szemtelen gazembert. A policzáj egykedvűleg nézte, ha a pinczerek nem hozták meg az általa megrendelt ételt, s szemet hunyóított a legvastagabb invektívákra is, melyekkel a nyomorultat az étteremből kipuskázták. Nem tudom, mily ganajdombon végzé gyalázatos életét!?

Még ma is rejtély előttem, hogy' kerültük ki mi akkor, mint vendégek, a megidézést a katonai törvényszék elé? Tán megelégtették azt az egy áldozatot is, vagy represzszáliáktól tartottak a meg nem hódított várakban még nagy számmal létezett osztrák és muszka foglyokra nézve?! Meglehet; s miután ezek közt igen sok kékvérű volt, a kik a várfalakon belől sokkal biztosabban érezték magokat, mint a csatatéren, ezeknek finom bőre mindenesetre aránytalanul drága kompenzáció lett volna a mi proletáriusi irhánkért!

Nem sokára azután előmbe jött a belváros egyik keskeny utcájában a — „Kriminalrath!“ Annyira megijedtem tőle, hogy még keresztet is elfelejtettem magamra vetni. Udvariasan köszöntöttem, s el akartam szépen surranni mellette. De essél csak egy bécsi „Kriminálrath“ keze ügyébe; nem oly könnyen szabadulsz meg tőle. Engem is megállított, s a legújabb „affaire“-re ezéolván, azzal firtatott; megelégteltem-e már annyira a szabadságot, hogy visszszakívnokozom ismét oda, honnan amúgyis csak félig tudtam kimenekülni? Nem értettem; de azonnal szolgált a kommentárral, emlékezetembe hozván, hogy a „próbák elégtelensége“ miatt lettem csak fölmentve, s hogy addig, míg tökéletesen nem purifikáltam magamat, a fővárosból távoznom nem szabad. Tehát „rendőri fölügyázat alatt“ álltam, a mit eddig nem tudtam. A Kriminálrathot mulattatni látzott a kellemetlen benyomás, mely e tudósítás hallatára arczomon mutatkozott.

— So ist es! erősíté meg újra, s mélyen

nyúlt tubákpixisébe; ha t ő l e m függött volna, még most is ott ülne ön a „Numero fünf“-be; mert hát engem nem lehet ám oly könnyen elámítani, mint azokat a katona urakat, a kik a „Kriminálpraxis“-t úgy értik csak, mint én a stratégiát. Köszönje meg, hogy a félszeg vizsgálati eljárás lehetetlenné tette nyomára jönni annak a hetvenötezer forintnak, melyeket Kossuth uram azon hírre, hogy önöket a g y o n l ő t t é k (szinte le lehetett olvasni képéről a sajnálatot, hogy ez meg nem történt), az ön és H e n s z e l m a n n özvegyének küldött. Wodianer persze hogy tagadja; nem tud semmit, hogy az özszeget nála u t a l v á n y o z t á k volna; de én egy perczig sem kételkedem benne, mert nem hiába csörög a levél: s csak végezzenek egyszer az istentelen rebellisekkel, majd kiderül, wo das Sünden geld hingekommen ist? addig pedig igen üdvös az a „Polizeiaufsicht!“

Képzeltetni, mily megdöbbenő volt rám nézve ez a hír, melyről eddig mitsem hallottam, s hogy' kínzott még aztán hónapokig az a gondolat, hátha mégis lehetne valami a dologban, ámbár mi egy fillért sem láttunk a pénzből! Kivégeztetésünk híre csakugyan keringett a magyar fővárosban; bizonyossá tett bennünket erről előbbi szakácsnéknak, a ki egy megyei huszárhoz ment nőül, Ninámhoz irt levele, melyben sajnálatát fejezván ki h a l á l o m fölött, meghítta őt anyósommal és Emil fiammal együtt Pestre, a hol addig maradhatnak náluk, míg a jó isten kedvezőbbre fordítja sorsukat. Nem szégyeníté-e meg

ez egyszerű aszszony nemeslelkűsége sok bársony- és selyembe burkolt úrhölgy eltompult szívét? De a mily jól is esett e hálás lélek nyilatkozatát néhány hét előtt olvasnunk, oly aggasztólag hatott reánk a kommentár, melyet a halálunkról csakugyan létezett hírek a Kriminálrath adott, miután a legkisebb bizonyítéka annak, hogy a nevezett őszszeg csakugyan utalványoztatott számunkra, jóval meghoszszaíthatta volna újabb fogságunk idejét, s könnyen megtörténhetett volna, hogy a Kriminálrathal többé nem találkozunk, a mit egyébiránt, ha életünkbe nem kerül, a legnagyobb szerencsének lehetett volna tartanunk!

Különben az a hírhedt „Polizeiaufsicht“ jobb volt a hírénel. Árulók és denuncziánsok nélkül ritkán tudtak meg valamit. Néha csakugyan orrukkel kellett valamire bukkaniok, hogy észrevegység, s ha megfogni vélték, kezükben tartották a — nagy semmit!

Ez időtájban volt, hogy Bobest barátom, a ki a múlt években mint királyi táblai bíró halt meg Kőszegben, meghitt a gumpendorfi kaszárnyába, a hová, mint mondá, igen kedves „vendégek“ érkeztek. E vendégek Ivánka Imre, báró Liphay Béla és Madarassy József őrnagy voltak. Ide lettek bizonytalan időre internálva. Néhány igen kedves estét töltöttünk együtt, s ittunk a mindig dúsan terített asztalnál, hol három hazánkfia fölváltva vitte a házigazda szerepét, a magyarok győzelmére, a szeretett drága hazáért! Megvolt hiva e vacsorákra mindenkor a — porkoláb is, a ki tősgyő-

keres német létére a magyarok iránti rokonszenvét azzal dokumentálta, hogy háromszor annyit ivott az egészségükre, mint mi. — Persze, hogy a „Kriminálrath“-nak e kedélyes multságokról a „Polizeiaufsicht“- daczára sem volt tudomása: orgánumainak a katonai laktanyákban nem volt tanácsos szaglálódni, mert már megtörtént, hogy azok helyett, a kiket kerestek, nekik kellett lakolni, s még engedelmet sem kértek tőlük a — félreértésért!

Néhány hét múlva ezen őszszejöveteleknek is vége szakadt, s derék hazánkfiaitól búcsú nélkül kellett elválnunk. Éjszakának idején vitték el őket, s nem tudta, vagy nem akarta senkise megmondani: hová? Csak a porkoláb hunyorított szemével, mikor kikísért bennünket az ajtón, s suttozva mondá: hogy nem sok bajuk lesz!

XVI.

A nehéz, szomorú napok egyformasága időnként a fővárosba szállított honvédcsoportok szakasztották félbe. Mindig sok nép nézte és bámulta őket. Derék életteljes fiúk voltak; a levertségnek nyoma sem látszott rajtuk; vidor tekintetük meglegedésüket tükröző vissza teljesített kötelességük fölött, s arczuk minden vonása azon biztos reményt fejezé ki, hogy él még a magyarok istene, a ki nem hagyja hazánkat elveszni! Közönségesen tízen-huszan mentek együtt, s háromszor annyi népség követte őket, mely oly ellentétben állott hozzájuk, mintha nem is a Lajtha, hanem legalább is egy tuczat világfolyó

választaná el őket egymástól. Beh szerették volna bizonyos magas körökben, ha e fiatal, nyalka legények, a kik oly rátartósan jártak az utcán, mintha övék lett volna Bécs városa, mint az volt hajdanában dicsőséges Mátyás király alatt, kissé házsártoskodtak, vagy exczedáltak volna, a helyett, hogy oly józanul és csendesén viselték magukat, mint ha bort vagy németet sohasem láttak volna. Nem volt ok még keményebb rendszabályokra: s ez volt, a mi bántotta őket!

Általában minél több embertelenséget követtek el oda fönn a magyarok ellen, annál több rokonszenv nyilvánult irántuk az alsóbb rétegekben. Hiában igyekeztek ezt szubvencionált újságcikkék és inspirált röpiratok által megintgatni. Ez utóbbiak nagymestere bizonyos Schuselka úr volt, a ki majdnem minden héten megbabázott egy-egy elmeszörmnyel, s újra fölrántván az alig beheg'edni kezdett sebeket mind áthatlanabb kéreggel vonta be a szíveket, melyek a múltakra már-már a feledékenség fátyolát készültek borítani. Világira jött tőle: „Das provisorische Oesterreich,“ melyben megleczkéztette a német minisztériumot (de úgy, hogy nem fáj neki), s azután megszökött, mert minden áron szeretett volna „martir“ lenni, pedig senkisémm törődött vele. E legújabb csudaszülettjében azt állítja: miszerint a magyarnak már azért is össze kell olvadni az osztrák-némettel, mert mélyen alatta áll emennek mind anyagi mind szellemi tekintetben Ne neked, magyar nemzet, a nagy Nchuselka vérei annyira túlszárnyaltak —

egy év óta, hogy meg se látnak, ha a Szent-István tornyáról le néznek. Hiába küzdöttél és iparkodtál a tökély felé, s hiába ismerték el törekvéseidet a világ legmíveltebb nemzetei: mit ér, ha a nagy Schuselka pálczát tör feletted! Az a nagy Schuselka, a ki a magyar életet és irodalmat még híreből sem ismerte, s a ki, mint tagja az istenben boldogult „Reichstag“-nak, mely kilenczhónapos tengése alatt az osztrák politikai éretlenségnek oly nevetséges jeleit adta, hogy egész Európa mulatott rajta, szegénységi bizonyítványát e tekintetben untig bemutatta. Méltán tartottam, hogy az angolok, meg a francziák, a kiknél éppen akkor annyi magyar kapacitás megfordult, s a kik hazai elmetermékeink lefordításában vetélkedve versenyeztek, kedvező véleményüket irántunk azonnal megváltoztatni fogják, ha a nagy Schuselkának e Stockerautól Stadel-Enzersdorfig (tehát a világ végéig) terjedő híres röpiratát olvasni fogják. —

Igen sok adatot jegyeztem föl naplómban a bécsi nép akkori rokonszenvéről; a többszöri motozások alkalmával azok is eltűntek egyéb érdekesebb iratokkal, s így csak emlékezetemből idézhetek néhány példát, annak bebizonyítására, mily érdekeltséggel s őszinte hajlammal viseltetett a fővárosi nép jobb része a magyarok és a magyar nemzetiség iránt! Veszedelmes dolog lett volna az akkori rémidőkben ily nyilvánításokra sajtó útján figyelmeztetni véreinket, s azért engedjék meg, hogy azoknak, késő évek után, egy-pár lapot szenteljek igénytelen emlékirataimban!

Jelen voltam egy hangversenyben, melyet Haszlinger bécsi műáros s Lisztnek jó barátja az árvíz által károsult magyarok (mert ez az isten csapása is érte őket) számára Bécsnek egyik nagyobb termében adott. Legjobban tetszettek a magyar dalok, melyeket a versenyző kitűnő virtuózitással játszott a zongorán; nem tudom, hány-szor kellett azokat ismételnie. Pedig a hallgatóság java — németből állott; becsületes külvárosi polgárok, szeretetreméltó hölgyek- és csinos leányakkal, a kik úgy éljeneztek s újrátatták a frisset, meg a csárdást, hogy a magyar ember szíve majdnem megszakadt örömeiben, s rendre csókolhatta volna a szép hölgykoszorút, mely e perczben még egyszer oly szépnek és bájosnak tetszett. „Es geht halt nichts über an Ungarischen!“ mondá egy mellettem álló vastag sógor, s oly erősen tapsolt, hogy szinte fűjt bele. Idomtalan pofája s rémítő veres orra volt; de hajba kaptam volna akkor azzal, a ki e pillanatban azt merte volna állítani, hogy szomszédom nem a „legfeszebb kurmacher“ az egész „Leimgruben“-on!

A „Wasserglacis“ bérlője, Hcmbsch úr is pátriotikus ünnepélyeket rendezett, s ez alkalommal a fasorokat veres- és fehér-re festett ívekkel cifrázta föl, melyek boltozatát a fáknak zöld gályái képezték. Az úgynevezett „kursalon“ átellenében pedig egy fabódében Jeruzsálemet és húsz mértföldre terjedő körképét mutatták. A ki a geográfiát tanulta, a mi akkor még könnyebb stúdium volt mint ma, mikor a határszéleket, országokat és népeket minduntalan rektifikálják,

tudhatta, hogy ott fekszik valahol Jeruzsálem körül — Kiutahia is, s a bódétulajdonos extra tizenöt krajczárért megmutatta a házat is, a hol Kossuth lakott. — Mikor még a jóérlmü polgárok is ily istentelen demonstrációkra vete-medtek — direkte az ágyúk árnyéka alatt, lehet-e várni, hogy az ostromállapotot oly hamar beszüntessék? Különben a bécsiek már magok is nevétték nyomorúságokat, s nem egy sikerült „bonmot“-val tágitottak szívükön a nevezett állapot kiállhatatlansága fölött. Im' egy a sok közül. Egy fiatal ember megunván életét, agyon akarta magát löni. De honnan vegyen pisztolyt, mikor az övét be kellett adni a „Zeughausz“-ba? Barátja bíztatá: várjon, míg az ostromállapotnak vége lesz; mire a fiatal ember kétségbeesetten ráívalt: „azt akarod-e, te kegyetlen, hogy örök ké éljek?!“

A hernalszi arénában csak úgy törte magát a nép, hogy láthassa Szigligeti „szökött katoná“-ját. A fordítás szintoly nyomorult volt, mint az előadás. Oly kegyetlenül bántak e jeles népszínmüvel, mint a hajdani egri szabó, Zvolenszky, egy szegény falusi plébános „Gehrock“-jával; mikor felhúzta, maga a szabó is összezsapta a kezeit, s szörnyükdöve fölkiáltott: „sohase hittem volna, hogy embert így lehessen csüffá tenni!“ — És a darab mégis tetszett, mert — magyar volt, s az emberek megnézték tízszer egymásután, s jobban mulattak, mint „Julius Caesar“ előadásánál a „Burgtheater“-ben, a kit Shakespeare után Laube Henrik fordított ki németre.— Utánna a „két pisztolyát

adták, Úgy néztek ki benne a magyar emberek, mint egy megszalasztott drótostót kompánia, s úgy énekelték azokat a magyar dalokat, mintha valamelyik invalidus kintornás tanította volna be nekik azokat. De a pénztár megtelt, mert Megerle aszszonyság, a színikör bérlője, igen helyesen a Becsben divattá vált magyar rokonszenvre épített.

Ugyanezen időben lépett föl (május 2-án 1850) Hollósi Nelli a császári dalszínházban Amina szerepében. Páholyok és zártszékek már reggel mind elfogytak, s este szíinig megtelt a ház. A magyar csaló lányt szép hír előzte meg. Eleinte kissé elfogult volt; de a dörgő tapsvihars az ezerajkú „éljen“-ek csakhamar fölbátoríták, s úgy énekelt, a hogy' énekelni szokott: mint egy angyal. Maga a császár is lelkesen tapsolt; az egész közönség élvben és gyönyörben úszott. Előhítták valami tízszer vagy tizenkétszer, kapott virágot és koszorút is, szóval tökéletesen reüizirozott — valamint később a „Luciá“-ban és a „Hugenották“-ban is. Alig hiszem azonban, hogy diadala, minden kitűnő tehetsége mellett, oly nagyszerű mérveket öltött volna, ha a művésznő máshonnan jön, és nem — Magyarországból!

„Du sublime au ridicule!“ Odaki a „prater“-be is seregesen tódult a nép Beranek czirkuszába, hogy egy magyar embert láthasson. Toldi János volt, a magyar Herkules, a ki egyik németet a másik után nyekkentett a földre, s több dicsőséget aratott, mint névrokona Toldi Ferenczünk, a ki ugyanakkor a bécsi akadémiában német felolvasást tartott — tíz tudós parókanak

és hat tubákpixisnek. Mondták, hogy Beranek sógor a tiszta jövedelemből, a mit konyhájára Toldi János hazánkfia aprított, háromemeletes házat vett a „Jagerzeile“-ban. Nem az első eset lett volna, hogy magyar erővel nemcsak házakat, hanem országokat is szereztek!

Nemzeti zenészeinknek soha nagyobb keletük nem volt, mint ez időben. Kálózdí társasága annyi embert gyűjtött mindennap össze a nyilvános mulatóhelyeken, hogy a szó legszorosabb értelmében egymás nyakán ültünk. A szebbnél szebb ajkak, melyek mellettem és körülöttem az „éljen“-re megnyíltak, alig tudtak e szónál többet magyarul, hacsak ide száműzött bajtársaink nem tanították meg őket egy másodikra, egy szebbre és édesebbre, mely így hangzik: „szeretlek!“ — Kített tőlük! — E művész hazánkfiái az udvarnál is hallatták magokat — még ide is elterjedt a magyar láz!! Fölléptek a wiedeni színházban, s egyes gazdag családok palotáiban is. Gróf Pálffy Ferencz meghíta őket Badenba, hol számos hangversenyt adtak, s közreműködtek a magyar urak által gyakrabban rendezett táncmulatságokban. Szinte ostromállapotban tartották őket; Strauss és Morelli fátyolt kötöttek hegedűikre: nem voltak képesek a magyar zenészekkel versenyezni. — Mikor elmentek külföldre, Farkas Józsi váltotta fel őket, a kit a „Sperl“-korcsmáros arra a kontóra, hogy ő nála fog először játszani, nyolcz napig ingyen tartott kosztal és szállással, míg bandája fölérkezett. — A zsrúnálok persze hogy elhallgatták az efféle tün-

tetéseket; azt gondolták, ha ők ignorálják, elmúlik a nagy hüllő magától is: de csalatkoztak; a népnek egészséges érzéke s természetes hajlama csúffá tette kombinációikat, s szerencsésen kitalálta, hogy' lehet az ostromállapot daczára is — demonstrálni!

Szóval: magyar világ volt Bécsben! Divattá vált az érdekeltség irántunk; mivel azonban éppen csak divat és egyéb nem volt, nem lehet csudálni, hogy rövid idő múlva ismét megszűnt, vagy inkább meglőnszűntetve.

Kezdett e nép magával is foglalkozni, miután megtapogatta előbb magát, hogy ugyancsak él-e? „Minden kezdet nehéz!“ mond egy régi közmondás; dehogy az, gondolta magában: csak a könnyebb végét kell megfogni. Nagy öröm volt izraelben, midőn július elsején 1850-ben az első esküdszéki ülést megtartották. Egy suszterinast ítélték el néhány apró lopásért. Az újságok „hozanná“-t énekeltek, hogy óriási léptekkel halad minden — előre, s hogy az újdonsült alkotmányos polgárok máris oly fokán állnak a polgári érettségnek, a hova az angolok és amerikaiak csak századok múlva fognak emelkedhetni. Nem irigyelte tőlük senki ez ártatlan örömet: a gyermeknek is nádpálczát tolnak a lába közé, s azt gondolja, hogy valóságos paripán ül; pedig nem a nádpálczát, hanem őt teszik lóvá! — Még mindig emlékezem, hogy' örültem gyermekkoromban minden apró ajándéknak, a mit szüleimtől kaptam, s mily boldog voltam, ha egypár bádogkatonát kommandírozhattam. Vannak népek,

melyek e gyermekevekből sohasem lábolnak ki. habár rég' meghaladták a — negyvenet! Ugyanazon időtájban a hitzingi kerülethez tartozó mintegy hetvenkét helységben bíróválasztás volt: az első ilyenmű választás Ausztriában! Este aztán mindenütt illumináltak. A schönbrunni dícsőkéről meglepő szép látványt nyújtottak a két mértföldnyi kerületben tűzlángban úszó helységek, a hegyek csúcsain emelkedő piramisok, s egyes elszórt nagyobb épületek pompás kivilágítása. A nép alkotmányos jogait gyakorolta, s ha a legtöbb helységben nem is az lett a bíró, a kit ő akart: „macht nichts!“ azért a sógor mégis választott; kezdte érezni, hogy másért is van teremtvé, nemcsak hogy egyék, igyék és aludjék, s hogy egyéb mifélet is kell bonczolgatni, mint — a rántott csirkét!

Mozgott minden, a hogy' t. i. mozoghatott. Itt is a magyarok mentek jó példával előre. Az ismeretes „Emlékirat“-on kívül, melyet az ókonzervatívok legfelsőbb helyre benyújtottak, s melyet azok, a kik azzal kérkedtek, hogy tovább látnak az orruknál, olyan Noé-féle galambnak tekintettek, melyet kiküldtek, hogy vizsgálja meg a — vizeket, rendre készültek és jelentek meg Bécsnek nyomdáiban a politikai röpiratok, melyek nagy része, hogy többen értsék és olvassák azokat, német nyelven íratott. A legkiválóbb ezek közt Somsich Pál-nak „Magyarország törvényes joga“ című munkája volt, melyet a kéziratból e név alatt; „Das legitime Recht Ungarns“ én fordítottam németre. A könyv férfias

nyíltsága s éles logikája által föltűnést okozott, s az első hetekben mintegy kétezer példányban kelt el. Kiadója, Hügel hazánkfia, úgy nyilatkozott, hogy „ternó“-t csinált vele, a mit egy kiadótól hallani, csakugyan ritka dolog! Még eddig mindegyikét csak óbégatni és lamentálni hallottam, hogy mennyit veszett ezen meg azon a könyvön, úgy hogy az embernek majdnem szíve szakadt meg rajta, s önkénytelenül zsebébe nyúlt, hogy a szegény ördögnek kárát némileg pótolja. S ha meg az én munkáimról lett volna a szó! de hogy e jó urak Jósikára és Eötvösre is panaszkodtak, s azt állították „auf Ehre!“ hogy még a nyomtatási költségeket sem tudták kikapni: ez már több volt, mint — csudálatos!

E röpiratok nyomtatása egyébiránt nem nagy bajjal járult. Hihetetlennek tetszik, de úgy volt, hogy a sajtóügyeket engedékenyebben kezelték akkor Becsben, mint nálunk, úgy hogy a mi Pesten nem láthatott napvilágot, az Pécsben akadály nélkül jelenhetett meg. Itt szándékoztak Zsedényi és gróf Szécheny Antal is nagyobb elmeműveiket, az első „Ungarn und das Ministerium“ a másik, ha nem csalatkozom: „Metternich und Kossuth“ cím alatt kiadni, s szó volt egy magyar lap alapításáról is, melynek szerkesztőjéül Babarczy Antalt emlegették; megjelenése azonban előttem ismeretlen okoknál fogva elmaradt.

Pedig, ha valamikor, úgy azon időben egy jól és becsületesen szerkesztett magyar napilap-ra égető szükség volt. A „Figyelmező“ megszűnt, a „Magyar hírlap“ nem volt elégséges, bár

megvolt a jó szándék és a buzgó törekvés, a különböző érdekeket, tekintetbe véve az akkori forrongó időszakot, az egymástól eltérő, néha homlokegyenest ellenkező véleményágazatokat egyesíteni a nélkül, hogy lapja irányát ne vészé lyeztesse. Különben is egy politikai hírlap Magyarországon csakugyan kevés volt, főképp miután az efféle német lapok gombamódra bújtak ki egymásután a magyar földből, s bizony nem lehetett rajtuk észrevenni, hogy magyar földön termettek. Főcéljuk az üzérkedés volt, s különös becsülésünkre nem lehetett igényük, de nem is tartottak rá számot.

Általában az ötvenes évek alatt a politikai napisajtó szerepe nem volt történetet alkotni, hanem csak a történeteket tudomásul venni. De e történetek sem a magunk ügyei voltak, hanem — Krimia és Cochinchina dolgai. Beteltünk velők. Nem is éltek akkor lapjaink; ímmel-ámmal lézengtek különféle nevek alatt. A „Pesti napló,” a „Magyar posta“ stb. osztották a nemzet sorsát: hallgattak és vetekedtek, hogy melyikük tud jobban hallgatni. Csak az irodalom folytonosságát kellett fentartaniok; szükség nem volt rájuk. —

Az újabb mozgalmak 1861-ben azonban pesdülő életet leheltek a némákba és akkor megszületett nagy része azon nagy pártlapjainknak, melyek ma is élnek, s oly fontos szerepet játszanak a kor történetében! — Deák húsvéti czikke (1865-ben) indítá meg a nagy mozgalmat, s a mit az teremtet, azt — Königgratz befejezte. Nincs ország, melynek története olyannyira egybe lett

volna napisajtójával forrva, mint az — új Magyarország; de nem volt ország, melynek sajtója e bizalmat annyira meg' is érdemelte volna. Küzdelmeiben társa volt, s midőn minden más tért elzártak előtte, hű tükre volt mindegyik pártjának! A harczok alatt egy kar volt mindenik! —

November 15-dikén 1849-ben indította meg Nagy Ignác barátom a „Hölgyfutárát. Megjelent mindennap, s ügyesen szerkesztett lapocskává volt. A szív- és elmetáplálékul szolgált tartalmát illetőleg barátom azt tartá főleg szeme előtt, nem hogy mire van olvasóinak hajlama, hanem hogy mire van szükségük? s szerencsésen sikerülte, hogy lapjának vidor színezete által gúnynyá ne tegye a fájdalom szent tárgyait; mosolygott, s nem volt, a ki vidorságán megbotránkozott — volna. Horáczkint a hasznost az édessel vegyítő, s így a mostoha sorsnak, mely az örömet ürömmé változtatva elszomorítá a kedélyeket, keserítő gúnyát enyhítő.

Forradalmak után az irodalom mindig élénkülni szokott; nálunk máskép volt és van minden, mint másutt. A megszakasztott művek folytatása, vagy a sajtó alá készültek kiadása évekig késett. Az olvasókönyvkiadó-egylet nem adott életjelt magáról; a „Nemzeti könyvtár“ II. folyamából több nagybecsű iratnak befejezése hiányzott. a miért is sokan tartózkodtak azt csonkagsága miatt megszerezni; Toldynak már két év előtt sajtó alá kerültek hirdetett „Irodalomtörténete-e, a Kisfaludy-társaság „Évlapjai“-nak szinte kész 7-ik kötete, Szabó István „Iliász“-a, Szenczy

„Quintilián“-ja, Garay „Szent László“-ja, s sok rég tervehedett mű megakadt, szóval, pangott és zsibbadzott minden. A „Hölgyfutár“ könyvészeti rovatot nyitott lapjában, s az által, hogy a közönséget tájékozta az irodalom jelesebb termékeire nézve, s azok megszerzése iránt kedvet és hajlamot ébresztett, egyszersmind pedig életre buzdította és szorgalmazta az elmaradt jelesebb munkák kiadását, sok érdemet szerzett magának, mindenesetre többet, mint azok, a kik e nehéz időszaknak, hol jó hazafinak vagy újságírónak lenni nagyon veszedelmes dolog volt, kényes voltát ignorálván, jelesebb Íróink akkori működéséről csak fitymálva beszéltek.

E nehéz idők megviselték szegény Nagy Ignác barátomat is, s nem egyszer jött kellemetlen érintkezésbe azon sötét hatalmakkal, melyekkel, mint Schiller mondja, nem lehet örök szövetséget kötni.*) Én lapjának, eleitől fogva

* A többi közt egyszer egy novellát közlött tőlem, melyben egy Bécsben mulató honvédről azt írtam, hogy: „oly jól érezte ez magát ottan, mint a magyar fiú magát külföldön érezheti.“ Ezért aztán barátomat bezárták három hétre helyettem. Persze, hogy fölfogadta, miszerint ezután nemcsak a tarhót, hanem a fagyaltat is meg fogja fűjni, s midőn később azzal vigasztaltam: mily dicsőség másokért szenvedni, s hogy

végig, hű dolgozótársa maradtam, Szilágyi Sándor, Vachot Sándor, s meg egy-kettővel az irodalom régibb bajnokai közül. A többiek? senkisémet tudta megmondani, hová lettek? elszéledtek, bujdokáltak és siratták a keserves napokat!

Élénken jellemzé egyike régibb barátimnak hozzám írt levelében az akkori irodalmi állapotokat, mikor egyetlen magyar lap sem volt, mely körül íróink koncentrálnak volna magukat, s a mikor a könyvtárak állítása szerint a magyar könyvek kelendősége teljesen megcsökkent.

„Emlékezel-e még — így írt — azon furcsa előítéletre, mely akkor az írók, t. i. azok ellen, a kik írni akartak, uralkodott? A közvélemény elítélésével fenyegették azt, a ki a sülyedésnek indult hajó egyetlen megmenthető naszádjá, az irodalom érdekében valamit tenni akart. Hallgatóssal akartok demonstrálni . . . pedig a hallgatás — halál lett volna, mert akkor még inkább állt a tétel, hogy „az irodalom az út, melyen nemzetiségünk biztosítására legbiztosabban haladhatni.“ — Hol voltak az elismert nevű írók? lehet-e menteni visszavonulásuk okát? Annyi áll, hogy a forradalom után én voltam az első, ki a közönséghez magyar nyelven szóltam. Szóltam azon tiszta, önzéstelen indokból, hogy megtevé legyen a kezdet, tudjuk meg, hányadán vagyunk a sajtó korlátaival, hadd lássuk, hogy míg más a sebeket kötözgeté, mit tehet erre nézve a sajtó, hogy a villám által lesújtott erők fölrázásának a romban heverő épület újra fölépítésére?

Működésem, valamint a tiéd is, nem volt rózsás kert: a rózsának csak töviseit bírtuk akkor. A többiek nagy része, mellőzve a működésükre megnyitott tért, megvárta, hogy az út megtöreskés, a lég tisztuljon, a működés kényelmes legyen. A megtört útra aztán ez is kiállt, az is kilépett, s képezett — egy pártot, midőn kompakt egységre lett volna szükség, s képezett egy ellenséges fálánxot azok ellen, a kik az utat megtörték. — E fálánxnak aztán, tudod, minden fáj, a mi sikert tudott fölmutatni; népszerűtleníteni igyekeztek mindent, a mi nem az ő koterriájukból került ki. Ott volt egy fölszentelt fő, az irodalom legnemesebb, legderekabb bajnokai egyike. Midőn az egész magyar világ elismerte érdemeit; ők nem! „Mit és mennyit dolgozom fiók om számára — írta ő — azzal senkinek semmi köze. K ö z t ü n k működni nem dicsőség; stb.“ Pedig ennek az egy férfiúnak viszsza lépte érezhetőbb hiány volt, mint az ő mindnyáj oké lett volna!“

Azon stádiumon álltunk, hogy ismét magyar közönséget kellett teremtenünk. Szilágyi a „Forradalmi emléklapok“-kal lépett először a küzdőterre. Kétezer példányban kelt el az első hat füzet; az új folyam, mielőtt napvilágot láthatott volna, elkoboztatott. Az utánna következett „Magyar írók füzetei“-ben, melyeket szinte Szilágyi adott ki, a legjobb írói erők voltak koncentrálnva. Arany, Gyulai, Jókai, Tompít, Csengeri, Obernyik, Bérczy rendes dolgozótársai voltak, s férfiasán megküzdöttek azon

számtalan nehéznél nehezebb akadályokkal, melyek a magyar író pályáját akkor a kétségtelenségig megkeserítették. — Ezekhez csatlakoztak később a fogságból kiszabadult Fényes Elek, Tóth Lőrincz és Stuller Ferencz, s irodalmunk, melyet még azon évben (1850-ben) Székács tetemesen gazdagított a görög anthológiából, s Pulszky előnyösen ismertetett meg Londonban tartott felolvasásaiban, ismét emelkedni s virágzani kezdett.

Méltó, hogy ezen új úttörőkről megemlékezzem, a kik, egyetlen megmaradt kincsünket, az irodalmat, híven ápolva és élesztve, valamint a jelen nemzedék, úgy az utókor is legnagyobb elismerésére számíthatnak!

XVII.

Úgy január vége felé lehetett 1850-ben, midőn a bécsi lapok hirdetni kezdték a „Próféta“ közelgő előadását a császári dalszínházban.

Rendkívüli pompával készültek hozzá. A kiállítási költséget mintegy huszonötezer forintra számították; egyetlen díszítmény, mely a napnak feljöttét ábrázoló, háromezer forintba került. Sok pénz a rövid szemfényvesztésért, a mit csak azal lehetett igazolni, hogy akkor, midőn a nap az egész birodalomban áldozóban volt, a fölkelő nap a legnagyobb ritkaságok közé tartozott.

Egyes zártszékek oly kapósak voltak, hogy szívesen fizettek mindegyikért húsz, huszonöt forintot. A próbák e „csudamű“-höz alig kezdődtek, s már azt kürtöltették szanaszét, hogy az

előadás fölül fogja múlni a párisit is. Persze hogy ezt a lapok mondták, s a jámbor bécsiek, a kik akkor is úgy, mint most, többnyire a más eszével szoktak gondolkozni, szentül elhitték, a mi az újságban állt. Hisz' megtörtént ugyanazon időben, hogy egy lapocska egész komolysággal azt állítá, hogy a Duna, mely éppen akkor áradóban volt, csak azért nem öntött ki jobban, mert az „erélyes“ rendőri intézkedések azt lehetlenné tették. A bécsi rendőrség tehát nemcsak az embereknek, hanem az elemeknek is tudott parancsolni. S csakugyan, ha tőle függött volna, tán a napot sem hagyja sütni az égen, mikor neki még a h o l d is elég világosan ragyogott.

Eljött maga Meyerbeer is a „Próféta“ betanítására. Sehogysem volt megelegedve az operai személyzettel; sokkal többet várt, mint talált. Őt is az újságlapok ámították el; pedig művész létére tudhatta volna, mit kell az ily mondvacsinált dicséretre adni?

Úgy hallatszott, hogy az előadás éjfélig fog tartani, noha a „ballet“-et megrövidítették, s az énekrészekből is sokat törültek. A jegyek az első hat előadásra mind elkeltek, sőt háromszor is annyi elkelt volna. A bécsiek kíváncsisága annyira föl volt csigázva, hogy, a sok rouét és járdataposót számba se véve, még komolyabb lapok is, mint például az „Ostdeutsche Post“ nyíltan panaszkodtak, hogy jegyet, azaz ingyenjegyet nem kaptak.

Ez időben vendégszerepelt az operaházban
L a g r a n g e - S z t a n k o v i c s A n n a aszszony is,

a kit Meyerbeer ajánlatára szerződtek ide Parisból. Valahányszor föllépett, a színház mindig tömve volt, a tetszés rendkívüli, a taps valóságos viharrá vált: a „claque“ szünetelt.

A magyar nemzeti színházat, mely mint a bécsi „Lloyd“ magasztalva említő, az egész forradalom alatt hű maradt művészeti rendeltetéséhez, míg a két német színház alkalmi férczművek által tanúsítani látszott, hogy minden áron csak jövedelmet akar, válságos idő fenyegette akkor. Hollósy Kornélia távozni készült, s a szerződött ifjú erők, Szymanszka Leona (később Stéger neje) és Kaiser Ernstné, bár szép sikerrel léptek föl, nem bírták a „magyar csalogány“ veszteségét elfelejtetni. Úgy volt ez Csillag Rózával is, a kit az ellene elkövetett daróczos modor elidegenített a nemzeti színháztól, s a kinek utódja, Szabó Emilia, még a legszerényebb igényeket sem bírta kielégíteni. Az árván maradt opera számára tehát érdekgerjesztő új tehetségekről kellett gondoskodni, a kik a közönséget ismét fölvillanyozzák, s tömeges látogatásra serkentsék. Ennek következtében a nemzeti színház akkori bécsi ügynöke, Holding Ferencz, Lagrange aszszonyt bizonyos számú vendéglőadásra kívánta megnyerni. Odalent azonban, kedves szokás szerint, húzták-halasztották a dolgot, s beletelt egy hónap, míg Holdingnak a szükséges fölhatalmazást megküldték, úgy hogy a művésznő, a kivel az alkudozások már jó remény fejében megkezdettek, elunván a várakozást, majdnem úgy bánt Simoncsics igazgatóval, mint Elszler Fanni, a

világhírű tánczosnő, kinek vendégszerepeltetése a nemzeti színházban szinte szóban forgott, de a ki nem győzvéen bevárni, míg a „magyar urak“ magukat elhatározni méltóztatnak, a német színház direktorával, Kálsiz urammal szerződött, s két hét alatt tizenháromezer ezüst forint tiszta jövedelemmel töltötte meg ennek üres pénztárát. Persze, hogy szidták aztán tíz „élhetetlen német“-et, hogy elkapta tőlük a kövér falatot, s találtak is elég okot (silánynál silányabbat) gyámoltalanságuk kimentésére. A legszebb pedig az volt, hogy mikor e késedelmességük miatt a „Hölgyfutárban“ komolyan fölszóltam, s tiltakoztam a művészet érdekében e vétkes indolenzia ellen, azonnal előállt egy sereg ingyenjegyes hazafi gyanúsító lamentációkkal, kidicsérvén az igazgató úrnak, ő nagyságának ritka buzgalmát „ez egyetlen tiszta nemzeti intézetünk szellemi emelése s anyagi gyarapítása körül,“ s kötelességévé tevén minden „jó hazafiének e minta-igazgatót nemes törekvésében kellőleg gyámolítani; magától „értetődván,“ hogy a kik ezt nem teszik, azok mind egy szál — rász hazafiak! Ma már az ily táblabírói frázisoknak csak oly hatása van az okos emberek előtt, mint a római szilábusznak!

E „huza-voná“-nak egyébiránt az a kellemtelen következménye is lett, hogy Lagrange aszszonyt, a kit azalatt Hamburgba is meghíttak igen előnyös föltételek mellett vendégszerepelni, gyanakodóvá tette, úgy hogy szerződésében kiköté, hogy öszszes tiszteletdíjának felét neki elő-

legesen megküldjék: „parceque tel est l'usage pour tous les artistes par representation en Italie et en Francé.“

Világos volt, hogy e követelés szintoly gyöngédtelen, mint sértő bizalmatlanságot árult el nemzeti intézetünk iránt. Ha tőlem függött volna, azonnal megszakasztom az alkudozásokat; de Fán-csy és Holding higgadttabban vették a dolgot, s a szeszélyes művésznő irányában nem oly hamar veszték el türelmüket. Hozzájárult még az a körülmény is, hogy ugyanazon időben bizonyos emberek kóboroltak idefönn, a kik mindenféle rász híreket költvén a nemzeti színházról, ennek tekintélyén csorbát ejteni iparkodtak, a mi annál csúfabb volt, mert e ficzkók a nemzeti színház tagjai voltak, s magyar pénzzel jöttek föl ide, hogy tulajdon fészüket bepiszkolják. Azt hazudták, hogy a nemzeti színház már oly derutált állapotban van, hogy tagjait csak forintonkint fizeti, s maholnap erre sem lesz többé képes. Nem szükség mondanom, hogy e pletyka alap nélküli volt; mert habár a színház a lefolyt viharos időkbén, tőkéi kamatainak elakadása miatt, egyideig elmaradt kissé a díjak egyrészének fizetésével, tagjait mégis még a huzamosb ideig tartott előadási szünet alatt is fizeté, s így egy tag sem károsult. Sikerült ugyan e jómadarak közül egyet kiugrasztanom a bokorból, a ki aztán oly furcsán mentegetődzött, mint az egyszeri golyó, a ki a víz helyett tintával mosakodván, rákiáltott az emberekre: „nézzétek mily' tiszta vagyok;“ de Lagrange aszszony még mindig habo-

zott, mígnem sikerült őt meggyőznünk, hogy e fecsegések csak arra számítvák, hogy őt a nemzeti színháztól elidegenítsék, a hová bizonyos párt a bécsi opera akkori primadonnáját, Zerr kisaszszonyt kívánta vendégszerepekre szerződtetni. E hivatkozás művészi becsvágyára (mondjuk hiúságára) létrehozta valahára az óhajtott szerződést, mely február 27-dikén oly formán köttetett meg: hogy a művésznő tizenkét föllépésért három-ezerhatszáz e z ü s t forintnyi tiszteletdíjban részesül, melynek fele, lemenetele előtt két héttel, egy bécsi bankárnál teendő le számára. A szerepek (Fides és Lucia) magyar betanulására háromhavi időt engedtek neki. E szerződést aláírtam én is, mint meghívott tanú.

A „Prófétá“-t másnap (február 28-dikán) zsúfolt ház előtt, de nem osztatlan tetszés mellett adták először elő Becsben. Oka a nagyon fölcsigázott várakozás volt, melynek sem a zene, sem a kiállítás nem bírt tökéletesen megfelelni. Az utóbbin, noha elég fényes volt, nem látszott meg', hogy oly roppant költségbe került. A korszolyázási jelenet, mely a párizsinak csak torzképe volt, régi tréfának tetszett, melyhez hasonlót már huszonöt év előtt a lipótvárosi színházban sokkal tökéletesebben adtak. A fölkelő nap megtette hatását, de senkit sem vakított el. — A prófétát Ander énekelte, „Fides“-t Lagrange, s „Bertá“-t Zerr kisaszszony, a kit egy évvel később, közreműködése miatt egy a magyar menekültek javára Londonban adott hangversenyben, a bécsi udvari színpadról száműztek: úgy mint azt a

hatvanas évek vége felé egy Pestről a bécsi udvari dalszínházhoz szerződött énekművésznővel is tették, mert döntő körökben tudomásra jutott, hogy a pesti főrangú fiatalság által azon év elején adott táncmulatságban, melyre „zártkörű jellegénél fogva“ a császár kíséretének meghívó jegyeket nem adtak, nővérével együtt részt vett, s e miatt a rendőrség „fekete könyvéiben följegyezve volt. — Ander és Zerr, mint a bécsi közönség kedvencei, igen tetszetek, míg Lagrangenak sikere, őszintén megvallva, az első előadásnál csak „succés d'estime“ volt. Hangja nem volt sem elég erős, sem elég mély, s csak az ötödik felvonásban bírta nemes előadása és játéka által a közönséget némileg föl villanyozni. A dalmű utóbbi ismétléseinél azonban a művésznő, jobban megbarátkozván az eleinte rettenetesnek' tetszett német szöveggel, s ehhez képest idomítván hangját és játékát, mind nagyobb érdeket gerjesztett, mely a hatodik előadásnál, a művésznő jutalomjátékánál, annyira növekedett, hogy a pénztár kora reggeltől estig ostromállapotban volt, s a bemenetnél meg kellett a rendőrök számát kettőztetni, hogy a roppant tolongásban baj ne történjék. Az ünnepezt művésznőt tapsokkal, versekkel és koszorúkkal árasztá el a föllesült közönség, Meyerbeer megcsókolta a színpadon a kezét, a siker tökéletesen biztosítva volt. — — A magyar szöveg betanulása sok gondot adott a művésznőnek. Már a németé is annyi fáradságába került, hogy irtózott az újabb kísérettől. De hiába, a szerződés világosan szólt, s

midőn kérdésére, váljon a lovagias magyar közönség nem fogja-e neki udvariasságból elnézni, ha francziául énekel? egész őszinteséggel azt válaszoltam, hogy ezt csak akkor tehetné, ha ez élvezetért nem kellene háromezerhatszáz ezüst forintot fizetnie: a művésznőnek nem maradt egyéb hátra, mint számot vetni a körülményekkel, s megadni magát.

A betanításra csupán azon vonzalomnál s előszeretnél fogva, melylyel a nemzeti színház iránt mindenkor viseltetem, egész készséggel ajánlkotam; valamint ezt néhány hó előtt S z y m a n s z k a L e o n a kisaszszonyánál is tettem, a ki hat hét alatt, ámbár még soha magyar szót nem hallott, „Mártha,“ „Elvira,“ „Amina“ és „Berta“ szerepeit magyarul tanulta be, s a szöveget oly tisztán ejté ki, hogy a színpadon senki sem ismert az idegen nőre. Lagrange aszszony egy pár nap múlva már kijelenté: hogy a magyar szöveg tanulása sokkal könnyebb a németnél, s hogy annak éneklésétől, nyelvünk lágysága s hajlékonyságánál fogva, sokkal nagyobb sikert vár, mint a francziától. —

Nem sokára a „Prófétáival annyira elkészültünk, hogy a művésznőnek sűgóra többé sűksége nem volt. Oly tisztán és érthetőleg ejté ki a szavakat, hogy a legkényesebb fűl sem vette volna észre franczia származását, midőn másrésről a német szöveget még mindig törte, s meg nem foghatta, mikép lehet e szavakat: „Blitzende Strahlen,“ „Wetternde Gewalten,“ stb. úgy énekelni, hogy az embernek a nyelve ki ne ficzomodjék! —

Bizonyos urak „grand faux pas“-nak tartották, hogy Lagrange aszszony magyarul tanulja és akarja énekelni a „Próféta“ anyjának szerepét. Inkább tíz egész s húsz fél „gixer“-t bocsájtottak volna meg neki minden előadásnál, mint e hallatlan vétket a „bon gout“ s a művészi „usance“ok ellen. Seregesen alkalmatlankodtak nála, hogy személyesen meggyőződjenek arról, a minék hire már az egész várost bejárta, s a mit ők még mindig „durchaus unmöglich“-nek tartottak. Pedig úgy volt! Lagrange aszszony legtisztább magyarsággal mondott nekik „jó reggelt,“ odaült a zongorához, s nemcsak a „Próféta“ dallamait, hanem gyönyörű népdalainkat is oly hévvel éneklé, hogy szívem szinte repesett örömében, a sógorok képe pedig majdnem két akkorára nyúlt, mint füleik. Sőt elkövette a művésznő azt a botrányt is, hogy látogatóit egész komolysággal biztosítá, miszerint a magyar szöveget már azért is jobban szereti énekelni, mint a németet, mert rokonszenvvel viseltetik a magyar nemzet iránt s élénken osztozik ennek mély fájalmában; a mire aztán a simára beretvált arcok egymás után tolták ki magukat az ajtón.

Egy ízben Fischhof (de nem a népszónok) és Dessauer professor urak voltak nála, s szóba jövévén a művésznő vendégszereplése Pesten, az épp oly nagy műveltséggel mint neveléssel bíró urak nem foghaták meg, mint bírta Lagrange aszszony magát ráadni a szerepek magyar tanulására, miután oly „barbár nyelv,“ mint a magyar, épen nem alkalmas az éneklésre. A művésznő minden

legkisebb válasz nélkül a zongorához siet s el-
 énekli megható szép hangjával a koldusnő
 („Fides“) dalát magyarul. A két német eleinte
 csak hallgat, hallgat, utóbb még tubákolni is el-
 felejt, s végre — bár savanyú képpel — kény-
 telen bevallani, hogy ez a „barbár“ nyelv csak-
 ugyan zengzetesebben hangzik, mint az a kedves
 gumpendorfi dialektus.

Dicséretes kivételt e magyarfalók közt Obo-
 lenszki herczeg tett szeretetreméltó nejjével,
 Stourza grófnővel, a kik majdnem mindennapos
 vendégek voltak Fagrangenál (s ez nálok), s
 annyira megkedvelték e „bájoslágyságú“ hango-
 kat, hogy eltökélték magokat Pestre lerándulni,
 magyar operát hallani. Ok is úgy találták, hogy
 nyelvünk alkalmasabb az énekre, mint akár-
 melyik más nyelv — az olaszon kivid. „Most
 tudom csak, mondá a herczeg, miért állítják,
 hogy a magyar „síravigad?!“ Beh szerettem
 volna akkor a herczegnek még m á s okát is el-
 mondani sírvavigadásunknak!

Május elején bevégeztük a „Prófétá“-t, s két
 hét múlva elkészültünk „Lucia“-val is. A leg-
 magyarabb tiszaháti menyecske sem énekelhette
 volna szebb magyar kiejtéssel e két szerepet,
 mint Lagrange aszszony.

Még egy fényszerepét szerette volna be-
 tanulni, melyel Bécsben mindenkor frenetikus
 tetszést aratott; ez a „Rosina“ szerepe volt a
 „Szevillai borbélyában. Miután azonban ennek
 betanulására az idő nagyon rövid volt, kérdezett,
 nem lehetne-e az operát o l a s z nyelven énekelni,

s neki abban lépni föl először a nemzeti színpadon? Határozott „nem“-mel feleltem, őszintén kijelentvén, hogy e „merénylet“ a többi eladásra is károshatású lehetne. Hogy Lagrange aszszony később mégis „Rozina“ szerepében lépett föl először a nemzeti színpadon, s e hibát ő és az igazgatóság azzal vélte helyreüthetni, hogy a második előadás egész jövedelmét a nemzeti konzervatórium javára szentelték, annak sem oka, sem tanácsadója nem voltam.

A művésznő május 25-dikén érkezett Pestre, s tüstént a nemzeti színházba ment, hol „Borgia Lukrécziá“-t adták az újonnan szerződött Kaiser-Ernstné aszszonynyal. A tervezett ünnepélyes fogadtatást, éji zenét stb. rendőrileg eltiltották, a mit akkor csak e közönséges kifejezéssel: „némi akadályok miatt,“ volt szabad a lapokban megemlíteni.

Harmadnap rá (május 28-dikán) olasz nyelven, s a próza kihagyásával adták a „Szevillai borbély“-t. Rozinát Lagrange, Almavivát Farkas (Wolf, most énekmester Bécsben), Bartolot Benza, Baziliót Kőszeghi, Figarót Reina, az őrtisztet Bodorfí énekelték. A nagyszámú közönség (jegyeket már három nap előtt dupla áron sem lehetett kapni) a zeneleczke után, melynél Lagrange aszszony Rhodenak Catalani számára irt hegedűváltozatait énekelte, lelkesült tapsokban tört ki, melyek a „Generentola“ című dalműből vett „rondo finálé“ előadásánál még vagy félnegyedóráig tartottak a függöny legördülte után. A lapok, természetesen, viszhangoztatták

e tetszésnyilatkozatokat, s attól lehetett tartani, hogy, míg a művésznő bevégi vendégszereplését, tökéletesen kimerítik a dicsérő szavak tárházát. Egyik azt írta, hogy ha mind Jennyt „megtestesült lantinak nevezik csodáiéi, Lagranget teljes joggal „megtestesült zongorá“-nak lehet mondani; s akadtak ennél még czifrább frázisok és öszszehasonlítások is.

Június 5-dikén Lagrange aszszony „Lucia“ szerepében lépett föl (Edgardot Stéger éneklé), s mert a szerepet nemcsak művészi tökélyvel, hanem magyarul is éneklé, végehoszsa nem volt a zajos tapsoknak, kihívásoknak, valamint a koszorúk és bokréták számának sem, melyek minden egyes dallamnál folytonos tetszésnyilatkozatok közt földszint- és emeletokról a művésznő lábaihoz hullottak, s fényesen bizonyíták, hogy Zerr kisaszszonynak, a ki azon időben a német színházban vendégszerepeit, nem volt oka aggódni, midőn távoztta előtt azt írta Lagrange-nak, hogy csak azért siet el Pestről, mert nem akar további ottmaradása iittal „kedves barátnéj“-nak akadályul szolgálni, s reményű, hogy nem fogytak el még mind a virágok, s telni fog még „kedves barátnéj“-nak is egy pár koszorúra.

Június 12-dikén került először színre a rég-várt „Próféta.“ A szerepek így voltak kiosztva: Leydeni Jánost Stéger, Fidest Lagrange, Bertát Szymanszka Leóna, az anabaptistákat Bognár, Udvarhelyi és Kőszeghi, Oberthalt Reina, az első és második kapitányt Benza és Egressy Béni énekeltek; első tánczosnők: Kuncz Antónia,

Sári Fanni s Grabmeier Jozefa voltak; a csoportokat Campilli balletmester tanította be; az orgonát Brauer, a helybeli főegyház karnagyja játszotta; a gyermekkart a pestbudai hangászegyleti énekiskola növendékei képezték.

A külső kiállítás, mint a Pestről visszazért bécsiaktól hallottam, fényben vetekedett az udvari dalszínházéval; sőt a napkelés s a korszolázók tánca jobban sikerült. Hogy a színház zsúfolásig megtelt, s a tetszés oroszlánrésze Lagrangenak jutott, magától értetik. A főszereplőkön kívül többszöri kihívásban részesült Fáncsy is, a kinek kitaró buzgósága legyőzött minden akadályt, s hihetetlen rövid idő alatt létrehozta e dalmű előadását. A zenekar Erkel Ferenc vezetése mellett szokott kitűnőséggel működött. —

Néhány nappal a „Próféta“ előadása előtt a nemzeti színház igazgatóságától a következő levelet kaptam: „Tekintetes úr! A nemzeti színház igazgatósága kellemesen lepetett meg, midőn Szymanszka Leona kisaszszony nyelvünk tiszta kiejtése által szerfölött növelő azon műélet, melyet mindjárt első föllépte idézett elő; s ezt köztudomás szerint leginkább köszönhetni t. uraságodnak. Ezen hazafiúi indulatból eredt fáradalmáért az igazgatóság magát folytonosan lekötöleztettek érezvén, köszöneté kimondását csak azért halasztá ez ideig, hogy azt annál nagyobb súlylyal fejezhesse ki most, midőn Lagrange aszszony bámulatos művészetének élveit hihetetlen s eddig soha nem tapasztalt elragadtatásig növelte édes anyai nyelvünk legtisztább hangoztatása

által: a mi ismét csak t. táraságodnak buzgalma által lett megtörténhetővé. Fogadja tehát t. uraságod az igazgatóság legforróbb és őszintébb köszönetét, mit most annál bővebb mértékben s éde-
sebb megnyugvással fogadhat el, mert az igazgató-
ságteljesen meg van győződve, hogy hálakifejezése az összes közönség köszönetével találkozik. Szíves jó indulatiba ajánlva stb. Pesten, június 6-kán, 1850. Simontsits János m. k. igazgató. “

Nem hiúságból, hanem a nemzeti színház történelmi adatainak némi kiegészítésül közlöm e sorokat. A két művésznő, lemenetele előtt Pestre, e köszönetét egypár barátságos csókkal anticzipálta, a mi reám nézve minden esetre éde-
sebb jutalom volt, mert még most is, majdnem bar-
mincz év után, mindig kedvesen emlékezem reá!

Nem múlt el egy hét, hogy Lagrangetól levelet ne kaptam volna Pestről, telve dicséret-
tekkel a magyar közönség mű- és vendégszere-
tetéről. Az operai személyzetről is igen ked-
vezően nyilatkozott, különösen a szende báju
fiatal lengyel nő, Szymanszka Leonéről. Igen szép
jövendőt ígért neki. Fájdalom, hogy e derék mű-
vésznő rövid idő múlva férjhezmenetele után
gyönyörű hangját teljesen elvesztő. Ő maga
pedig, Lagrange aszszony, fényes például szol-
gált arra, hogy a magyar lelkesedés nem
szalmatűz, miután a rendkívüli teszés, melyben a
művésznő mindjárt első fölléptekor részesült, mind-
végig osztatlan maradt. Bebizonyult ez egy év
előtt akkor is, midőn e „szalmatűz“-nek gúnyolt
általános lelkesedés eloltására mindenünnen, még

Oroszországból is, behurczolták a fecskendőket; pedig a tűz még mindig jobban égett, mígnem azt a — vízözön elfojtá!

Valami huszonhatszor adták a „Prófétá“-t, s a részvét inkább növekedőben mind apadóban volt. Minden újabb előadás után szinte hajtóvadászatot tartottak a belépti jegyekre, s Lagrange aszszonynyal ötször is meg kellett újítani a szerződést, annyira ostromolták őt minden oldalról, hogy maradjon. A költészet is hódolt neki: Lévy József egy füzet költeményt írt hozzá.

Hatodfél hónapig mulatott Pesten, s ez idő alatt a „Szevillai borbély“, „Lucia“, „Próféta“, „Macbeth“, „Mária Rohan“, „Ilka“, s „Ilunyady László“ operákban mindössze hatvanszor lépett föl, ide nem számítva a különféle jótékony célú hangversenyeket, melyekben ingyen résztvenni szíveskedett. A művésznő tehát e hatodfél hónapban többször énekelt, mint némely elkényesztett apró primadonna három év alatt, de a ki e soit dit énekéért több fizetést h ú z évenkint, mint Lagrange aszszony öszszes tiszteletdíja volt.

„Hunyady Lászlóban“ „Erzsébet“ szerepében lépett föl; öltözékét a magyar nemzeti színház készítette, s oly fényes volt, a milyent még színpadunkon nem láttunk. A siker, mint előre lehetett képzelni, nagyszerű volt, s az új dal, melyet Erkel külön írt Lagrange számára, s mely úgy illett e tragikus szerephez, mintha „Elzá“-val az „Arditi keringő“-t énekeltetnék, bő alkalmat

nyújtott e jeles művésznőnek hangterjedelmét a legragyogóbb színben kitüntem. Föllépett e szerepben mindössze tizenkétszer, s ugyanezt választá utolsó vendéjjátékául (november 13-dikán) az énekkarszemélyzet javára. — Másnap Bécsbe távozott, azzal vigasztalván tömérdek tisztelőit, hogy tavaszkor, midőn a csalogányok ismét megszólalnak, vissza fog térni. Az igazgatóság nem feledvén, hogy „voltunk“ hajdanában „generosa natio,“ azt a pompás nemzeti öltözéket, melyet Erzsébet szerepéhez csináltatott, s mely kétezer forintba került, az ünnepelt művésznőnek ajándékozta, emlékül a nemzeti színházra, melynek jövedelmét oly tetemesen szaporította, s a hálás közönségre, melynek e szerepben oly ritka élvezetet szerzett. Senkinek se lett volna kifogása e bőkezűség ellen, ha ezt éppen akkor nem gyakorolják, midőn első hazai művésznőink díját leszállították, „ruhapénz“-üket beszüntették, s a bújdosásból hazatért Egressy Gábor számára egy árva fillért sem találtak a színház pénztárában. — Mindezekért Lagrange aszszonyt okozni nem lehetett; átlátta azt minden okos ember: s azért, ha a roszul alkalmazott takarékoságot a nemzeti színháznál élénken kommentálta is a közvélemény, az általános sajnálat hangos nyilatkozatai a művésznő távozása fölött nem némultak el, valamint e körön kivid eső ferde viszonyok megbeszélése nem ártott roppant népszerűségének sem, melyet rendkívüli művészete s szeretetreméltó személyisége által a fővárosi közönség művelt köreiből rövid otléte alatt magának kivívott.

Az 1850-dik évnek nemzeti gyászában az ő művészete egyik fénypontját képezte művészeti és társadalmi (?) életünknek! *)

XVIII.

„Mégbocsáss, kedves barátom, hogy leveled első felét kihagyni kényszerültem. Ha a vasút megnyílik, repülj le Pestre, hogy győződjél meg személyesen az itteni viszonyokról, stb.“ — Ezeket írta Nagy Ignác barátom azon időben, midőn, mint főnebb érintőm, a pesti lapoknak már alig volt szabad másról írni, mint az időjárásról, meg a vetésekről, s a bölcs rendőrség néha ebben is talált kifogást, a gyakori zivatarok s az aratási remények megghiúsulása fölötti panaszokat oda-magyarásván, hogy ez istencsapások alatt az —

* Legyen szabad ez alkalommal a diskreczio megsértése nélkül megemlíteni, mily szépen gyümölcsozott a tiszteletdíj, melyet a művésznő vendégszerepléséért a nemzeti színház-tól kapott, s mely körülbelül tizennyolezezer ezüst forintra rúgott? Történt ugyanis, hogy az nap, midőn La-grange Pestről Pécsbe érkezett, az ez üst ázsió, nem tudom már miféle rősz hírek következtében? huszonnégy százaléktól hatvanötre szökött. A bankár, kinél a művésznő tiszteletdíjának

ostromállapotot, s a rószt államgazdálkodást értik. — A „Pesti napló“ szerkesztőjének, Császár Ferencznek is meggyült egyszer a baja egyik bécsi levelém miatt, s megkért, írjak ezentúl úgy, a hogy' a sok s e m m i r ő l írni lehet.

Különben a bécsi lapírók sem voltak e tekintetben irigylendőbb helyzetben, mint pesti kollegáik. — Igen jellemző az akkori sajtóállapotokra nézve, hogy midőn a német szerkesztők, beleútván a sokféle szekáturákba, elmentek Keinpenhez, a hatalmas „Policzájchef“-hez, s megkérték, állítsa inkább vissza a c z e n z u r á t, sem hogy a Damokles kardját mindig függőben tartsa fejük fölött, a tábornok úr azt felelte nekik: „D i e s e Wohlthat (t. i. a cenzurát), meine Herren, haben Sie schon lang- verscherzt!“

Így aztán nem volt csuda, ha az írók és a közönség egyiránt kifáradtak az önkény és zsarnokság elleni hadjáratban. Az elsők még azzal sem vigasztalhatták magukat, hogy a mártírság koronája fogja fejüket körülsugározni, miután működésük annyira korlátolt volt, hogy sem figyelmet, sem szóalmat nem gerjeszthettek, miután, mint a példabeszéd tartja, a néma vagy elnémított gyermeket még az anyja sem érti.

És a közönség? Mit gondoltak az akkori kényurak a közvéleménnyel, melyet a hírlapok viszzatükrözni szoktak? Undorodtak a tükörbe nézni, melyben megpillanthaták volna tulajdon személyüket.

A szegény hírlapírónak tehát nem maradt egyéb hátra, mint színházi és hangversenyi kritikákat

írni; a többi napi eseményeket csak regisztrálni lehetett, a politikáikhoz még keztyűs kézzel sem volt szabad nyúlni. A lelkiismeretes referensnek elég bajos volt a színházi és művészeti előadások taglalásába bocsátkozni, miután ezeken is meglátszott az ostromállapot nyoma és nyomása, mely a szigorúbb kritika alkalmazását gyakran lehetetlenné tette. Még kényesebb dolog volt ezt gyakorolni a bécsi társasélet irányában, mely a vízözön előtt pedig elég háladatos anyagot nyújtott a figyelőnek oly nép között, mely — mint Napóleon állítja a Massonokról — csak azért volt és lakott együtt, hogy jól éljen (pour faire bonne chair), s minél több dőreséget kövessen el naponta.

Engedjék egypár halvány tollvonással rajzolnom az akkori bécsi műviszonyokat. Harmincz év múlva tán érdekelni fogják némileg azokat is, a kiknek kedvük volna a múlt és jelen közt kultúrhistoriai párhuzamot vonni.

Az opera, mely a viszszyanert hetvenezer forintnyi szubvenczió folytán beköltözött a „Wieden“-ből, hol a művészek osztalékra játszottak, ismét régi szurtos házába, tán sohasem birt oly invalidus dalkompániával, mint az volt, mely akkor Holbein igazgatása alatt a műbarátok hallszereit hallatlanul kínoztá. A forradalom annyira megtizedelte a kitűnőbb művészek sorait, hogy a megmaradottokról méltán el lehetett mondani: „der Rest ist Schweigen — Wildauer kisaszszony, az udvari körök „enfant gate“-ja, és Staudigl úr, Németország első baszszistája, már csak tisztességes — romok voltak: az első

még a komoly dalművekben is jodlírozott, a másik meg úgy elordította néha magát, hogy a nagy dobnak a bőre is megrepedt kínjában. — Legtöbbit érték még az ifjú erők, melyek Magyarországból kerültek vagy tévedtek ide. Csillag Róza, a ki bár tehetséges, de kezdő művész volt, s Pesten nem tudott boldogulni, itt azonnal első szerepeket énekelt, s a többi közt mint „Fides“ annyira megtetszett a bécsieknek, hogy Passera kisaszszony, Szigligeti barátom sógornője is felkerekedett ide szerencsét próbálni, azt gondolván, ha Csillag a „Fides“-t énekli, miért ne énekelhetné ő a „Bertá“-t? s be is szerződtek nem-sokára — kardaloknének. — Ide szorult F a r k a s is, a magyar opera egyik legkitűnőbb tagja, s hatalmas vetélytársa Stégernek. Fölmondott odalent, mert az igazgatóság, mint Nagy Ignác barátom írta, úgy bánt vele, mint bármely hajdúval az özönvíz előtti világból, azonfölül meg, mint tulajdon szájából hallottam, nem szeretett mindenkinek pénzt — kölcsönözgetni, s mindenkivel kezet szorítani, a mi sok ellenséget és boszantást szerzett neki, s helyzetét kellemetlenné, utóbb kiállhatatlanná tette, idefönn jó sokáig várakoztatták, míg fölléphetett; még az sem használt, hogy időközben W o l f - fá keresztelkedett: attól tartottak, hogy üde, friss hangjával megronthatná — a harmóniát. Később azonban ő is elsőrendű művésze lett az operának, s sokáig méltó kedvencze volt a közönségnek. *) Nagy

figyelmet gerjesztett akkor magyar tánczával a szinte magyarszületésű kis Königsbaum is; mindig zsúfolt házak előtt lépett föl, özönében úszott a viharos tapsok- és tetszésnyilatkozatoknak. Nem tudom, hová lett? tán a táti vagy a mámi, vagy valami éhes zsrnalista addig verte fejébe, hogy a híres Vestrist nemcsak hogy elérte, hanem már fölül is múlta, míg jövendőjét richtig semmivé tette.

Sokat emlegették akkor, s az „Ostdeutsche Post,” melyet Kuranda szerkesztett, vezeklésül azért, hogy előbb a „Grenzboten“-t adta ki, ki is írta, hogy az udvari dalszínház igazgatója elkérte Erkel „Hunyady László“-ját előadás végett. Hányszor merültek föl azóta az ilyféle hírek a lapokban, s bizonyultak be mindig — kövér kacsáknak! A hány nevezetesebb művész, vagy utazó fordult meg Pesten, mindegyikről azt újságolták, hogy ide meg oda vitte magával e kedvelt dalművet előadásra, s az érdeemes szerző még mindig hiúban várja annak megérkezését az — ígéret földjén! Hja, öreg barátom, miért nem született ön ott Weimar vagy Stokeru körül, honnan szerzeményei bizonyosan bejárták volna a félvilágot; s miért ringatták önnek bölcsőjét oly országban, melynek népe, hogy „barbár” jellegét leölteni lássék, a külföld figyelmességét önmaga és termékei iránt azzal viszonozza, hogy mindent köszönettel fogad, a mit onnan tányérára morzsolnak! —

Az úgynevezett „B u r g“ - s z í n h á z, mely az 1848-ban kénytelen fölvelt „nemzeti” címét

csak hamar ismét „udvari“-vá változtatta, régi jóhíréből, a mi tagjait illeté, keveset vesztett, s még mindig Németország mintá színpadja volt; az előadott művek nagyrésze azonban nem érdemié meg a fáradságot, melyet előadására vesztegettek, nem volt méltó az abban működött erőkhöz. — A kormány, a „panem et Circenses“ butító rendszerét követve, a botránykozásig engedékeny volt minden iránt, a mi a politikai színezet mellőzésével hízelgett az érzékeknek, s a közönséget a komolyabb gondolkozástól elvonta. Ez okozta, hogy az Iffland-, Raupach- és Koczebue-féle pityergő darabokon kívül o l y ledér fércművek kerültek előadásra, melyekhez képest a mai legfrivolabb francia drámák valószínűs zolyosmák. *) — Szerzőik a jellemeket, kivált a nőieket, a „Graben“- és „Kohlmarkt“-on

*) Egyszer az ily előadáson magam is jelen voltam. Az elmeszörnynek »Házi zavarok« volt a címe, szerzője egy honi zseni volt. Elmondom röviden tartalmát, hogy a t. olvasónak némi fogalma legyen a többiről, mely mind e g y kaptafára készült. Szerepelt, a darabban három nő: egy öreg, egy olyan, a kinek évei már kezdettek nem tetszeni, s egy fiatal. Mind a három beleszeret egy férfiba, a ki mindennap eldefilíroz lakásuk előtt, s a kiről mitsem tudnak, mint hogy igen szép barkója van és „zwikkert“. hord. Egyszer azonban, hogy' hogy nem, mégis özszejöttek vele a „Volksgaten“-ben: a két első férjük, a harmadik pedig vőlegénye előtt, vallották meg neki szerelmüket, s a midőn az uracs egész őszinteséggel azt deklarálja nekik, hogy neki egyik se kell, viszszatér mindegyik férjéhez, illetőleg vőlegényéhez, a kik elég — nagylelkűnk, a bűnbánóknak megbocsátani. S következett aztán roppant kibékülési ünnep, melyen a három hölgynek barkós és zwikkeres ideálja is részt vesz, s beavattunk solemniter há z i b a r á t n a k !

látszottak tanulmányozni — este tíz és tizenegy-óra közt; a dialogus meg a „szalon-élet“ ismeretének oly fényes tanúságát adta, a mily ismeretet szerezhetett magának Bécsváros utczaí életéről egy faczér mesterlegény, a kit a véletlen egy nap' dél-előtt a „Schottenthor“-onbe, a rendőrség pedig dél-után a „Stubenthor“-on kikergetett. Morális ön-érzetüket azonban nagyban emelte a fényes diadal, melyet darabjaikkal arattak. Voltak ezek közt olyanok, melyek még a tizedik előadásnál is zsúfolt házat csináltak. Így például a Józsefvárosban az „utolsó húszas“-t százszor adták egymásután; az emberek tömegesen tódultak ki, hogy legalább a színpadon láthassák azt a pénznemet, melynek ők már rég nem voltak birtokában.

A színházi cenzorok, kiknek feje (sit venia verbo) gróf Lanszkoronszky, vagy tulajdonképpen ennek neje volt, egytől egyik oly árvaeszű, primitiv műveltségű egyének voltak, hogy c dicső kválifikációjuk minden bővebb instrukciót a színművek megbírálásánál követendő normára nézve szükségtelenné tett. Prototipje volt mind-egyik a szolgálai deferenciával párosult bornírságnak! Egyike közülök még ma is fungál mint — javítnok egy hivatalos lapnál, a hová betolták, hogy nyugdíjának felét megtakarítsák. Utolsó főnlétemkor Bécsben véletlenül találkoztam vele az utcán.

— Jó napot, Herr von D., szólítám meg, út-ját állván.

— Ah, legalázatosabb szolgálja! Mily ritka szerencse; örök ideje, hogy nem láttuk egymást.

— Wie geht's? mi újság' a nagy világban?

— Újság? nem sok, nem hallok semmit . . .
de mégis —

— Nos?

— Wunderbar! nem emlékezem, hogy valaha annyi kolompér termett volna, mint az idén. A barátok terén majdnem ingyen adják.

— Csakugyan csudálatos! Mi lenne belőlünk, ha még krumplink sem volna.

— So ist's! De kinek köszönhetjük ezt másnak, mint Kolumbusnak, a ki néhány száz év előtt megállt Amerikánál, hogy azt fölfödözze?

— Bizony kár, hogy ez a derék úri ember oly korán meghalt, s nem láthatja, mily boldog az az új világ! Nicht wahr, Herr von I)?

— Hm, hm; sok ember lakja; van ipara és kereskedése; s már annyi pogánynépe sincs, mint azelőtt volt, és azután —

— És azután, kedves D. úr, Amerika szabadság ország: r e s z p u b l i k a !

— Resz-pub-lika! nyöszörgőit az excenzor, s órájára nézett. Gott, már fél tizenkettő . . jó étvágyat kívánok, alázatos szolgája, magamat ajánlom . .

S ezzel oly gyorsan sietett el, mintha legalább is féltuczat emberevő volna sarkában Amerika vadonából.

Íme tisztelt olvasó: „ex ungue — brutum!“

A művészet többi ágai sem voltak valami dicső állapotban.

A z e n e e g y l e t , mely a negyvennyolczas

évek előtt oly szépen virágzott, ma már alig tengett; pedig Bécsset mindig a „par excellence“ muzsikális városnak szokták nevezni. Csak Hellmosberger, s három társa: Dunst, Schlesinger (előbb a pesti német színház czellistája) és Heiszler bírtak némi figyelmet gerjeszteni heti hangversenyeikkel, melyek, bár nem érték el a tökély azon fokát, mely a müncheni Morált testvérek, s később a florencziek négyeseit kitünteté, mégis elég méltóan képviselték azon időben a kamarai zenét. A közönség számosán látogatta meg e hangversenyeket, először mert divatban voltak, s másodsor, mert a bécsi, akkor is úgy mint ma, szerette negélyezni, hogy ő nemcsak zene kedvelő, hanem zene értő is, s neki ott kellett lenni, ha még úgy unta vagy agyonásította is magát, a klaszszikus daraboknak szint-úgy mint a Karlszínház operettjei előadásinál. Fele részének csak annyi az a Beethoven, mint Offenbach, s húzzák el neki Strausznak introdukcióját valamelyik walzeréhez, megesküszik rá, hogy Mozárt komponálta. *)

Hihetetlennek tetszik, de úgy volt, hogy midőn Becsben a zeneegylet majdem tönkre jutott, Pozsonyban, Kőszeghen, s hazánk egyéb kisebb és nagyobb városaiban az efféle intézetek

*) A főnemlített művészek a nyári ivariban minden héten egyszer vagy kétszer a badeni parkban is hallatták magokat —

meglehetősen föntartották magokat; pedig e városok „félbarbár“ lakói nem kaptak ám mindjárt tagszaggatást elragadtatásukban egy félig-meddig elsült trilla vagy fermate fölött, s nem biggyesztettek minden középszerű hegedűvonót a muzsikális ég planétái közé! — Legvilágosabban és legjellemzőbben bizonyítja e zeneközönyt, vagy mondjuk inkább a zeneerők szegénységét azon tény, hogy midőn Liszt az ötvenes évek vége felé „Esztergami misé“-jét a bécsi redutteremben előadni akarta, nem talált a fővárosi zenészek közt elegendő számú közreműködőket, s kénytelen volt a szólistákat a pesti nemzeti színház tagjaiból verbuválni. Azt beszéltek, hogy az itteni művészek — kenyéririgységből tagadták meg a közreműködést, s ez által a remekműnek előadását lehetetlenné akarták tenni. Ha úgy volt, akkor Liszt jól mondá: hogy Bécsben nincsenek művészek, hanem csak kézművesek! —

Osztozott a zeneegylet sorsában a műegyesület is. Ez is csak úgy lézengett; sem élni, sem halni nem tudott. Utóbb egy másodikkal próbálták meg, mely mielőtt a „Volksgarten“ egyik félreeső pavillonjában magát illően bekvártélyozhatta volna, már megbukott! Mire a

részvényesek elhatározták, hogy olvadjon össze az elsővel, elolvadt mind a kettő.

*

Csak egy intézete volt Bécsnek, mely daczára a viszontagságos időknek a közönség folytonos pártolásában részesült, s tulajdonosának dúsan jövedelmezett. Ez az öreg Daumnak elíziuma volt a „Johannesgasse“-ban. Egész télen (a pénteknapokat kivéve) nyitva állott, s közönsége a bécsiek azon túlnyomó fajához tartozott, mely az élvek választásában nem szokott igen skrupulózus lenni, s kedvelte a juxot minden formában és fokozatban. Megvolt itt minden, a mit az ember szeme szája kívánt, s még az is, a mire kevesebb étvágya volt. Oszszehalmozták itt mind az öt világrész gyönyörűségeit; az óriási pincze helyiségei alig tudták néha a sok látogatót befogadni; minél nagyobb volt a tolongás, annál felségesebb a multság; filiszternek gúnyolták, a ki reggel józanon s deránzsírozatlan öltözetben távozott haza.

Ha nem szállók le ez alkalommal, mint Aeneas, az olvasóval ez alvilágba, s nem vezetem őt körül, mint Virgilius Dantét, azon rejtélyes helyeken, hol a „lárvák“ (remélem, hogy ismeri a mythológiából e rémeket) adják elő az „élet színművé“-t, s a forbátjogot csak a Ganymedeknek öltözött, helyesebben föl nem öltözött lerchenfeldi pinczérnök gyakorolják az elfogyasztott torma kolbászkák- s liesingi bajorsörért: ennek az oka, mert felébresztett kíváncsisága kiéltigít és e magamat hivatva nem érzem. —

Midőn e helyiségeket először meglátogattam, a bemenetnél egy öreg úrral találkoztam, a kit az intézet tulajdonosa kalauzul fogadott az idegenek számára a labirintyszerű folyosók körüljárásánál. Kényes tisztségét elég ügyesen teljesíté, s humoros ötleteit szívesen megnevette az ember oly időben, midőn egyéb nevetni valót úgyszem talált. Később tudtam meg, hogy ez egyén egy tönkrejutott báró volt, a ki, miután a „szinekurá-k“ osztogatásánál róla megfeledkeztek, ily módon volt kénytelen kenyerét keresni, hogy magát az éhenhalás ellen biztosítsa. Különbén szebb öreg főt, mint az övét, alig lehetett képzelni. Gazdag hófehér fürtök keríték azt körül, s nemes vonásai előkelő származására mutattak. Arczképe majdnem minden műtárlatban volt látható, miután a báró kenyérkeresetéhez még az is tartozott, hogy „üres órái“-bán a fővárosi festők- és fotográfusoknak — mintául szolgált, a mi minden esetre becsületesebb keresetmód volt, mint ha sikkasztott, vagy váltókat hamisított volna. Többször jött előmbe az utczán; hideg, nyirkos téli napokon, mint az akkoriak voltak, kegyetlenül fázhatott kopott nyári zubbonyában, főleg miután nem ok nélkül gyanítám, hogy a mézgakalucsnik alatt sem czipőt, sem harisnyát nem viselt.

Egyszer, midőn az ilyen szürkeködös téli napon Wessely műáros boltja előtt a „Kohlmarkt“-on saját becses képét szemlélgette, valaki megtipette vállát. Viszszafordult, s egy élteőbb, elegáns külsejű úr állott előtte.

— S. báróhoz van szerencsém? szólítá meg ez őt.

— Szolgálatjára; volt a válasz.

— Itt a jegyem; szíveskedjék azt ma délután három és négy óra közt a „Trattnerhof“-ban a kapusnak átadni, a ki majd elvégzi a többi.

S ezzel az idegen távozott.

Az öreg úr, a ki „üres órái“-ban tán nem egyszer „kommisszionárius“-i minőségben is hivataloskodott, a meghatározott időben pontosan megjelent a kapusnál, a ki őt fölvezeté a második emeletbe, hol egy fiatal úriember által megelőző nyájassággal fogadtatott.

— Volna-e a báró úrnak kedve — megházassodni? kérde ez őt minden hoszszas bevezetés nélkül, midőn a szalonba léptek.

Öregünk eleinte rősz tréfának vette a dolgot; miután azonban a másik bővebben megmagyarázta neki a célba vett házasság előnyeit, rövid gondolkodás után azt felelte:

— Igen!

S e naptól fogva a majdnem hetvenéves aggastyán elegáns öltözetben jelent meg minden nyilvános helyen és mulatságon, mint — fiatal vőlegény. A menyegző után azonnal kényutazást tett Grácba tizennégy foknyi hidegben — e g y e d ü l , s nyolcz nap múlva visszatérvén a „Matsaker“-be szállott, hol az asztal fölött valódi nagyúri „nonchalance“-al (értsd cinikus szemtelenséggel) mesélte el czimboráinak viselt dolgait, s éltette tölt poharak mellett Fortuna istenaszszonyt, a ki ez egyszer szerepet cserélvén vele, bekalauzolta őt az i g a z i e l i z i u m b a .

Harmadnapra rá hősünk — nejéhez költözött, X. bankár leányához, kinek egy magasrangú házas hivatalnokkal intim viszonya volt, melynek következménye két fiúgyermek lett, kiket a fiatal férj látatlanul adoptált! —

Az az idő, a mikor Lesage „Diable boiteux“ című híres munkáját írta, még nem múlt el. Ila Aszmodi uram beutazná a mai házi és családi köröket, s a színpalakat eltolva bepillantana némely úgynevezett csendéletbe, melytől mi sincs távolabb, mint az elégedett élet boldog csendje: mit nem látnánk és hallanánk mindent! Kisebb városokban az oly érdekes esetek, mint a főnebbi, ritkábban fordulnak elő. Az oka nem az ottani nyárspolgári viszonyokban, hanem abban rejlik, hogy ezek éppen csak — kisvárosok, s nem tudnak kibontakozni ama bizonyos „pruderie“-ből, mely nem azért kerül valamit, mert azt az illem és az erkölcsiség úgy parancsolja, hanem — mert fél a szomszédok gonosz nyelvé-
től, mely ott, hol az emberek egymás hátán ülnek, sokkal erősebben perog, mind a nagyváros zajában, hol többnyire észrevétlenül elhangzik! —

XIX.

Meglehetős szomorú napok voltak, melyeket én és családom sorsunk bizonytalansága miatt töltöttünk. Átestem másodszor is az úgynevezett „purifikáció“-n, valami négy vagy öt ház-motozást szerencsésen kiállottam, megtörtént a politikai és törvénykezési új szervezés, mely úgy beleolvasztotta a magyar elemet a németbe,

hogy nyoma sem látszott előbbi formájának: s csak én és néhány szubálternus kollegám maradtunk kívül a feketesárga sorompón, s vártuk, mikor fog az atyai kormány rólunk is megemlékezni? Úgy éreztük magunkat körülbelül, mint az egykori nem igen „szent szagban“ álló tengeri utaskompanyia, melyet a hajóskapitány egy tengeri szélvész alkalmával megintett: meg se moccanjanak, mert ha o d a f 5 r. n (t. i. a felhők közt) megtudják, hogy itt vannak, azonnal közbökök csap a haragos menkő!

Fizetésünk felét kikaptuk ugyan rendesen, de mikor az egész is kevés lett volna tisztességes föntartásunkra! A tiszteletdíj, melyet Nagy Ignác barátom cikkeimért ritka pontossággal fizetett, alig fődözte a lakbért, mely azóta, hogy Weiden ő exczellenciája bennünket ingyembirt kancelláriai szállásunkból delozsérozott, költségeinket tetemesen szaporítá. — Heckenast a német lapjában minden másod- vagy harmad nap megjelenendő közleményeimért havonkint 15, mondd tizenöt forintot ajánlott, a mi tán éppen elég lett volna a — fölöstökömre; két kötet novelláimat pedig, melyeket azon nyomorúságos időben valóságos „Galgenhumor“-ral írtam, a könyvárusok még ingyen sem vették.

Megpróbáltam minden tisztességes módot a megélhetésre, mert hát é l n ü n k k e l l e t t, ám-bár egy igen nagy úr azt mondta rá: hogy nem látja át, minek? s bekopogtattam a „Fremdenblatt“ és a „Presse“ szerkesztőségeinél; írtam mindegyiknek apró cikkeket a — magyar

csendéletből, beleván — ha megakadtam az újságokban — olyan híreket is, melyek csak a jámbor óhajások országából jöttek, s megjárták legalább laptölteléknek oly időben, a midőn annak, a mi való sággal megtörtént, tizedrészét sem lehetett kiújságotni.

A „Presse“ szerkesztője később hetvenöt forintot ajánlott havonként működésemért. Elég tisztességes honorárium volt egypár órai munkáért napjában. A dicsőség azonban csak néhány hétig tartott. A hírlapot betiltották, s Zangg személyzetével együtt az ostromállapoton kívül eső Brünnbe költözött, a hol újságát változtatott czimmal folytató.

Kilátásaimmal ismét árván maradtam!

Ekkor magához hivatott Ilye miniszteriális tanácsos úr, a ki egyszersmind a „birodalmi törvénylap“ (Reichsgesetzblatt) szerkesztőségének főnöke volt, s megkínált egyik fordítói állomással osztályában, a hol Somossi és Hegedűs Kandid barátim már alkalmazva voltak. Örültem, hogy jó társaságban fogom magamat találni; de ezen örömöm is hamar véget ért. A főnök úr megtudta, a mi különben sem volt titok, magam pedig legkevésbé sem kívántam azt annak tartatni, hogy néhány ideig bezárva voltam, tehát kompromittált egyén vagyok, s ezt állásommal öszszeférhetlennek nyilatkoztatván, udvarias levélben őszinte sajnálatát fejezé ki a fölött, hogy szolgálatomat többé igénybe nem veheti.

Ezt ugyanaz a Ilye írta, a ki Bécsben a forradalmat inszczenérozta, s később Pesten a

múzeumi téren Kossúthal összeölekezvén fellengős beszédben aposztrofálta a magyar nemzetet, s biztosítá azt az osztrák nép változatlan barátságáról! — Valóban, gyönyörű politikai jellemeket érleltek az akkori — csendes napok!

Midőn néhány évvel azután ülnöknek voltam kijelölve a szombathelyi kerületi törvényszékhez, az akkori igazságügyi miniszter, Krausz báró, szinte azért törült ki a jegyzékből, mert — kompromittált voltam. Az államtitkár, báró Stelzhammer, egy igen becsületes német úri ember, a kinek e mellőztetésemet azon megjegyzéssel panasztam el, hogy nálamnál már sokkal kompromittáltabb egyéneket is alkalmaztak, azt felelte iróniai mosolylyal:

— Das ist ja eben der Fehler, dass Sie zu wenig kompromittirt sind!

Végre három óra a második purifikáció után, mely alkalommal, a mint hallottam, gróf Apponyi György és gróf Almássy Mór igen emberségesen nyilatkoztak felőlem, meghozta Beke Kálmán barátom, osztálytanácsos az igazságügyi minisztériumban, kinevezési okmányomat az irattári tisztségre a legfőbb ítélőtörvényszéknél. — El kellett fogadnom s még meg is köszönni; mert nem sokat válogathattam a — roszból!

Nem sokára ugyanott fogalmazónak lettem kinevezve. E f é n y e s állást azon szerencsés (!) véletlennek köszönhetöm, hogy ugyanazon időben Zsoldos Ignácznak, legfőbb ítélőtörvényszéki bírónak az akadémia által évek előtt kiadott „Népszerű erkölcsan“-át szerző felszólítására

szabadon németre fordítottam, s annak kiadása a bécsi „Volksbildungsverein“-nak egyik ülésében szóba hozatván, ez alkalommal a legfőbb törvényeségi elnök Taaffe grófnak, a ki a nevezett egyet „Obmann“-ja volt, „magas“ figyelmét magamra vontam; minek eredménye aztán — koticzipistaságom lett. *)

Így tehát valahára biztosabb révbe jutottam. Állapotunk türelmes kezdett lenni; anyagi szükségseinken segítve lett. — De mi tartott nálam sokáig, a mibe reményeltem, s a mi örömet szerzett?!

Házi boldogságomat egy oly iszonyú csapás zavarta föl, melynek súlya alatt okvetlenül leroskadok, ha nem tart föl az a fenséges hit, hogy a síron túl viszontlátás létezik!

Imádva szeretett nőm azon évi október 13-dikán meghalt!

A kik ez áldott lényt ismerték, megérteni s méltányolni fogják fájdalmamat, melyet az évek

* A nevezett munka nemet fordítása pár év múlva húsz-ezer példányban nem annyira elfogyott, mint elkaptott.

hoszszú sora csak enyhíteni, de megszüntetni nem tudott.

Nem váratlanul ért e csapás; láttam lassú kiméert léptekkel közeledni a halált; s mégis, midőn Ninámnak kimondhatlan szeretettel rajtam csüngő égészín szemei becsukódtak, úgy megrendült egész valóm, hogy a gondolatok agyamban, a kényük szememben, a fájdalom hangjai ajkamon megfagytak.

Soha oly elhagyatottnak nem érzöm magam, mint évekig voltam azon percztől fogva, midőn egyetlen hű barátnémat széles e világon sírba tették. Sírba szállt vele az a kevés jó reménnyel biztató jövő is, melyet a jelen fonnyadt virágiból szerény koszorúba fűztem. — Sírni szerettem volna; de nem tudtam.

Munkában kerestem szórakozást; de milyen az a mű, melyet beteg elme teremt, s bírja-e a beteg elme a munkát?

Nincs ír az ily fájdalom ellen; s ha lett volna, kerültem volna az orvost, a ki azzal megkínál. Mostoha sorsom annyira edzett, vagy inkább elviselt engem, hogy bizonyos édeskeserű kint találtam a legmetszőbb fájdalomban, mely alatt más körülmények közt leroskadtam volna. Köszönet azoknak, a kik megtanítottak az örömet keserőséggel ízlelni, s vigaszt és szórakozást a fájdalom karjai közt találni! —

Nyolcz év múlva e szörnyű csapás után (1858-ban) a sorsnak vas keze még egyszer, s még irgalmatlanabbul nehezedett reám, midőn

Emil fiamat, életem egyetlen vigaszát, tizen-nyolcz éves virágzó korában elvesztem.

Halála oly váratlanul ért engem, mint vilámcsapás a tiszta felhőtlen égből.

Születésem évnapiján (november 21-dikén) bejött hozzám a hitzingi ekvitációból. Vig és derült kedvű volt, mulatságos adomákat beszélt a hitzingi és penzingi „haut volée“ köreiből, dicsérte Pálmáno kapitánya emberséges bánásmódját, a szívélyes tónust, mely az ezred tisztjei közt uralkodik, szóval teljesen megelégedettnék látszott.

S másnap éjjel — s z í v e n l ő t t e m a g á t !

Oka e gyászos tettének még ma is ismeretlen előttem. Sem adóssága, sem boldogtalan szívviszonya nem volt, sem egyéb esetről nem hallottam, mely őt e kétségbeesett lépésre indította. Hozzám írt levelében csak annyit említett: hogy ő nem élhet tovább, bocsássák meg neki, s gondoskodjam becsületes temetkezéséről; egyik jó barátjának, L. hadnagynak pedig, a ki az nap este ajtajánál volt, azt írta, ne nehezteljen, hogy be nem eresztette, de éppen akkor a golyókat hegyezte, hogy a csőüregbe férjenek; s végre egy bécsi úrhölgyet pár rövid sorral tudósított, hogy ha még élhetett volna, a kisaszszony szerelme őt a legboldogabb halandóvá tette volna!

Ez volt minden!

Mentse ki a jólelkű olvasó a boldogtalan apát, a kinek szíve még huszonnégy év után sem bírja fájdalmát leküzdeni e szörnyű csapás fölött, ha ennek bővebb taglalásába nem bocsátkozik.

Lelkem annyira belefonta magát e sajtó érzelmekbe, s annyit szenved még ma is alattuk, hogy szentségtörésnek tartanám, azoknak szavakat adni.

Nem vigasztalt meg engem e hosszú idő óta semmi; nem nyújtott e nagy veszteségért kárpótlást semmi. Sokat mért rám az ég; de nem adott elég erőt, hogy elviselhessem súlyos terhemet. Éreztem a vallás szükségét, kerestem a megadás boldogságát, mely áldja az úrnak nevét, a ki elvette életörömünket: mind hiába! Évekig gyászolom már kedves gyermekemet: mit vétettem neki, hogy annyira megszorított engem? — Tudom, hogy azon, a mi megtörtént, nem változtathatok; vannak órák és napok, a mikor lelkem kipihen fájdalmaitól; de kitörnek újra . . mert ápolják azokat tépelődéseim — a sebnek akaratos, gyakori fölszagatása!

Barátim közül igen sokan fölkerestek engem bánatomban. Fáik, Jókay, Pompéry, Kecskeméthy, Pák, s többen levélben és személyesen siettek engem megvigasztalni. Roboz István, a „Somogy“ derék szerkesztője, egy hangulatos költeménnyel adott szavakat baráti részvétének, s Hollósy Nelli, a ki még maga is gyászolta kis fiának elhunytát, néhány szívélyes sorral kívánta férjével együtt enyhíteni mély szomorúságomat.

Hálás szívvel kell ezúttal megemlékeznem azon szíves részvétről, melyet fiam akkori ezredese, báró Edelsheim-Gyulai, a kesergő apa iránt tanúsított. Fölkeresett engem szerény lakomban, s bizonyossá tett, miszerint annál inkább tudja

méltányolni fájdalmam nagyságát, mert őt magát is annyira megindította e szomorú eset, hogy könnyeket facsart ki szeméből, a mit éppen nem röstell bevallani, mert a fiú nagy mértékben bírta rokonszenvét, s az ezred egy minden tekintetben „derék katoná“-t vesztett el benne. Leginkább meghatotta őt nyolczvanéves napam keserve, kinek Emil fiam, szintűgy mint nekem, egyetlen öröme volt. Sokáig tartá az öregasszony kezét az övében, s letörölte arczárói annak sűrűn ömlő könnyeit. — Szerettem volna, ha azok, a kik a bárót „keményszívű katonádnak tartják, őt e pillanatban láthatták volna, hogy tévedésüket bevallva tisztelettel hajoljanak meg az — e m b e r előtt!

Elválásunkkor kijelenté, hogy fiam kívánása szerint a temetkezési szertartásról ő fog gondoskodni. A hitzingi plebánus különféle nehézségeket gördített útjába, melyeket az ember-séges ezredes szokott erélyével úgy oldott meg „katonásan,“ hogy elhozatta Florisdorfól a „Regimentspáter“-t, s harangozókul hat közvitézt rendelt egy káplár vezetése mellet templom tornáczába. Nem tudom, remonstrált-e, és mily sikerrel a plebánus úr ezen „erőszakos ingerencia“ ellen? annyi bizonyos, hogy a „stoki“-t egyelőre — kvietálta!

Egyszerű emlékkő még egyszerűbb fölirattai jelöli a drága elhúnytak sírját a hitzingi temetőben.

Nyugodjék békével, melyet az életben nem talált!

Vége az első kötetnek.